

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The church seen from the south east.*

SØNDER BROBY KIRKE

SALLINGE HERRED

Kirken er indirekte omtalt 1330 i et tingsvidne, der tilkendegiver, at sognepræsten hr. Jacob i Sønder Broby (»dn. Jacobus sacerdos in Synderbroby«) i 1323 (eller 1324) havde tilskødet den sin jord med tilhørende huse på Tørringe mark.¹ 1348 omtales sognepræsten Erik, da han sammen med andre præster beseglede et brev.² Ved danehoffet i Vordingborg 1392 bevilgedes kirken aflad sammen med flere andre, især fynske kirker,³ og også 1397 tildeltes den aflad.⁴ 1416 indviede viebispens Søren et alter.⁵

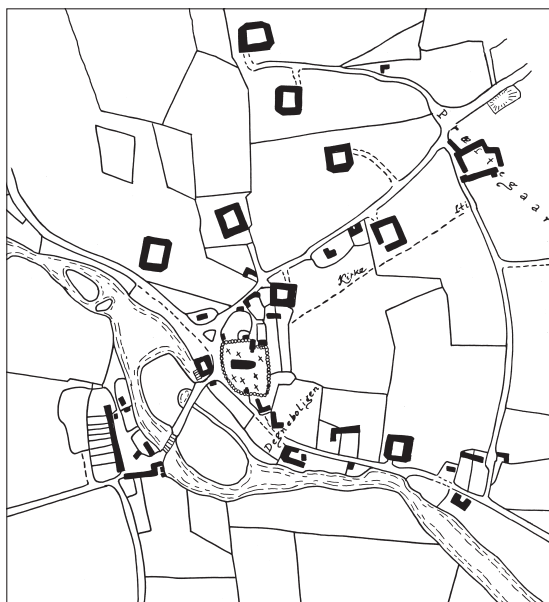
1438 udstedtes et tingsvidne på, at jordstykket Kirkeholm på Ståby Mark ved Søløseled tilhørte Sønder Broby Kirke.⁶ 1472 fik klerken Jesper Elavsen i Odense Stift kirken, der var blevet ledig ved Michael Elavsens død.⁷ Ved landehjælpsskatten 1524–26 bidrog kirken med 25 mark, hvilket placerer den blandt herredets højst ydende kirker.⁸

1583 mageskiftede kongen et præstebol, som lå i Allerup, og præsten blev i stedet tillagt 4½ tønne byg af kongetienden af Vantinge Sogn.⁹ 1589 talte sognet 44 tiendeydere.¹⁰ 1594 blev Frantz Rantzau til Brobygård, sognets ældste og største hovedgård, tillagt kirkens korntiende på livstid, hvoraf der årligt skulle svares 4 pund rug, 3½ pund byg og 1½ pund havre til kirken.¹¹

1678 blev *patronatsretten* til Sønder Broby og flere andre kirker tilskødet gehejmeråd Jens Juel til Juelinge,¹² som året efter videresolgte den til Pernille Bille til Brobygård, enke efter Børge Trolle til Trolholm,¹³ og kirken fulgte derefter Brobygård. 1784 samlede Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell Brobygård, Ølstedgård, Arreskov og Gelskov i grevskabet Muckadell, og kirken tilhørte grevskabet, til den 1924 overgik til *selveje*.¹⁴

Fig. 2. Kirken og kirkegården set fra sydvest. Odense Luftfoto 1951. I KB. – *The church and the churchyard seen from the south west.*

Muligvis har kirken i 1500-tallet haft Vejle som *anneks*, før sidstnævnte senest i slutningen af århundredet blev anneks til Allested (jf. s. 3851 og 3916). I hvert fald klagede sognepræst Mads Lauritsen Drucken 1589 til biskop Jacob Madsen over at have mistet et anneks og i stedet fået noget korn af Allested.¹⁵ Kirken har ikke siden haft anneks.¹⁶ 2022 er Sønder Broby lagt til Allested-Vejle pastorat.

Sognehistorie m.m. I slutningen af 1500-tallet, da afdøde Mads Eriksen var kirketjener, blev han frastjålet 42 dlr. af kirkens penge samt en del af sine egne. Selv om han efterfølgende lod bygge på kirken for 27 dlr., forsøgte kirkeværgerne, der tilsyneladende holdt ham personligt ansvarlig for pengene, at opkræve det resterende beløb hos hans enke og børn. De var dog ikke

Fig. 3. Matrikelkort 1:10.000. Målt af Friderich Hegelund 1800, tegnet af Freerk Oldenburger 2023. – *Cadastral map.*

i stand til at betale, og 1591 bevilgede kongen, at de skulle have henstand og forskånes for forfølgelse.¹⁷

Under svenskekrigene 1659 blev præsten Peder Jørgensen Klingenberg udplyndret og måtte løbe fra præstegården.¹⁸

Ifølge degn Knud Pedersen Næraas sognebeskrivelse 1778 holdt man sædeprædiken, en særlig prædiken i anledning af såtidens afslutning, de tre onsdage før pinsedag. Den sidste onsdag sendte hver gårdmand et brød og en toskilling med til kirken, hvilket kunne blive til 34 af hver. Halvdelen af dette gik til præsten, mens den anden halvdel blev delt mellem degnen og de fattige. Den daværende præst, Christopher Jørgensen Strøyberg, lod sin del af brødet uddele i våbenhuset sammen med brødet til de fattige.¹⁹ Af hver konfirmand fik præsten et par høns og en snes æg dagen før konfirmationssøndagen.²⁰

Et *†*kapel øst for byen, kaldet »Dyrehøi«, er omtalt i *Danske Atlas* 1774.²¹ I sognebeskrivelsen 1778 noterede Nærae, at der var jord øst for byen, som endnu havde navn deraf, samt et kær kaldet »Capels Kiær«, hvori en klokke fra kapellet skulle være nedsunket.²⁰ Der er ikke fundet arkæologiske spor af kapellet.²²

Landsbyen Brobyværk, som oprindeligt kaldtes Sønder Broby, ligger midt i sognet, der deles af Odense Å, som i nordvestlig retning løber gennem byen (jf. fig. 3). Kirken ligger på østsiden af åen, knejsende over ådalen, men lavt i forhold til det omkringliggende landskab. Den har bevaret sin centrale placering ved T-krydset midt i byen. På den modsatte side af åen lå fra 1648–58 et våbenværk, som har givet landsbyen sit nuværende navn, og som prægede byen i sin brugsperiode.²³ Anlæggelsen af jernbanen til Faaborg 1903 og senest parcelhusudstyknin­gerne i anden halvdel af 1900-tallet på vestsiden af åen har givet byen sin nuværende form.²⁴

Kirkegården har en meget uregelmæssig form på grund af tre udvidelser gennem de seneste 150 år (fig. 4). Dens udstrækning er afgrænset af Bøgebjergvej mod vest og sydvest, mens den oprindelige, nordlige og østlige grænse omtrent dannede

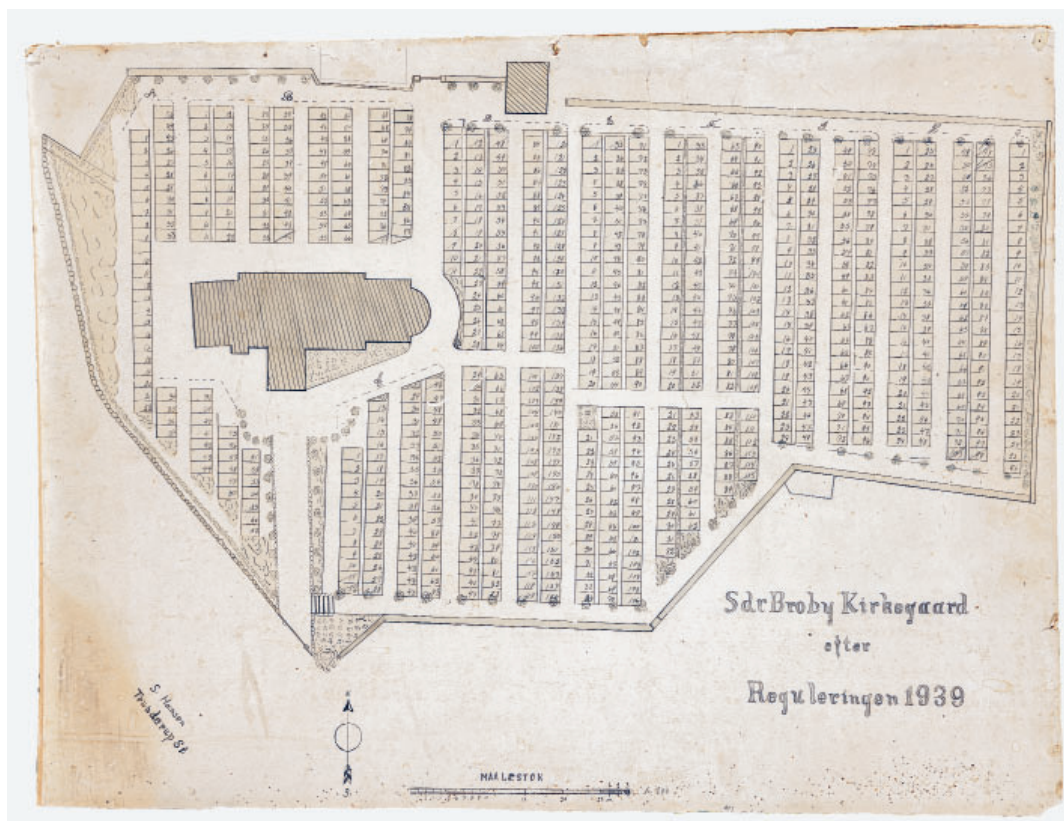

Fig. 4. Kirkegårdens inddeling efter regulering 1939. 1:1000. Målt af S. Hansen o. 1939. I kirkens arkiv. – Division of the churchyard after regulation in 1939.

Fig. 5. Kirkegårdens tidligere hovedindgang, opført 1931 og ombygget 1942-43, set fra sydvest (s. 4112). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The churchyard's former main entrance, built in 1931 and rebuild in 1942-43, seen from the south west.*

en ret vinkel i nordøst (jf. fig. 3). 1878 blev kirkegården udvidet med rektangulært grundstykke mod øst, og 1936 med endnu et stykke mod øst samt et omtrent trekantet hjørne mod sydøst (fig. 4).²⁵ 1941 overtog menighedsrådet en jordlod mod nord ved kapellet. Muligvis lå den øst for bygningen og blev først udlagt til kirkegård 1976-79 sammen med et aflangt areal i nordøst med halvcirkulær afslutning, hvorved kirkegården fik sin nuværende form.²⁶

Hegn. Mod nord og øst er kirkegården omgivet af et tosidet kampestensdige, hvoraf det østre må være fra udvidelsen af kirkegården 1976-79 og den nordre del ved graverhuset fra 2003.²⁷ Mod syd står en mur af kløvede kampesten med Hamborgfuger og cementafslutning formentlig fra udvidelsen 1936.²⁸ Den udgør en rest af en omkransende mur om hele den østlige del af kirkegården, som må være fjernet ved udvidelsen 1976-79 (jf. fig. 2). Mod den laveliggende landevej mod vest er der et ensidet dige af tilhugne kampesten opsat 1942-43 (jf. fig. 19), hvor det blev flyttet ca. 2 m tilbage ved regulering af vejen.²⁹

†*Hegn.* 1589 var kirkegårdsmuren af kampesten og måske med en mur ovenpå (»muret paa«).³⁰ 1663 opsatte muremesteren 34 favne af muren på ny med 97 læs kampesten, 200 tagsten og 6

læster kalk, og 1670 blev endnu et stykke af muren genoplagt, da det var faldet ud.³¹ 1778 nævnes, at muren førhen var 'indfattet i kalk', men det meste var omsat.³² 1824 skulle diget omsættes flere steder.³³ 1915 manglede der 'stenhegn' ved udvidelsens sydside, og året efter ønskedes et dyrehegn samme sted.³⁴ 1929 skulle der opsættes hegn omkring det nordvestlige hjørne, da det manglede, og det eksisterende dige blev forlænget dertil; det søndre dige blev samtidig omsat.³⁴ 1932 blev vestsiden rykket ca. 30 cm ind og rettet ud.²⁸ 1936 eller kort efter blev der opsat en omkransende mur om hele udvidelsen (jf. ovf.).³⁵ 1991 blev der ved udgravning ved nordlågen (jf. ndf.) fundet et fundament eller nedrevne dele af et ældre kampestensdige.³⁶ 2003 blev en 'betonmur', muligvis fra 1936, fjernet ved graverhuset (jf. ndf.), og digerene blev omsat.²⁷

Indgange. Kirkegården har fem indgange, henholdsvis hovedindgangen i nord med en køreport og den tidligere hovedindgang i syd med køreport og ganglåde, begge opsat 1931.³⁷ I nordvest er en ganglåde fra 1942-43, i sydøst en ganglåde måske fra 1936 og ved kapellet i nord er en låge fra 2006. De to hovedindgange og lågen i nordvest har hvidkalkede teglstenspiller prydet med kors og med sadeltagsformet afslutning be-

lagt med røde vingetegl. Smedejernslågerne har tremmer med afstivningskryds og er afsluttet med pilespidser. En forgyldt, korsset kugle pryder portlågens midterstolpe. Begge hovedindgange havde oprindeligt to stolper, og i syd var der køreport mellem dem og en ganglåde på hver side (fig. 92); i nord var kun en køreport. Ved vestrindets flytning 1942–43 må den ene ganglåde i syd være flyttet til den nyopførte nordvestindgang, og en ekstra stolpe være opført i syd (fig. 5).³⁸ En lille, hvidmalet trælåge hængt på granitpiller står i sydøst.³⁹ Ved ligkapellets østside står en moderne, dobbelt smedejernslåge.³⁴ 1992–94 blev alle lågerne istandsat og korsene på hovedindgangene forgyldt.³⁴

†*Indgange.* Kirkegården kan have haft en middelalderlig, muret indgang med teglafdekning i syd (jf. fig. 22). 1666 blev lågerne istandsat.³¹ På det første matrikelkort fra 1783 er der markeret to indgange til kirkegården (jf. fig. 3), omtrent hvor den nuværende og den tidligere hovedindgang findes i dag. 1911 blev den nordre låge istandsat, og året efter trængte den søndre.³⁴

Bygninger på og ved kirkegården. Ved kirkegårdens nordlige indgang står et *ligkapel* fra 1911 (fig. 7), som erstattede den gamle †kirkelade (jf. ndf.).⁴⁰ Det er opført på en betonsokkel med

mure i normalsten med pudsede facader og bagmure. I vest er der en fladbuet port og i nord en rektantet, sekundær dør; begge er blåmalede. I sydgavlen findes et stort, spidsbuet støbejernsvindue. Tidligere har der været to †døre i øst og en i nord, som blev afløst af et kvadratisk †vindue. De må være sløjfet senest 1987 efter indretningen af graverbygningen (jf. ndf.).⁴¹ Bygningen er nu inddelt i to rum: kapellet i syd og et opbevaringsrum i nord. Sidstnævnte var tidligere toilet. Kapellet har skakternet gulv af gule og sorte fliser, og det overdækkes af et planketømret, hvidmalet tøndehvælv. De kamtakke gavle har hver tre trappeafsluttede højblændinger, og sadeltaget er dækket af røde vingetegl. 2013 blev kapellets indre renoveret.⁴²

Graverbygningen, som er indrettet 1986,⁴³ er formentlig opført 1877;⁴⁴ den står ved kirkegårdens nordside (fig. 6). Huset er af sortmalet bindingsværk med hvide, murede tavler. Døre og vinduer er blåmalede, og det har halvvalmet, stråtekt tag. Ved dens vestre ende er der en grundmuret *redskabsbygning* fra 1995 med hvidmalede mure og sort træværk; i øst har den en bred port. Også denne har halvvalmet stråtag. Nord for graverhuset findes en *materialeplads* anlagt 2011, og en

Fig. 6. Kirkegårdens hovedindgang, 1931, og graverbygningen, formentlig opført 1877, set fra sydøst (s. 4112 og 4113). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The churchyard's main entrance, 1931, and the sexton's building, presumably built in 1877, seen from the south east.*

ældre findes i kirkegårdens sydøstlige hjørne.⁴⁵ I nord findes også kirkens *parkeringsplads*.

Præstegårde. 1897⁴⁴ blev der opført en grundmuret præstegård i gule teglsten med skifertag nordøst for kirken ved Grønnegyden (jf. fig. 3). Den blev istandsat o. 1950 og solgt 2023 til privat beboelse.²⁸ Gården erstattede den gamle *†præstegård*, som brændte 27. juni 1868.⁴⁶ Sidstnævnte eller en tidligere *†gård* omtales 1628 og 1667 som brøstfældig.⁴⁷

Umiddelbart syd for kirkegården findes en lille, stråttækt *bindingsværksbygning* kaldet 'jordemoderhuset' (s. 4159 og 4178).

†Bygninger på og ved kirkegården. Kirkelade. En formentlig middelalderlig kirkelade, som 1589 var i god stand,³⁰ lå indtil 1911 på det sted, hvor ligkappellet står i dag (s. 4113).⁴⁸ Den havde ca. 1¼ alen tykke mure i rå kampesten, og den ene gavl havde spidsbuede blændinger.²⁷ 1855 omtales gavlen 'som lignende tårnet', og muligvis havde den de samme udsmykninger eller kamme.⁴⁹ 1663 og 1671 var der en indtægt fra udlejning af laden på 4 mk.⁵⁰ 1778 var den beboet af en husmand og i god stand.³² Den omtales i 1800-tallet og 1916 som *hospital*.⁵¹ Formentlig ved siden af laden stod 1589 et lille, faldefærdigt *hus*, hvis vægge var ved at falde ud, og taget var i dårlig stand.³⁰

En *degnebolig*, som lå syd for kirkegården (jf. fig. 3), omtales 1778 som nedbrændt 1707 og sat i stand igen i anden fjerdedel af århundredet.⁵²

Beplantning. Den ældre del af kirkegården er beplantet efter plan af arkitekt Johannes Tholle tegnet 1947 og udført i årene derefter.²⁸ Den er inddelt af høje tujahække med svungne sider, så der for hver gang mellem gravstederne dannes et afskærmet rum (jf. fig. 1 og 8).⁵³ Fra kirkegårdens tidligere hovedindgang i syd og frem til våbenhuset står en allé af tujaer plantet efter 1951, hvor man ønskede nye stedsegrønne buske.²⁶ Digerne er beplantet med forskellige planter, bl.a. lavendel. Den østlige del af kirkegården er omkranset af egetræer plantet 2003.²⁷

†Beplantning. Kirkegården blev 1815 planeret, inddelt i seks kvarterer og beplantet.⁵⁴ 1918 ville man plante en række træer langs diget.²⁸ 1936 blev kirkegårdsudvidelsen planeret og beplantet med buske.²⁸ 1942-43 blev den gamle hæk ud mod landevejen fjernet, da en ny hæk inden for den gamle var vokset til.³⁴ I første halvdel af 1900-tallet var alléen ud for våbenhuset af stynde popler (jf. fig. 2),²⁸ og gennem hele århundredet var kirkegården omgivet af en krans af træer, som løbende blev udskiftet, f.eks. 1985, hvor bl.a. mindre egetræer og nåltræer blev fældet.³⁴

Fig. 7. Ligkapel, 1911, set fra sydvest (s. 4113). Foto Arnold Mikkelsen 2024.
– Mortuary chapel, 1911, seen from the south west.

Fig. 8. Kirken set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The church seen from the north east.*

BYGNING

Den romanske kirke består af apsis, kor og skib fra o. 1200. I senmiddelalderen blev der opsat hvælv i koret, og korbuen blev udvidet. På kirkens sydside blev der indsat store $\uparrow$ vinduer, et våbenhus blev opført ud for syddøren, og 1486 blev der opsat hvælv i skibet. Et tårn blev rejst ved skibets vestende, og et $\uparrow$ mes-seklokkespir blev opsat over koret. I 1600-tallet blev to krypter etableret under kor og skib. 1779 blev våbenhuset formentlig ombygget, og tårnet gennemgik to ombygninger 1877 og 1919. Derudover skete der større istandsættelser 1804, 1961–66 og 2017–18. Kirken ligger solret.

Kirken må være opført o. 1200 jf. senromanske kalkmalerier i apsiden (s. 4136). Den romanske *grundplan* består af et omtrent kvadratisk kor med halvcirkulær apsis i øst og et trapezformet skib i vest, som er ca. 1,3 m bredere i vest end i øst (jf. fig. 10).

Materiale og teknik. Kirken har en profileret *sokkel* af *granitkvadre* med rundstav over hulkant (fig. 94), og murene er bygget af rå og kløvede kampesten med hjørnekæder af kvadre med en fin,

gråhvid mørtel. Apsisbuens vanger er sat i granitkvadre. Skibets bagmure var oprindeligt forsynet med et op til 1 cm tykt pudslag, som kan ses over hvælvene (fig. 30).

Døre. Kirken har to døre vestligt i skibets langmure, hvoraf syddøren endnu er i brug. Den er ombygget flere gange, senest 2017–18 (s. 4130), og dens oprindelige form kendes ikke. $\uparrow$ Norddørens placering over for syddøren kan ses ved et om-sat parti af soklen i røde, genanvendte munkesten og grove granitkvadre.⁵⁵ Døren var endnu synlig 1886, men den øvre del må allerede være ødelagt ved indsættelsen af store $\uparrow$ vinduer 1804 (s. 4132).⁵⁶

$\uparrow$ *Vinduer.* I apsis fandtes et rundbuet østvindue (jf. fig. 11), som blev erstattet af det nuværende vindue 1863 (s. 4132).⁵⁷ Vinduet, som oprindeligt var omgivet af en kalkmalet bort (s. 4139), var formentlig tilmuret inden da. Koretets oprindelige vinduer må være forsvundet ved indsættelse af større vinduer, henholdsvis i senmiddelalderen i sydsiden og muligvis først 1804 i nordsiden (s. 4117 og 4132). Skibet havde tre vinduer i hver langmur (jf. fig. 12). De var alle rundbuede og

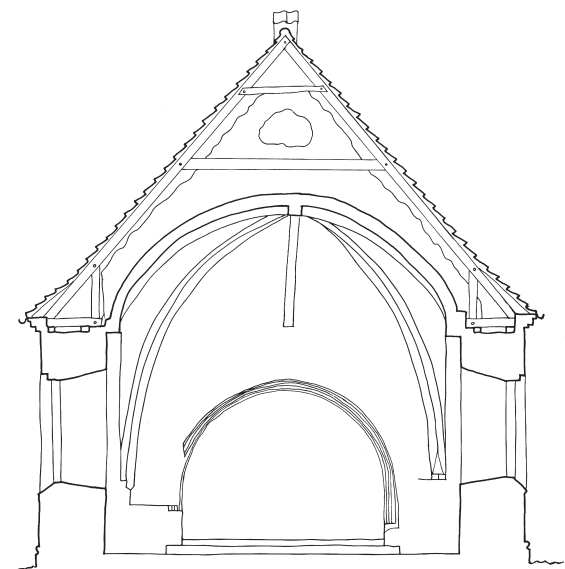

Fig. 9. Tværsnit. 1:150. Målt og tegnet af Pia K. Lindholt 2024. – Cross-section.

formentlig dobbeltsmigede (ca. 130×80–90 cm). I hvert fald det midterste vinduespar må være tilmuret ved hvælvenes opførelse (s. 4118), men tilmuringen er siden udskiftet.

Indre. Apsiden er dækket af et *halvkuppelhvælv*.⁵⁸ Den rundbuede *apsisbue* er ca. 14 cm højere end hvælvet, hvorved der opstår en fals mellem disse (jf. fig. 13). Rester af senromanske kalkmalerier er bevaret på apsisvæggen og buen (s. 4136). *Kor-*

buen blev formentlig udvidet og ombygget i senmiddelalderen samtidig med opførelsen af hvælvene i kor og skib (s. 4117). Inden da var kor og skib dækket af flade *†træløfter*, hvoraf ingen spor er bevaret.

Taggavle. Både korets og skibets østre taggavle er muret af kampesten i regelmæssige skifter, og de er begge forhøjet 1804 (s. 4127).⁵⁹ Skibets oprindelige vestlige *†taggavl* blev formentlig nedtaget 1919 (s. 4128), og 1855 nævnes, at tårnets østre side var af 'lutter kamp lige til kirkens tagryg', hvilket nok hentyder til skibets vestre gavltrekan.⁶⁰

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Kirken gennemgik flere forandringer i senmiddelalderen, og den relative kronologi mellem bygningsdelene lader sig nogenlunde udlede. I koret blev der opsat hvælv, og korbuen blev udvidet. På sydsiden af kor og skib blev der indsat store *†vinduer*, og et våbenhus blev opført ud for syddøren, hvorefter skibet blev overhvælvet 1486. Et tårn blev rejst ved skibets vestende. Over koret blev der opsat et *†messeklottespir*.

Hvælv i koret. I koret er der opsat et *krydshvælv* stående på kvadratiske, halvanden sten brede og dybe piller (jf. fig. 13). Ribberne er halvstensbrede og mødes i en lille topcirkel. Mod øst og vest blev der hugget vederlag ud i murene, mens der mod nord og syd er opsat helstensdybe, spidsbuede skjoldbuer. De flade, halvstenstykke kap-

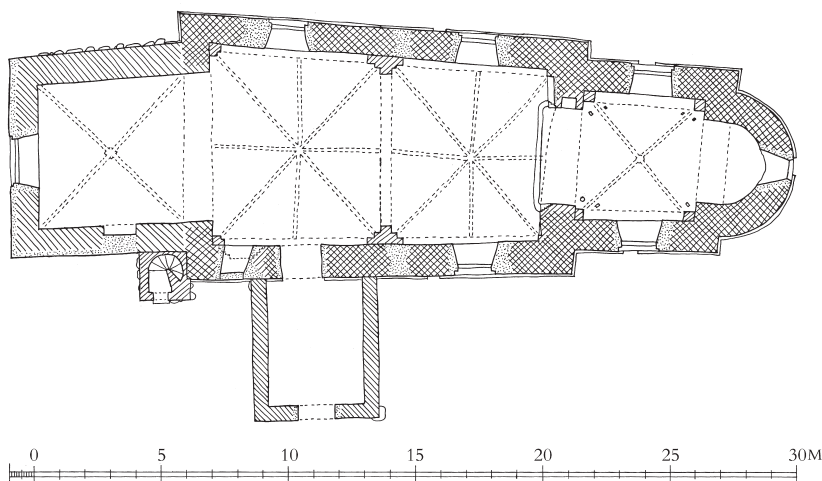

Fig. 10. Grundplan. 1:300. Målt af Axel Jacobsen 1958, suppleret og tegnet af Pia K. Lindholt 2024. Signaturforklaring s. 9. – Plan. Key on p. 17.

per er muret i sildebensmønster på isselinjerne. I sviklerne er der rektangulære, tilmurede spygatter, mens der i den søndre vestkappe er et tilmuret, cirkulært klokkerebshul (jf. s. 4123).

Udvidelse af korbuen. Formentlig omtrent samtidig med opsætningen af hvælv i kirken blev korbuen udvidet og ombygget med munkesten. Mod vest har den runde bue fem kvartstensfals (jf. fig. 13), som ved prædikestolens flytning 1804 (s. 4154) blev delvist afhugget i nordsiden. I buens nordre vange er der en *niche* (fig. 14), ca. 61×50×40 cm, som er overdækket med tre kraftige egeplanker. Den indeholdt antagelig et *†*skab (s. 4159).⁶¹

Det er muligvis korbuen, som 1855 omtales som 'tung og massiv'.⁶⁰ 1926 blev den udbedret, hvilket kan have omfattet den søndre vange, som muligvis var beskadiget (jf. fig. 40).⁴⁷ 1986 faldt noget murværk over den ned (jf. s. 4130), og den er senest repareret 2018 (jf. s. 4130).

†Vinduer. På kirkens sydside blev der indsat tre store vinduer, henholdsvis et i koret og to i skibet; alle er tilmurede eller delvist forsvundet ved efterfølgende indsættelser af vinduer og døre (jf. s. 4126 og 4132). De to østlige er kun synlige ved deres stik og aftegning af vangerne (jf. fig. 12). Det vestlige i skibet ses i bagmuren som et

Fig. 11. Kirken set fra øst. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The church seen from the east.*

Fig. 12. Vinduer på skibets sydside. Tv. tilmuret romansk $\dagger$ vindue (s. 4115). Th. vindue fra o. 1930 hvorover stik fra senmiddelalderligt $\dagger$ vindue (s. 4117 og 4132). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Windows on the south side of the nave. Left: a bricked-up Romanesque $\dagger$ window. Right: a window from c. 1930 with the arch of a Late Medieval $\dagger$ window above it.*

fladbuet vindue sat i munkesten og med vanger med fire false (fig. 15); det havde højst sandsynligt samme antal false i facaden, hvor omridset endnu ses (fig. 16).⁶² Ved indsættelsen blev det vestligste af de romanske vinduer ødelagt (jf. fig. 15). Det nye vindue var sandsynligvis endnu åbent efter hvælvslagningen i skibet og blev formentlig først tilmuret ved indsættelsen af en $\dagger$ dør til et $\dagger$ her-skabspulpitur o. 1736 (s. 4163).

Våbenhuset er i sin kerne formentlig senmiddelalderligt, men det er kraftigt ombygget 1779 og senere (s. 4127), så de fleste oprindelige detaljer er gået tabt. Det er opført ud for syddøren forskudt mod øst i forhold til døråbningen (jf. fig. 10), men det respekterer det midterste, romanske $\dagger$ vindue og det vestlige, senmiddelalderlige $\dagger$ vindue, som må have været åbne. Murene synes meget omsatte, men flere skifter af munkesten i munkeskifte er bevaret. Syddøren er helt

ombygget måske 1779, og det indre er præget af en nyindretning fra 1880 (s. 4126). Gavltre-kanten, som er delvist oprindelig, er prydet af tre spidsbuede højblændinger under syv kamtakker, hvoraf de tre øverste er ommurede (fig. 17). Kamtakernes nuværende tandsnit og bryn er eftermiddelalderlige, men kan have form efter oprindelige forgængere.

Hvælv i skibet. Over skibet blev der opsat to ot-tedelte *ribbehvælv*, som er dateret til 1486 ved en kalkmalet indskrift på det vestlige hvælv (nr. 3, s. 4138). I triumfmuren er der udhugget vederlag, som både ribberne, skjoldbuerne langs langmu-rene og kapperne hviler på (jf. fig. 39). Gjordbuen hviler på dobbeltfalsede piller, hvor de ydre led er helstensbrede, de midterste led, som løber af i ribberne, er halvtensbrede, og leddet til gjordbuen er halvanden sten bredt. I vest er der enkeltfalsede piller. Skjoldbuerne langs langmu-

Fig. 14. Niche i korbuens nordvange med mulige rester af senmiddelalderligt $\dagger$ vægskab (s. 4117 og 4159). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Niche in the northern side member of the chancel arch, possibly with traces of a Late Medieval $\dagger$ wall cabinet.*

rene og gjordbuen er helstensdybe og spidsbuede, og ribberne er halvstensbrede med et affaset skifte nederst. De flade, halvstenstykker kapper hviler i øst og vest på udhuggede vederlag, og de er muret med sildebensmønster på isselinjen (fig. 27). Det østlige hvælv er højere end det vestlige (jf. fig. 20a). Det midterste, romanske vinduespar må være tilmuret ved hvælvenes opførelse, da det dækkes af skjoldbuerne.

Tårn. I senmiddelalderen blev der tilføjet et tårn ved skibets vestgavl, og af den oprindelige tilbyg-

ning er hele det nederste stokværk og nordmuren til og med andet stokværk bevaret. Ved to ombygninger 1877 og 1919 blev de øvre mure nedtaget

Fig. 13. Korets indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chancel interior looking east.*

Fig. 15. Tilmurede åbninger i skibets sydøsthjørne, set fra nord. Tv. indridset spor af romansk $\dagger$ vindue (s. 4115). Th. senmiddelalderligt $\dagger$ vindue og $\dagger$ dør til $\dagger$ herskabspulpitur, o. 1736 (s. 4117 og 4126). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Bricked-up openings in the south east corner of the nave, seen from the north. Left: incised trace of a Romanesque $\dagger$ window. Right: Late Medieval $\dagger$ window and $\dagger$ door to the $\dagger$ family gallery, c. 1736.*

Fig. 16. Tilmuret, senmiddelalderligt $\dagger$ vindue og $\dagger$ dør til $\dagger$ therskabspulpitur, o. 1736, i skibets sydmur, set fra syd (s. 4117 og 4126). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Bricked-up Late Medieval $\dagger$ window and $\dagger$ door to the $\dagger$ family gallery, c. 1736, in the nave's south wall, seen from the south.*

og syd- og vestfacaderne skalmuret (s. 4127 f.). Tårnet er i grundplan omtrent kvadratisk og smalere end skibet, og det rejser sig i tre stokværk. Det er opført på et kampestensfundament, som er synligt på nordsiden, og murene er af røde muresten lagt i munkeskifte med skarprykkede fuger. Tårnets østmur stod formentlig på skibets gavltre-kant (jf. s. 4116).⁶⁰ Et dobbelt savskifte, som endnu er bevaret på nordsiden, løb rundt om bygningen ved overgangen mellem andet stokværk og klokkestokværket (jf. fig. 8 og 24).⁶³ I sydmuren fandtes en fladbuet $\dagger$ dør (jf. fig. 10), hvis udformning i facaden er ukendt på grund af skalmuringen.⁶⁴ Døren gav direkte adgang til tårnrummet, hvor døbefonten stod 1589, så det blev brugt ved dåb.³⁰ Gennem skibets vestmur blev der brudt

en bred, svagt spidsbuet arkade sat i munkesten (jf. fig. 68). Et krydshvælv dækker tårnrummet. Det har vederlag i bagmurene og kvartstensbrede ribber, som mødes i en lille, kvadratisk toprude. Kapperne er let puklede, og deres konstruktion er ikke synlig, da oversiden er dækket af cement. Oprindeligt må adgangen til de øvre stokværk have været ved en $\dagger$ fritrappel, som kort efter tårnets opførelse blev udskiftet med et trappehus (s. 4123). Overdøren, som blev kraftigt forandret ved en af ombygningerne (s. 4127 f.), har bevaret lidt af sin østre vange.

Grundet ombygningerne 1877 og 1919 kendes tårnoverdelens middelalderlige udseende ikke fra selve bygningen, men flere kilder med forskellig udsagnsværdi belyser dette. Ældst er biskop Jacob

Fig. 17. Väbenhuset set fra syd (s. 4118). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The porch seen from the south.*

Madsens skitse fra 1589 (fig. 91), som er en usikker kilde til detaljerne. Derimod giver to gouacher fra o. 1830 og en akvarel fra o. 1860 (fig. 21-22 og 28) i sammenhæng med biskop Engelstofts beskrivelse fra 1855 et nogenlunde sikkert billede af bygningen. Yngst er et fotografi, som formentlig er fra sidste fjerdedel af 1800-tallet (fig. 24), men om det er før eller efter ombygningen 1877 (s. 4127), er usikkert. Alt i alt må tårnets øvre del have haft næsten samme udseende som i dag. På syd- og nordsiden var der et stort glamhul, som må være udvidet i nyere tid til et næsten kurvehanksformet stik (fig. 24). I vest var der to mindre, formentlig falsede glamhuller. I gavltrekanterne var der tre falsede, rundbuede glamhuller. Tårnet beskrives 1855 som værende 'lavt og tværvendt' med 'stærkt dekorerede' taggavle. Mod nord fandtes fem halvcirkelblændinger, som omtales som 'afskårne cirkler, der vendte indad'. En enkelt mulig cirkelblænding anes på sydsiden

under den øverste kamtak (jf. fig. 24). Begge trekanter afsluttedes af 11 kamtakker muligvis med tandsnit.⁶⁵

Trappehus. På tårnets sydside blev der formentlig kort efter dets opførelse tilføjet et trappehus, af hvilket de nederste to tredjedele er oprindelige; den øvre del er ombygget 1919 (s. 4128).⁶⁶ Det respekterer syddøren til tårnrummet, så de var formentlig i brug samtidig. Murene er af røde munkesten sandsynligvis lagt i munkeskifte, og sydfacaden dekoreres af et dobbelt savskifte. En fladbuet dør leder ind til den cirkulære trappe-skakt, som indeholder en muret trappe med retkantet spindel. Den er overdækket af trinvis udkragede stik af bindere lagt på fladen. I syd og vest er der en lille, retkantet glug fra 1919; den søndre var oprindeligt korsformet (jf. fig. 24). Bygningen har og havde også inden ombygningen et halvtag.

Et *†messekløkkespir* på koret omtales 1589 som lille og blytækket (jf. fig. 91). Deri hang to små

Fig. 18. Våbenhusets indre set mod nord (s. 4118). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The porch interior looking north.*

†klokker (s. 4150),¹⁰ og deres reb var ført ned gennem et hul i korhvælvets sydhjørne (jf. s. 4116).

Eftermiddelalderlige tilføjelser. Under kor og skib blev der antagelig o. 1660 og i anden halvdel af 1600-tallet etableret to gravkrypter til kirkens ejere. O. 1736 blev der brudt en †indgang fra skibets

sydvesthjørne til et †herskabspulpitur over syddøren. Ved tårnet blev der opført to †stræbepiller.

En *krypt under koret* blev antagelig etableret o. 1660 for beboerne på Brobygård (jf. s. 4172). Den rektangulære krypt strækker sig under hele kor og apsis og er muret af kampesten og teglsten (jf.

Fig. 19. Kirken set fra sydvest. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The church seen from the south west.*

fig. 82).⁶⁷ Der var nedgang under triumfbuen af en muret trappe. I korets trægulv var der en lem (jf. fig. 38), som blev gjort utilgængelig 1962 ved lægning af nyt gulv.⁶⁸ I apsiden og i nord- og syd-muren er der et rektantet vindue med tremmer for. De er smigede og har skrå nederste karm.

1778 nævnes, at gulvet havde fliser, 1904 skulle det omlægges, og 1985 var der store, kvadratiske fliser på gulvet.⁶⁹ Rummet er overhvælvet med et langsgående tøndehvælv.⁶⁷ 1778 omtales krypten som stor og rummelig og 1862 som lys.⁷⁰ 2017-18 blev nedgangen genfundet, rummet rengjort

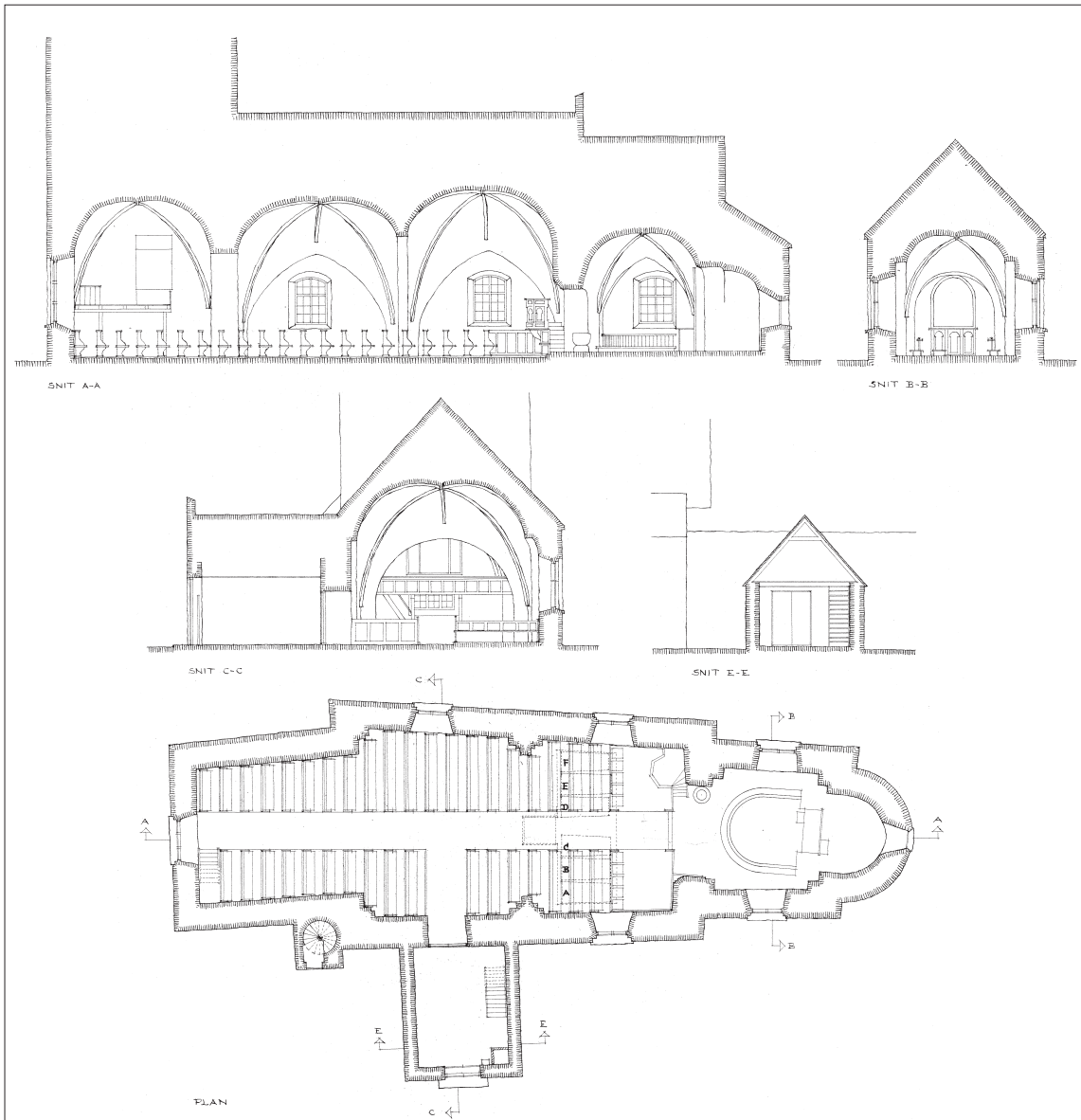

Fig. 20a-e. Opmåling af kirken med forslag til ændringer 1961. 1:300. a. Længdesnit set mod nord. b. Tværsnit gennem kor set mod øst. c. Tværsnit gennem skibets andet fag og våbenhus set mod vest. d. Tværsnit gennem våbenhus set mod nord. e. Plan. Målt og tegnet af Axel Jacobsen 1961. I NM. – Scale drawing of the church with proposals for changes, 1961. a. Longitudinal section looking north. b. Cross-section through the chancel looking east. c. Cross-section through the porch and the second bay of the nave looking west. d. Cross-section through the porch looking north. e. Plan.

Fig. 21. Prospekt af Brobyværk med kirken, vandmøllen og kroen set fra nordvest. Gouache af Niels Ringe o. 1830. I NM. – *Prospect of Brobyværk with the church, the watermill, and the inn seen from the north west.*

og lemmen lukket igen, så der i dag ikke er adgang til krypten.⁷¹

Krypt under skibet. I anden halvdel af 1600-tallet blev der under skibets østende etableret en krypt for beboerne på Ølstedgård (jf. s. 4174). 1778 omtales, at den før i tiden var lille, og at Niels Fogh fik den udvidet i første halvdel af 1700-tallet.⁷² Den var derefter tværrektangulær i skibets bredde, ca. 6,5×2,5 m (jf. fig. 20e), og mod vest var der en nedgang i midtergangen (ca. 1,4×1,2 m), som var lukket med en lem.⁷³ Sidstnævnte blev 1880 skjult under skibets flisegulv (s. 4131).⁷⁴ En trappe ledte ned i krypten, som var dækket af et fladt, nord-sydvendt tøndehvælv. I skibets sokkel i både nord og syd ses endnu lufthuller, som er smigede (jf. fig. 12). Gulvet var 1962 af flensborgsten.²⁷ Krypten blev undersøgt ved kirkens istandsættelse 1961–66 (s. 4129),²⁷ og 2017–18 blev rummet rengjort, en betonplade blev støbt over nedgangen og nyt gulv lagt derover (s. 4131), så den i dag er aflukket.⁷¹

†*Adgang til Ærkebispesulpitur o. 1736 og ændring heraf 1880.* O. 1736 blev der opsat et Ærkebispesulpitur over syddøren af Jens Erik Himmelstrup (jf. fig. 59, s. 4163).⁷⁵ Hertil blev der brudt en

fladbuet dør vest for syddøren under det senmiddelalderlige vindue, som derved må være tilmuret (jf. fig. 15–16). Døren havde skråt forløb gennem muren, og trappen begyndte i murlivet, jf. aftryk på dørvingerne, og må have slået et sving mod øst.⁷⁶ 1880 blev opgangen flyttet til våbenhuset (jf. ndf.), og året efter blev en Ærkebispesulpitur opsat i hjørnet (s. 4135), hvorved den ydre dør kan være tilmuret.³⁴ Ved flytningen 1880 blev der indsat en vinkeltrappe i våbenhuset, hvorved der 'blev vundet plads i kirken'.⁷⁷ Over trappen blev der opsat fyldingspaneler, og plankeloftet kan også være udskiftet (fig. 18). Fra loftet blev der hugget en dør i skibets sydmur, men dens udformning er ukendt (jf. fig. 67). Ved Ærkebispesulpitrets nedtagning 1927/28 blev døren fra våbenhusloftet tilmuret.⁴⁷ Døren i sydøsthjørnet blev genfundet 1986 og står i dag som en niche.⁷⁸

To Ærkebispesulpiturer blev opsat ved tårnet (jf. fig. 21). En pille på nordvesthjørnet nævnes 1778, hvor den skulle støtte murene, som var bygget på 'en løs grund'.⁷⁹ 1870 nævnes en søndre pille.⁸⁰ Pillerne må være fjernet ved en af tårnets ombygninger 1877 eller 1919 (jf. ndf.).

Fig. 22. Prospekt af Brobyværk med broen over Odense Å set fra sydvest. I baggrunden ses kirken og kirkegårdsindgangen (s. 4113). Gouache af Niels Ringe o. 1830. I NM. – *Prospect of Brobyværk with the bridge over the Odense River seen from the south west. In the background the church and the churchyard entrance are visible.*

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. 1663 blev blytaget nedtaget over ni fag, da spærene var dårlige. Nye spær blev opsat af en tømrer, som også forbedrede nogle krydsbånd, og uanvendeligt bly blev omstøbt og resten lagt op igen.³¹ 1672 blev et vindue og nogle piller repareret, mens noget sunket bly på taget blev omlagt. Der blev indkøbt 50 mursten og 50 tagsten.⁸¹ 1755 omtales kirken som 'af mådelig dimension' i forhold til sognets størrelse, men den var i god stand og havde et 'passende tårn uden spir'.¹⁶

Ombygning af våbenhuset 1779. På våbenhusets gavl er der jernbogstaver med årstallet »1779«, som kan henvise til en ombygning af det. Alle ændringer blev ikke nødvendigvis udført på samme tid. Som nævnt (jf. s. 4118) er murene meget omsatte af forskellige teglsten (længde ca. 22-26 cm). I langmurenes bagmure er der indlagt en nyere rem under tagværkets synlige bindbjælker. Gesimserne, som er profileret med to retkantede led omkring en kvartstav, er formentlig fra denne ombygning. Den fladbuede dør i syd kan ligeledes være fra denne tid. Ud over årstallet har

gavltrekanter tre blomsterlignende ankerforsku. Kamtakkernes tandsnit kan også være fra ombygningen, idet de er af samme type teglsten som gesimserne. 1855 omtales den som en 'smuk gavl, kamme med forsiringer og blændinger'.⁶⁰ Våbenhusets tagværk er formentlig udskiftet i nyere tid (s. 4133).

Kirken gennemgik en *hovedreparation 1804*, hvor tagværket og blytaget blev udskiftet (s. 4133 f.).⁸² Både korets og skibets gavltrekanter blev formentlig tilhugget og forhøjet med knap 0,5 m i røde teglsten (ca. 26×12×6,5 cm). Skibets østgavl afsluttes af en pinakel belagt med røde vingetegl. 1827 trængte facaderne til reparation.³³ 1865 var kirken under restaurering, og 1870 trængte hele sydsiden til ny afpudsning.⁸³

Ombygning af tårnet 1877. Tårnet blev ombygget 1877, men ændringerne er ukendte. Det var efterfølgende 'solidt og godt'.⁸⁴ J. B. Løffler nævner 1886, at hele overdelen var ommuret, men der kan have været tale om en skalmuring.⁵⁶

1884-85 ønskedes bedre lysforhold over hvælvene, og adgangsforholdene skulle forbedres.⁸⁴

Fig. 23. Kirken set fra syd. Foto o. 1920. I kirkens arkiv. – *The church seen from the south, c. 1920.*

Ombygning af tårn 1919. 1910 trængte en del teglsten på tårnets sydvestlige side til udskiftning, og 1916 omtales, at tårnet var i en 'miserabel forfatning', så syd- og vestsiderne skulle nedtages.⁸⁵ Dette skete 1919,⁸⁶ og arkitekt J. Vilh. Petersen kan have stået for ombygningen, idet han året inden havde lavet forslag til forandring af vinduerne (jf. s. 4132).⁸⁷ Tårnets nederste stokværk blev skalmuret mod syd og vest, og mellemstokværkets mur i øst og vest og hele klokkestokværket samt taggavlene blev nedtaget og genopført (fig. 19 og 23). †Stræbepillerne blev senest fjernet ved denne ombygning. De nye mure blev opført i røde og gule normalsten lagt i krydskifte.⁸⁸ Savskiftet midt på murene blev genopmuret på syd- og vestsiden. I klokkestokværket blev et stort, rundbuet glamhul genetableret mod syd og nord. To mindre, falsede og rundbuede

huller blev indsat mod øst og vest. Bjælkerne i tårnets indre er fastgjort gennem murene med ankerforskud i jern udformet som kryds, lodrette og blomsterlignende forskud. Fra klokkestokværket er der adgang til skibets loft gennem en rundbuet åbning. Gesimserne mod øst og vest er dobbeltfalsede, og gavltrekanterne i syd og nord har hver tre rundbuede, falsede glamhuller.⁸⁹ De 11 brynede kamtakker, som er smallere end de nedtagne gavles, har rødkalkede tandsnit og dækkes formentlig af cementplader, som ligeledes er røde. I samme ombygning blev trappehusets øvre del over dets savskifter ommuret, så gluggen mod syd blev rektangulær, og mod vest blev endnu en glug indsat. Gesimsen under halvtaget er falset. Ligeledes blev overdøren ombygget, så den er fladbuet med overdækning, der stiger trinvis gennem muren.

Fig. 24. Tårnet og våbenhuset set fra syd i sidste fjerdedel af 1800-tallet. Foto i Sønder Broby Lokalhistoriske Arkiv. – *The tower and the porch seen from the south in the final quarter of the 1800s.*

Hovedistandsættelse 1961-66. I 1960'erne blev både bygningen og inventaret (s. 4142) hovedistandsat ved arkitekt Axel Jacobsen.³⁴ Revner i murene blev udbedret, gulvene blev omlagt og udskiftet (s. 4131 f.), hvorved også krypterne blev undersøgt

(s. 4124 og 4126), og varmeanlægget fornyet (s. 4135).⁹⁰

1970 konstateredes en revne i apsidens hvælv, som synes udbedret.³⁴ 1977 blev tårnet hovedrepareret.³⁴ Ved en *istandsættelse* 1985-86 blev kir-

Fig. 25–26. Skibets østgavl med aftryk af romansk tagværk, set mod øst (s. 4133). 25. Nordre del. 26. Søndre del. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The nave's eastern gable with impressions of Romanesque roofing, looking east. 25. Northern part. 26. Southern part.*

kens indre sat i stand, hvor kalkmalerier blev fremdraget (s. 4136). Krypten under koret blev undersøgt (s. 4124). En del af korbuen faldt ned ved renoveringen, og omfanget ses ved en indridset linje over buen.⁹¹ Tårnets hvælv har gennem tiden haft fugtproblemer, så kalken drysser. Det blev forsøgt udbedret, men det nævnes gentagne gange frem til i dag.⁸⁵ 1991 blev der lagt omfangsdræn omkring apsidens for at afhjælpe fugtproblemer i murværket der.⁹²

Ved en *istandsættelse 2017-18* blev både bygning og inventar (s. 4142) istandsat. Kirken havde stadig fugtproblemer, og der ønskedes et bedre indeklima.⁹³ Udvendig blev sokkelfugerne repareret og fortovet delvist fornyet. Vægge og hvælv blev istandsat og kalket. Syddøren blev gjort bredere, så den nu er smiget med vandret afslutning. Vinduerne blev istandsat og tårnvinduet helt ud-

skiftet. Tårnhvælvet blev istandsat (jf. ovf.). Nye gulve blev lagt i kor og skib, og tårnets og våbenhusets blev omlagt (jf. ndf.). Et nyt varmeanlæg med nye radiatorer blev opsat (s. 4135).²⁷

Gulve. I kor, skib og tårnrum er gulvene lagt ved istandsættelsen 2017-18. I koret og under stolestaderne er der egeplankegulve, mens midtergangen i skibet er belagt med gule normalsten lagt på fladen. I tårnrummet er genanvendte, røde og middelalderlige munkesten anvendt som gulvbelægning i et vekslende mønster af hele og halve sten (jf. ndf.). Flere sten er stemplet med et H i et hjerte for det middelalderlige teglværk ejet af Helligåndskirken i Lübeck (fig. 29).⁹⁴ I Nørre Broby Kirke fandtes tagtegl med samme mærke (s. 3998). Våbenhusets gulv, som er lagt 1961-66, er dækket af gule og grå, kvadratiske fliser fra 1880 lagt i skakternsmønster (jf. fig. 18). I trappe-

Fig. 27. Skibets vestlige hvælv set mod vest (s. 4118). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The nave's western vault looking west.*

huset ligger der gule normalsten med det lokale Vøjstrup Teglværks stempel.

†*Gulve.* I tårnet blev der 2017-18 påtruffet det formentlig oprindelige munkestensgulv på hver side af midtergangen.⁹⁵ Stenene, som lå løst i sand, blev genanvendt i det nuværende gulv. 1667 blev gulvet i koret repareret med 70 mursten.³¹ Gentagne gange nævnes i 1820'erne, 1830'erne

og 1855, at teglgulvene under stolene skulle lægges om.⁹⁶ 1864 skulle der lægges et nyt gulv bag alteret.⁹⁷ 1880 fik skib og tårn nyt gulv af grå og gule, kvadratiske fliser, og i stolene blev det ældre gulv omlagt.⁹⁸ 1903 skulle våbenhusets gulv omlægges.³⁴ Korgulvet, som nu var af træ (jf. fig. 38), trængte til at blive malet 1905.³⁴ Før 1922 var der blevet lagt trægulve under stolene, og o.

Fig. 28. Kirken i landskabet set fra nordvest. Tegnet af J. G. Burman Becker o. 1860. I KB. – *The church in the landscape seen from the north west.*

1960 var de lakerede.⁹⁹ Forud for istandsættelsen 1961–66 var trægulvet i koret dækket af et rødt tæppe, og inden for knæfaldet var der et blåt broderet tæppe.⁹⁰ Ved istandsættelsen blev der lagt gule normalsten på fladen i skakternsmønster af to og to sten i kirken, og de gamle fliser fra 1880 blev genanvendt i våbenhuset (jf. ovf.).¹⁰⁰ I koret blev der formentlig lagt nye fyrretræsgulve.²⁷ Koret fik muligvis nyt trægulv 1986, idet der 2018 konstateredes to trægulve oven på hinanden, som begge var meget rådne.²⁷

Vinduer. I apsiden er et lille, spidsbuet og smiget støbejernsvindue fra 1863 (jf. fig. 11); ruderne er kalket for at skærme for lyset, og en stofskærm er opsat på indersiden (jf. ndf.).³⁴ I kor og skib er fem fladbuede vinduer tegnet af J. Vilh. Petersen 1918, men de blev først indsat i 1920'erne eller

1930'erne efter tårnets ombygning (s. 4128).¹⁰¹ De har hvidmalede, sprossede dannebrogstrammer. Rammen i tårnrummets vestvindue, som er højere end de øvrige, er fra 2017–18, mens åbningen er fra ombygningen 1919 (s. 4128).

†*Vinduer.* 1804 fik kirken indsat seks store, rektantede vinduer med samme placering som de nuværende (jf. fig. 23). De havde sprossede dannebrogstrammer, hvoraf den vestre var højere end de øvrige.¹⁰² 1855 'trængte' våbenhuset til et vindue, og 1863 'gjordes der klar' til at indsætte et, men det skete ikke.¹⁰³ 1929 ønskedes der 'matfarvet katedralglas' i østvinduet, fordi lyset fra vinduet generede i kirken.²⁶ Få år senere nævnes muligheden for at få blyindfattede vinduer med antikt farvet glas i kirken.²⁸ 1943 skulle to nye rammer indsættes på nordsiden.³⁴ 1963 blev vin-

duerne formentlig malet hvide som nu, hvor de før havde været mørke (brune?) (jf. fig. 23).³⁴

†*Løfter*. 1828 var våbenhusloftet rådnet, og 1855 skulle det repareres.⁹⁶ 1866 skulle en af bjælkerne deri fornyes og de øvrige efterses.³⁴

Tagværker. Kirkens tagværker er alle af fyr og over kor og skib opsat 1804, mens tårnets må være fra 1919.¹⁰⁴ 1904 omtales tagværkerne som 'spinkle', og de ønskedes afstivet med krydsbånd, hvilket ikke skete.⁸³ Det er uvist, hvornår apsidens tagværk er sat op. Det har otte spær med profilerede ender, som stikker ud under tagfladen gennem den murede, syvkantede gesims, som må være ommuret på samme tidspunkt (jf. fig. 11).¹⁰⁵

Koret har seks spærfag på dobbelte murremme i hver side, hvert fag med spærsko, -stivere og et hanebånd. Fagene er nummereret med romertal i syd fra vest mod øst.

Over skibet er der 15 spærfag stående på to murremme i hver side, og hvert fag har spærsko og stivere samt to hanebånd (jf. fig. 27).¹⁰⁶ Fagene

er nummereret i både syd og nord med romertal fra vest mod øst. Der er enkelte stykker egetømmer bevaret i tagværket, især som spærstivere.¹⁰⁷

Tårnet har syv spærfag, hvor hvert andet har bindbjælker og de øvrige spærsko. De ligger på to murremme i hver side. Hvert fag har spærstivere og to hanebånd. På de nederste hanebånd ligger en ankerbjælke fastgjort til begge gavle og på de øverste en til nordgavlen.

Våbenhusets tagværk er ikke synligt på grund af en betonisolering af hele tagrummet (s. 4135).

†*Tagværker*. På skibets østgavl er aftryk i bagmurens mørtel af det romanske tagværks bindbjælke og skræstivere (fig. 25–26 og 95). Et hanebånd holdt sandsynligvis spærerne sammen, og det sad formentlig ud for en vandret række kampesten, som ikke er dækket af mørtel. 1663 var flere spær dårlige, så nye blev opsat, og nogle krydsbånd ('bokshoveder') af egetømmer blev repareret (s. 4127).³¹ Ved nedtagningen af tagværket 1804 fandtes årstallet »1649« på et gammelt spær.¹⁰⁴

Fig. 29. Munkesten med teglværksmærker anvendt som gulvbelægning i tårnrummet (s. 4130). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Medieval bricks with brickworks marks used as floor in the tower interior.*

Fig. 30. Romanske pudslag på skibets nordvæg over hvælvene (s. 4115). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Romanesque layers of plaster on the nave's north wall above the vaults.*

Klokkestol. Mellem det søndre og nordre glamhul i tårnet er der indmuret to kraftige bjælker, som er fastgjort med krydsformede ankerforsrud og hver støttet af to skråstivere. Konstruktionen er formentlig fra tårnets ombygning 1919 (s. 4128), men var udformet på samme vis inden (jf. fig. 24). De to klokker (s. 4165 f.) hænger mellem bjælkerne ud for hvert sit glamhul.

Tagbeklædning. Kor og skib har rødt vingetegltag fra 1983 og tårnet det samme fra 1988. Apsiden har blytag oplagt 1992.¹⁰⁸

†*Tagbeklædning.* 1589 var både apsis, kor og skib tækket med bly, mens tårnet var belagt med tagtegl.¹⁰ 1663 blev blytaget omlagt (jf. s. 4127), og 1667 reparerede mureren våbenhusets og tårnets tage med 200 tagsten.³¹ 1671 var noget bly sunket, og det blev repareret året efter.⁸¹ Frem til 1804 stod kirken med blytag over apsis, kor og skib, mens våbenhus og tårn havde tegltag.¹⁰⁹ Kirkeejeren fik da lov til at nedtage blytaget på kirken, på nær apsisen (jf. ndf.), da det trængte til omfattende

istandsættelse, og i stedet oplægge 'forsvarlige og gode tagsten'. Blyet, som vejede knap 11 tons, blev solgt på offentlig auktion, og af indkomsten blev der givet 1.500 rdlr. til forbedring af sognets skolevæsen.¹¹⁰ 1865 var taget utæt på skibets søndre side ved tårnet.⁸³ 1869 skulle apsidens blytag repareres for 15 rdlr.³⁴ Året efter var der mangel på skibets tag ved de tilstødende bygningsdele.³⁴ 1874 var østsiden af våbenhusets tagbeklædning utæt, så vandet løb ned gennem loftet, og tre rækker tagsten ind mod skibets mur skulle udskiftes med zinkplader.³⁴ O. 1920 havde apsisen skifertag (jf. fig. 23), hvilket formentlig lå der frem til 1992.¹¹¹

Murbehandling. Ved istandsættelse af facaderne 1988 blev der på apsisen og på korets og skibets nordside konstateret et pudslag med en formentlig middelalderlig *kvaderindrings* med ca. 20 cm høje skifter (fig. 31). 1898 skulle sokkelstenene renses, så granitten fremstod 'ren'.³⁴

Farveholdning. Kirken er hvidkalket ude og inde, og våbenhus, trappehus og tårn har sort-

malet sokkelmarkering. På våbenhuset og tårnet er kamtakkernes bryn kalket røde, men de har tidligere stået hvide (jf. fig. 24). Rødkalkede bryn findes også i Øster Hæsing (s. 4218). Formentlig i første halvdel af 1800-tallet var tårnet måske kalket hvidt forneden og rødt foroven med hvide detaljer (jf. fig. 21-22).

Opvarmning. Kirken opvarmes ved el, og i alle bygningsafsnit er der pladeradiatorer langs væggene fra 2017-18, mens der under stolestaderne er rørovn fra samme år.⁷¹

†*Opvarmning.* 1882 blev der anbragt en *kakkelovn* i skibets sydvesthjørne (jf. fig. 59).³⁴ 1898 og 1913 ønskedes kakkelovnen malet hvid.⁸⁴ Den var dog mangelfuld, og 1915 blev der i stedet opsat en *kalorifer* fra L. Lange & Co. med skorsten op gennem tårnet og pibe ved dettes tagryg.³⁴ Den stod formentlig også i skibets sydvesthjørne.¹¹² 1959 blev der opsat et *oliefyr* med varmluftsind-

blæsning, som 'få år inden 1984' blev udskiftet med et nyt *oliefyr*. Begge stod på våbenhusets loft, som var blevet beklædt med beton indvendig, og en ny skorsten stod derover.¹¹³ Skorstenen i tårnet blev fjernet ad flere omgange: 1963, 1965 og 1975.³⁴ 1985 blev der installeret nyt *elektrisk varmeanlæg* og radiatorer.²⁶ 2002 blev der opsat en radiator i våbenhuset.²⁷

Elektricitet. 1932 blev der indlagt elektrisk lys i trappehuset, og kirken må forinden have fået indlagt el.²⁸

Fortov. Omkring kirken ligger der et fortov af brosten og piksten, som på nordsiden er omlagt 2017-18, mens resten kan være fra 1973.³⁴

†*Fortov.* 1870 blev der lagt et fortov af grus langs kirkens sydside, men året efter var det for højt og skulle jævnnes ud.³⁴ 1872 blev nordsidens gjort smallere for at gøre plads til en bredere sti.¹¹⁴

Fig. 31. Kvaderindridsning på skibets nordfacade øst for vestvinduet (s. 4134). Foto Robert Smalley 1988. I NM. – *Ashlar carving on the north facade of the nave, east of the western window.*

Fig. 32. Apostel(?) med åben bog. Kalkmaleri nr. 1, o. 1200, på apsides østvæg (s. 4136). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Apostle(?) with an open book. Wall painting no. 1, c. 1200, on the east wall of the apse.*

KALKMALERIER

Ved den indre istandsættelse 1986 blev der fundet rester af senromanske og gotiske kalkmalerier henholdsvis i apsiden og på skibets vægge og hvælv. Allerede 1965 blev omridsene af kalkmalerier i apsis observeret gennem de overliggende kalklag, men de blev først fremdraget 1986 af Peder Bøllingtoft, hvor deres dårlige bevaringstilstand og opfugtning af murværket gjorde, at kun fragmenter blev stående synlige.¹¹⁵ Ulla Haastrup har behandlet maleriernes motivvalg 1996.¹¹⁶ De blev genrestaureret 2017.¹¹⁷

1) (Fig. 32–33), senromanske, o. 1200.¹¹⁸ På *apsidens væg syd for østvinduet* findes et fragment, ca.

36×33 cm, af en person siddende med en opslået bog i venstre hånd. Det er formentlig en apostel i en apostelrække.¹¹⁹ Se også †kalkmalerier nr. 1 (s. 4139).

På *apsisbuens underside* findes et fragment forestillende *Jesu fødsel* og muligvis *Forkyndelsen for hyrderne* indrammet af to geometriske borter (fig. 33). Figurfelterne er ca. 50 cm brede, mens borterne er ca. 25 cm. Hele buen kan have været inddelt i fem figurfelter.¹²⁰ Fødselsscenen, som findes i toppen af apsisbuen, viser Josef iført hat over bølgen-de hår og med hvidt fuldskæg; ansigtstrækkene er forsvundet. Han er iklædt gråblå kappe over hvid kjortel, og højre arm er hævet i en gestus; i venstre hånd holder han muligvis en stok. Foran ham ses

Fig. 33. Jesu fødsel og Forkyndelsen for hyrderne(?). Kalkmaleri nr. 1, o. 1200, på apsisbuen (s. 4136). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Nativity and the annunciation to the shepherds(?)*. Wall painting no. 1, c. 1200, on the apse arch.

fodenden af Marias leje; hun er ikke synlig. Bag denne ses Jesu krybbe. Maria og Jesusbarnet har derved befundet sig i buens toppunkt. Til højre for Josef er der et tårn, hvilket kan symbolisere, at scenen foregår indendørs. Lignende motiv findes i Nørre Broby og Sanderum kirker (s. 4001 og *DK Odense* 2931).¹²¹ Syd for Fødslen er der i det næste figurfelt, som var et højkantsbillede, bevaret overdelen af en engel med tofarvede vinger (jf. fig. 33), muligvis Forkyndelsen for hyrderne.¹¹⁹ På hver side af figurfelterne var der en bort, hvoraf en smule er bevaret af den vestre. Den består af cirkler forbundet ved en dobbeltstreg og mellem dem rankeværk. En bort stort set magen til findes i Nørre Broby (s. 4002).

Teknik, farver og værksted. Freskomaleriet i apsisbuen er malet på et brunligt pudslag med mange store partikler af trækul.¹²² Malerierne, som er af høj maleteknisk kvalitet, har mange detaljer med fine penselstrøg og brug af højlys. Farverne er holdt i rødt, gult, hvidt, grønt og blå. Malerierne er højst sandsynligt udført af samme værksted som de senromanske kalkmalerier i Nørre Broby Kirke (s. 4001), idet teknik, farver og motiver er stort set ens.¹²³

2) (Fig. 36), gotisk. På sydvæggen i skibets andet fag findes østligt et *indvielseskors* (ca. 47 cm i diameter), som er indridset med en passer og udformet som et cirkelkors omkranset af fem malede cirkler (med seks indridsede cirkelslag).¹¹⁷ Det er

Fig. 34. Blomsterværk. Kalkmaleri nr. 3, 1486, på skibets hvælv i første fag (s. 4138). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Floral decoration. Wall painting no. 3, 1486, on the vault in the first bay of the nave.*

malet i rød okker og sort. Omtrent to tredjedele af korset er bevaret. Se også †kalkmalerier nr. 2 (s. 4139).¹²⁴

Fig. 35. Årstal »1486«. Kalkmaleri nr. 3, 1486, på skibets hvælv i andet fag (s. 4138). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The date “1486”. Wall painting no. 3, 1486, on the vault in the second bay of the nave.*

3) (Fig. 34–35) sengotiske, såkaldte murermeisterbemalinger på *skibets hvælv* udført 1486 (jf. ndf.).¹²⁵ På *hvælvet i første fag* findes i *den sydlige østkappe* en krukke med hank, hvori står blomsterværk, som peger ind mod ribbekrydset. I *den nordre østkappe* er der ligeledes blomsterværk. Ribbekrydset er dekoreret med en dobbeltcirkel hvori små hjerteformede blade og prikker, og fra cirklen udgår et hjerteformet blad på hver ribbe. Under bladet på østribben var en indridset s-formet streg og en cirkel, som må være skitser til en ikke realiseret dekoration.¹²⁶

På *det vestlige hvælv* i *den sydlige østkappe* findes årstallet »1486« malet op mod østribben (fig. 35), hvilket må være året for maleriernes udførelse og hvælvenes opførelse (jf. s. 4118).

Teknik og farver. Malerierne, som først blev indridset i den våde kalk, blev udført som fresker, og motiverne er holdt i rødt (okker) og grønt (kobber).¹²⁶

†KALKMALERIER

1) (Fig. 37) senromanske, o. 1200. Omkring †apsisvinduet fandtes en geometrisk bort.¹²⁷

På korets nordvæg mod vest og i skibets andet fag østligt på nordvæggen fandtes oprindelige indvielseskors (diameter ca. 45 cm). De var malet i rødt, med fri hånd og uden indridsede cirkelslag. Korset i koret havde haft en *lyseholder* i midten, idet der var sodet på den øverste del af korset (jf. Al-lested Kirke, s. 3875).¹²⁶

2) Fire gotiske indvielseskors malet på korets nord- og sydvæg mod vest, skibets nordvæg i andet fag mod øst og på tårnets nordvæg. Et femte kors er endnu synligt, jf. kalkmaleri nr. 2, og deres teknik og farver var som det bevarede (s. 4137). Korsene på korets nordvæg og skibets nordvæg i andet fag var malet oven på de romanske indvielseskors (jf. †nr. 1).¹²⁶

3) Sengotiske malerier på skibets hvælv (jf. kalkmalerier nr. 3, s. 4138). Flere af de oprindelige murermeisterbemalinger blev overkalket 1986. I første fags østlige nordkappe fandtes et kort rankeforløb langs skjoldbuen. I andet fags sydlige østkappe og på undersiden af gjordbuen var der spinkle, røde ranker.¹²⁶ 1996 nævnes, at der over syddøren

Fig. 36. Indvielseskors. Kalkmaleri nr. 2, gotisk, på skibets sydvæg øst for syddøren (s. 4137). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Consecration cross. Wall painting no. 2, Gothic, on the south wall of the nave, east of the south door.

Fig. 37. Bort omkring romansk †østvindue i apsis ved afdækningen 1986. †Kalkmaleri nr. 1 (s. 4139). Foto Peter Bøllingtoft 1986. I NM. – Border around a Romanesque east †window in the apse during the uncovering in 1986.

(på væggen eller på hvælvet?) også 1986 blev afdækket gotiske kalkmalerier, som blev overkalket uden dokumentation.¹²⁸

4) Gotisk(?) dekoration i apsiden over vinduet, som 1970 blev set som en skygge under kalklagene af en spidsoval mandorla, ca. 120×75 cm, hvis nederste spids var afskåret af det oprindelige vindue.¹²⁹ Øverst til venstre sås spor af en glorie, og nederst til højre var et tydeligt evangelistsymbol, sandsynligvis Lukasoksen. Nederst var en bred bort ornamenteret med fem små prikker.

5) O. 1728, kalkmalet dekoration omkring en mindetavle (s. 4168) opsat i det nordvestlige hjørne af skibets andet fag (jf. fig. 68). Hvælvets ribbe blev nedhugget, og omkring tavlen blev der pudset en flade og nederst muret en lille tap. På fladen omkring tavlen var malet et draperi i sorte og grå nuancer med gult snoreværk; den murede tap var malet som en kvast hængende fra snorene.¹²⁶

6) O. 1720–30, i apsiden sydside og i korhvælvets østkappe kunne 1986 ses en bemaling i grå nuancer med sorte konturer, som muligvis var en afskygning til (†)altertavlen (nr. 1, s. 4144).¹²⁶ Det blev antagelig malet i forbindelse med opsætningen af den nye (†)altertavle o. 1720–30.

Fig. 38. Indre set mod øst, begyndelsen af 1900-tallet. Foto i Museum Odense. – Interior looking east, beginning of 1900s.

INVENTAR

Det ældste inventarstykke er den romanske døbefont, som er tilskrevet stenhuggeren Hvicmanne eller hans værksted. Den mindste klokke er fra 1300-tallet. Alterdisken er antagelig senmiddelalderlig, og det samme gælder de få, bevarede rester af et muligt (†)vægskab i en niche i korbuen.

Alterstagerne er fra o. 1550. Alterbordet er formentlig fra slutningen af 1500-tallet, og den største af de to klokker er støbt 1597 af Matthias Benninck i Lübeck. Pulpituret i tårnrummet er antagelig fra 1600-tallet ligesom et fyldingspanel, der sekundært er opsat på dets nordvæg, og en knæleskammel, der opbevares på loftet. Prædikestolen i skibets nordøsthjørne er fra o. 1625, og dåbsfadet fra o. 1625-50; det er skænket 1667 af Børge Trolle og Pernille Bille.

Oblatæskan er udført af Matthias Simonsen, Odense, i begyndelsen af 1700-tallet. En (†)altertavle fra o. 1720-30 (nr. 1), der er skænket af Birgitte Fugl, enke efter kammerråd Christian Nielsen Fogh, er nu opsat på pulpituret. Hun har også givet alterkanden, som er udført 1735 af Tyge Madsen Werum, København. Pengeblokken i våbenhuset stammer antagelig fra anden

halvdel af århundredet. Alterkalken er udført 1764 af Rasmus Rasmussen Møller, Odense, og skænket af generalmajor Hans Frederik Windtz, mens lysekronen i skibets østfag er en foræring fra gehejmeråd Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell, vel o. 1769.

En pengebøsse fra o. 1850 og en bibel fra 1855 opbevares ved kirken. Kirkens anden (†)altertavle (nr. 2) er et maleri af Niels Simonsen 1856 med motivet *Jesu dåb*; den er skænket af kammerherre Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell og hænger nu på pulpiturets sydvæg. Altersranken er formentlig omtrent samtidig, og også knæleskamlen og dørføljen mellem skibet og våbenhuset er givetvis fra anden halvdel af 1800-tallet.

Sygesættet er udført o. 1860 af Niels Christopher Clausen, Odense. Stolestaderne er fra 1880, men har til dels genanvendte ryglæn, som må være fra 1700-tallet. To pengebøsser ved udgangen til våbenhuset er antageligt fra slutningen af 1800-tallet.

Fra tiden o. 1900 stammer et alterbordskrucifiks, som er henlagt på loftet, to bænke på pulpituret og to alterskåle. En servante, ligeledes på loftet, er fra 1903, dåbskanden og salmenummertavlerne fra o. 1906 og syvstagen, der opbevares ved kirken, tilkom 1907. Kirkeskibet »R. W. Rasmussen« er bygget 1930-35 af

Fig. 39. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Interior looking east.*

befragtningsagent R. W. Rasmussen, Thuro, og skænket af lærer Jørgen Mosebo, og præsterækketavlen er en gave fra en anonym giver 1934. Den vestlige lysekrone er formentlig tilkommet o. 1950.

Orglet er bygget 1961 af Marcussen & Søn, Aabenraa, efter tegning af arkitekt Axel Jacobsen, og de løse stole er anskaffet 1964. Altertavlen med motiv af *Den gode hyrde*, udført i guldbelagt papirklip og glas, er af Sonia Brandes 2002, og dørflojen i indgangsdøren er fra 2018 ligesom væglampetterne.

Farvesætningen er senest ændret 2018, hvor stolestaderne blev malet lysegrå med gule hynder. Prædikestolen står i afrenset eg med forgyldte detaljer, alterbordet er som oprindeligt rødt og grønt, alterskranken er sort med gul polstring og pulpituret gråt.

Ældre farvesætninger. Alterbordets rødgrønne farver og prædikestolens nordvendte fag med afdækket, polykrom staffering vidner om det tidlige 1600-tals farveudtryk.¹³⁰ 1769 bekostede Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell og hans anden hustru Christiane Sophie Ernst en nystaffering af inventaret, som omfattede sortgrå marmorering med farvede og forgyldte detaljer på altertavlen og prædikestolen (jf. $\dagger$ indskrift på $\dagger$ altertavle nr. 1 ndf.). 1880 blev inventaret malet med lys

egetræsfarve samt bronzeret af alterskrankens søjler,³⁴ og 1913 skulle det opmales.³⁴ 1965 blev stolestaderne malet grågrønne, mens ældre farvelag på alterbordspanelet, $\dagger$ altertavle nr. 1 og prædikestolen blev afdækket og istandsat.

Indretning og istandsættelser. Af det middelalderlige inventar kendes ud over ovennævnte kun en malet altertavle med motiver fra lidelseshistorien, som er omtalt af biskop Jacob Madsen i forbindelse med hans visitats 1589. To messeklodder hang i messekloddespiret over koret, og den romanske døbefont stod i tårnet. Jacob Madsen omtaler desuden alterstagerne, to klokker i tårnet og en prædikestol, der var opsat i sydsiden.

Fra slutningen af 1500-tallet til o. 1650 tilkom flere inventarstykker, der ud over alterbordet sandsynligvis også omfattede en præste- og en degnestol på hver sin side af alteret samt pulpituret i tårnrummet. O. 1625 anskaffedes en ny prædikestol, der vistnok fra første færd blev opsat som en såkaldt lektorieprædikestol på et pulpitur foran korbuen. Stolestaderne blev efter skåret $\dagger$ årstal at dømme fornyet 1642.

O. 1720–30 blev den middelalderlige altertavle afløst af en ny, skænket af Birgitte Fugl, enke efter Christian Nielsen Fogh, og o. 1736 lod kaptajn Jens Erik Him-

Fig. 40. Indre set mod øst. Tegning af W. Vett 1855. I NM. – *Interior looking east.*

melstrup på Ølstedgård et herskabspulpitur opsætte over syddøren. Omtrent samtidig blev prædikestolen taget ned og opsat som en almindelig prædikestol i sydsiden. I hele perioden markerede ejerne af Brobygård sig desuden med gaver til kirken i form af bl.a. tekstiler, altersølv og dåbsudstyr. Særligt fremtrædende er Børge Trolle (†1676) og Pernille Bille (†1684), der 1663 skænkede et alterklæde og 1667 dåbsfadet, Birgitte Fugl (†1736), der ud over altertavlen 1735 forærede alterkanden, og Albrecht Christopher Schafalitzy de Muckadell (†1797) og hans tredje hustru Christiane Sophie Ernst (†1771), der 1769 både bekostede inventarets nymaling og skænkede et alterklæde, en messehagel og en prædikestolsbeklædning, måske som en markering af deres bryllup samme år.¹³¹ Også den ældste lysekrone er en gave fra kirkeejeren.

I forbindelse med hovedreparationen 1804 (s. 4127) fik prædikestolen sin nuværende placering i skibets

nordøsthjørne. Indretningen i første halvdel af 1800-tallet fremgår i øvrigt af fig. 40. I anden halvdel af århundredet skete løbende ændringer i inventaret. Således blev altertavlen 1856 erstattet af Niels Simonsens maleri af *Jesu dåb*, alterskranken kan være fornyet samtidig, og 1863/64 blev præste- og degnestolene fjernet, hvorefter prætestolen var i apsiden. 1868 fik kirken sit første orgel, som blev anbragt på pulpituret, og 1880 blev stolestaderne fornyet. 1927/28 blev herskabspulpitret taget ned.

I første halvdel af 1960'erne gennemførtes en indvendig istandsættelse med bl.a. ombygning af stolestaderne og pulpituret samt ny farvesætning. Den nuværende altertavle af Sonia Brandes kom til 2002, og kirkerummet er senest istandsat 2017-18, hvor døbefonten blev flyttet fra koret til skibet, stolestaderne i tårnrummet blev fjernet og farvesætningen delvist fornyet.¹³²

Alterbordet (fig. 41), formentlig fra slutningen af 1500-tallet, er et panelværk af fyrretræ, 178×76 cm, 104 cm højt; bordpladen er nyere. Forsiden har tre arkadefag flankeret af drejede halvsøjler, mens kortsiderne har hver et tilsvarende fag, dog uden flankerende søjler.¹³³ Arkadernes pilastre er kannelerede med borter af neglesnit på de glatte partier foroven og forneden samt profilkapitel. Bueslagene har tovsnoning og tandsnit, og i sviklerne er hvirvelrosetter. Bemalingen i rødt og grønt er en rekonstruktion af de oprindelige, tidstypiske farver, udført 1965 og istandsat 2017-18.¹³⁴ Bordets bagside, der er dækket af altertavlen, er gråmalet.¹³⁵ 1960 stod bordet med en staffing i gråt og brunt med forsølvning og forgyldning,¹³⁶ vistnok udført 1939 af maler Niels Lindberg.²⁸ Derunder fandtes to farvelag, nemlig det oprindelige rød-grønne og et gråt.¹³⁶ 1869 var bordet sunket i øst og skulle rettes op.³⁴

Bordets halve, balusteragtige søjler minder om søjlerne på prædikestolene i Oure og Vejstrup (hhv. 1577 og 1579, Gudme Hrd.) samt i Næsbyhoved Broby (1577, *DK Odense* 2711).¹³⁷

†*Alterklæder*. 1) 1663, skænket af Børge Trolle og Pernille Bille. Af rødt fløjl med våbenskjolde for slægterne Trolle og Bille ledsaget af givernes

initialer »BT« og »PB« samt årstallet »1663« broderet med forgyldt metaltråd.¹³⁸

2) 1769, skænket af Albrecht Christopher Schafalitzky de Muckadell og Christiane Sophie Ernst sammen med *†messe*hagel nr. 1 og *†prædike*stolsbeklædning nr. 1.¹³⁹ Af rødt, blomstret plys med guldgalonier langs sømmene og forneden samt frynser af 'kamelgarn'. På forsiden var en broderet krans med et Jesusmonogram »IHS« og årstallet »1769«, og i hvert hjørne givernes navnetræk »S.d.M.« og »C.S.E.«.

3) Omtalt 1861, af rødt stof med guldtresser forneden.³⁴

4) (Jf. fig. 38), 1901, med gyldent kors.⁸³

†*Alterdug*. 1) Omtalt 1861, kantet med brede kniplinger.³⁴ 2) 1979, udført og skænket af Bente Rasmussen, Ølsted, med kniplet bort med livstræer.²⁸

Knæleskamler. 1) (Fig. 42), antagelig 1600-tallet, af egetræ, 38×24 cm, 25,5 cm høj, med karvskårne borter langs sædefladens kortsider, svejftet sarg og afskårne hjørner ved bagkanten. Skamlen opbevares på loftet.

2) Antagelig 1850-1900, polstret med gult, uldent stof på alle flader fra 2017-18. 1862 var den betrukket med rødt stof med kant af guldtres-

Fig. 41. Alterbord, formentlig slutningen af 1500-tallet (s. 4143). Foto Arnold Mikkelsen 2023.
– Communion table, presumably from the end of the 1500s.

ser forneden,³⁴ og 1940 blev den betrukket med brunt læder.¹⁴⁰

Altartavle (fig. 43, jf. også fig. 13), 2002, *Den gode hyrde*, udført af Sonia Brandes, Sønder Broby, signeret på bagsiden forneden til venstre med blå skriveskrift: »Sonia Brandes 2002«. Den rundbuede tavle er i papirclip belagt med bladguld i forskellige toner og glans samt detaljer i gult, grønt og blå. Motivet er lagt mellem to glasplader, der er sammenholdt med klemmer af bly og opsat bag alterbordet.²⁷ Tavlen måler 173×156 cm over bordet; den fulde højde fra gulvet er 278 cm. Kristus er vist stående med et klæde svøbt om hofterne i et halvabstrakt landskab. Han bærer et lam over skuldrene og er omgivet af klassiske passionsmotiver i form af store, blomstrende roser og tornegrene, der danner en krone over hans hoved; ved hans fødder er en fåreflok. Et bånd af blomster og blade markerer overgangen til et tredelt fodfelt med indskrift med versaler i vandrette bånd (Sl. 23,1-6).

Altartavlen er sammen med udsmykningen af kirkesalen i Munkemose Plejecenter i Odense fra 2004 Sonia Brandes' eneste kirkelige udsmykning.

(†) *Altartavler*. 1) (Fig. 44), o. 1720-30, skænket af kirkeejer Birgitte Fugl (jf. ndf.), af eg, 174×237 cm. Tavlen er rektangulær med profilindrammet storfelt flankeret af pilastre med korintiske kapitæler hvorover en lille roset. Pilastrene hviler på

Fig. 42. Knæeskammel nr. 1, antagelig 1600-tallet (s. 4143). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Kneeler no. 1, presumably from the 1600s.*

glatte postamentfremspring, og tavlen afsluttes foroven af en forkroppet gesims med glat frise. *Stafferingen* er sekundær fra 1769 på nær indskriften i postamentfeltet, der må være oprindelig fra o. 1720-30; begge dele blev genfremdraget ved en istandsættelse 1965.¹³⁶ Rammeverket er gråt med en karakteristisk, sortgrå marmorering, pilastrenes forside er lysegrå med skråt forløbende, sortkonturerede og forgyldte grene med blomster og blade, kapitælerne er forgyldte og de vandrette profiler forgyldte og lyseblå. Storfeltets ramme har blågrøn lasur, og selve feltet er lysegråt med ottekantet skriftfelt med indstiftelsesordene anført med forgyldt fraktur på sort bund: »Wor Herre Jesus Christus, i den Nat, der hand blev forraadt, tog hand Brødet, takkede, og brød det, gav sine Dicipler og sagde: Tager dette hen, og æder det, det er mit Legeme, som givis for eder: det giører til min Hukommelse. Lige saa tog hand og Kalken efter Aftens Maaltid, takkede, gav dennem, og sagde: Drikker alle der af: Denne er det Ny Testamentis Kalk i mit Blod, som udgydis for eder til Syndernis Forladelse. Dette giører saa ofte som I det drikke, til min Hukommelse. Anno 1769«. Frisefeltet har tilsvarende indskrift i form af et skriftsted: »Christus Elskte os, og gav sig selv hen for os, En gave og Slagt offer ephsr: 5. Capit« (Ef. 5,2).¹⁴¹ Postamentfeltet har oprindelig giverindskrift fra o. 1720-30 med forgyldt antikva på sort bund: »Til Guds ære Kiercken til prydelse Haver weledle og welbaarne Frue Birgitte Fugel Ladet denne alter taule af hendis Sl: mands villie og anordning opsette og Staffere«. ¹⁴² Den oprindelige *†*staffering omfattede endvidere rødbrun bundfarve samt rødt og grønt, gråhvide pilastre, mørkegrå profiler og forgyldte indskrifter i stor- og frisefelterne.¹³⁶ Formentlig i første halvdel af 1800-tallet blev tavlen malet lysebrun med hvide lister og udsparede indskrifter i stor- og frisefeltet, mens postamentfeltet blev overmalet (jf. fig. 40).¹³⁶

Tavlen må være opsat o. 1720-30 af Birgitte Fugl, enke efter Christian Nielsen Fogh (†1716) (jf. indskrift ovf.), hvor den formentlig har afløst en middelalderlig altartavle (†altartavle ndf.). Oprindeligt var den kronet af en *†*trekantgavl (jf. fig. 40), og storstykket har muligvis været flankeret af *†*sidevinger eller en anden form for prydelse.¹⁴³

Fig. 43. Den gode hyrde. Altartavle, 2002, udført af Sonia Brandes (s. 4144). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The Good Shepherd. Altarpiece, 2002, made by Sonia Brandes.*

Bag tavlen var vistnok en $\ddagger$ kalkmalet afskygning (s. 4139). 1769 bekostede Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell og Christiane Sophie Ernst en nystaffering af inventaret, der blev bevidnet i en $\ddagger$ indskrift i tavlens postamentfelt: »Til

Guds Ære og Kirkens Prydelse, haver hans Excellence Hr. Geheyme-Raad, Ridder og Cammerherre, Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell, og hans Frue, hendes Naade, Høyvelbaarne Frue Christiane Sophia d'Ernst, ladet

Fig. 44. (†)Altertavle nr. 1, o. 1720-30, skænket af Birgitte Fugl, enke efter kammerråd Christian Nielsen Fogh (s. 4144). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – (†)Altarpiece no. 1, c. 1720-30, donated by Birgitte Fugl, widow of counsellor Christian Nielsen Fogh.

denne Alter-Tavle tillige med heele Kirken inden udi male og staffere i Aaret 1769». ²⁰ I storfeltet blev indstiftelsesordene anført (jf. ovf.), og derover, vel på $\dagger$ topstykket, parrets våbenskjolde. ²⁰

1856 blev tavlen erstattet af (†)altertavle nr. 2 og hensat på pulpituret; $\dagger$ trekantgavlen kan være kasseret i denne forbindelse. ³⁴ 1965 blev den genopstillet på alteret efter en istandsættelse, hvor staferingen fra 1769 blev afdækket. ¹⁴⁴ 2002 blev den afløst af den nuværende altertavle og opsat på pulpituret foran nordvæggen. Den er senest istandsat 2018.

2) (Fig. 45), 1856, et maleri med motiv af *Jesu dåb*, malet af Niels Simonsen 1856 og skænket af kammerherre Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell på hans og hustru Ludovica Augusta Juliane von Bülow af Radums sølvbryllupsdag den 31. august samme år. Signeret nederst til venstre med sort skriveskrift: »N. Simonsen 1856«. ³⁴

Det spidsbuede maleri er udført i olie på lærred, måler 230×159 cm (lysmål 211×140 cm) og er indsat i en profileret, sort og forgyldt ramme. Jesus står i det lave vand med bøjet hoved og armene krydset foran brystet, svøbt i et hvidt klæde. Over ham svæver helligåndsdue i en lysstråle. På en klippe på bredden står Johannes Døberen i lys kameluldskofte og brun kappe. Han har en korsstav i venstre hånd og hælder med højre hånd vand fra en muslingeskal over Jesu hoved. I baggrunden klipper.

Niels Simonsen, der var professor ved Kunstakademiet, har udført altermalerier til bl.a. Selsø Kirke (1834, DK Frborg 2614), Slagelse Hospitalskirke (1847, DK Sorø 238) og Skellebjerg Kirke (1865, DK Holbæk 1035).

Maleriet var oprindeligt opsat på alterbordet på et lavt postament med indskrift i form af to skriftsteder (jf. fig. 38). ³⁴ 1965 blev det erstattet

Fig. 45. Jesu dåb, malet af Niels Simonsen 1856. (†)Altertavle nr. 2, skænket af kammerherre Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell og hustru Ludovica Augusta Juliane von Bülow (s. 4146). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The Baptism of Jesus, painted by Niels Simonsen in 1856. (†)Altarpiece no. 2, donated by chamberlain Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell and his wife Ludovica Augusta Juliane von Bülow.*

af nr. 1 og opsat på pulpiturets sydvæg. Det er istandsat 2018.

†*Altertavle*, omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen: »Taffle malet: Christi Lidelse oc Korsfæstelse; gjort aff en gambel«. ³⁰ Antagelig var der tale om

en omdannet, middelalderlig altertavle med malerier med scener fra lidelseshistorien.

†*Sidealter*, indviet 1416 (jf. s. 4009).

To †*alterfigurer*, sandsynligvis middelalderlige, er omtalt 1778 som »gamle, næsten forradnede

Fig. 46. Alterkalk, 1764, udført af Rasmus Rasmussen Møller, Odense, skænket af generalmajor Hans Frederik Windtz (s. 4148). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar chalice, 1764, made by Rasmus Rasmussen Møller, Odense, donated by Major-General Hans Frederik Windtz.*

Billeder«, der lå på hvælvingerne.²⁰ 1808 fandtes »ikke minste Spor« af dem.¹⁴⁵

Alterkalk (fig. 46), 1764, udført af Rasmus Rasmussen Møller, Odense, skænket af generalmajor Hans Frederik Windtz.¹³⁹ Den 23 cm høje kalk har profileret fod på fodplade. På fodens overside er et pånittet, støbt krucifiks med banner med graveret indskrift: »INRI«. Skaftet er cylinderformet med profillet og flad knop med midterprofil, og bægeret har let udkraget munding hvorunder to omløbende, graverede linjer. Under fodens bund er fire stempler: tre mesterstempler¹⁴⁶ og et årstal: »1764«. ¹⁴⁷ Rasmus Rasmussen Møller har

udført altersølv til adskillige kirker, bl.a. Ejlbj og Særslev (hhv. 1763 og 1772, DK Odense 5847 og 5960). 1880 skulle kalken repareres i bunden.⁸³

†*Alterkalk*, muligvis senmiddelalderlig (jf. disk ndf.). Kalken er omtalt 1755, hvor det bemærkedes, at den var af sølv og ikke bar nogen indskrift.¹⁶ 1764 blev den fundet for lille og erstattet af den nuværende.²⁰

Disk (fig. 47), antagelig senmiddelalderlig,¹⁴⁸ 13 cm i diameter. I bunden er en firpasformet fordybning med fligede bladornamenter i sviklerne, og på fanen et cirkelslag med et Georgskors med oprullede korsender på skraveret bund. Lignende diske findes i Søby og Rise kirker (Ærø Hrd.).

Oblataske (fig. 48), begyndelsen af 1700-tallet, udført af Matthies Simonsen, Odense,¹⁴⁹ 9,6 cm i diameter, 5 cm høj. Den cirkulære æske har drevet pærestav på fodpladen og langs lågets kant samt kuglestav om lågets glatte midte (delvist gennembrudt af slid). Under æskens bund er to mesterstempler.¹⁵⁰

Sygesæt (fig. 49), o. 1860, udført af Niels Christopher Clausen, Odense. Kalken, 9 cm høj, har cirkulær fod med standkant, der er drevet stejlt op mod en flad knop. Bægeret har mundings-

Fig. 47. Disk, antagelig senmiddelalderlig (s. 4148). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Paten, presumably Late Medieval.*

Fig. 48. Oblatæske, begyndelsen af 1700-tallet, udført af Matthies Simonsen, Odense (s. 4148). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Wafer box, beginning of the 1700s, made by Matthies Simonsen, Odense.*

profil og graveret Jesusmonogram i strålekrans. Under fodens bund er tre stempler: mesterstempel,¹⁵¹ vægtangivelse »43 L(od) 4 G(ram)« og Odenses bymærke. Disken, 7 cm i diameter, og oblatæsken, 4,8 cm i diameter, 1,5 cm høj, har

udsmykning og stempler som kalken. Vinflasken, der har skruelåg og passer ned i kalkens bæger, er ustempet. Sættet opbevares i et etui af træ beklædt med sort skind og foret med rødt fløj. Tilsvarende sæt findes i flere kirker, bl.a. Skårup (s. 1785) og Kerteminde (DK Odense 1957).

†Sygesæt, 1630, af sølv, bestående af kalk og disk. På kalkens fod var en indskrift, der berettede om anskaffelsen: »1630 Haver Erich Knudsen bestøttet denne Kalk og Disk med Kirkens Penge« (jf. gravsten nr. 2).¹⁵² Sættet, der vejede 13 lod, fandtes endnu i første halvdel af 1800-tallet,¹⁵³ men er antagelig gået til ved præstegårdens brand 1868 (s. 4114).¹⁵⁴

Alterkande (fig. 50), 1735, udført af Tyge Madsen Werum, København, skænket af Birgitte Fugl, enke efter Christian Nielsen Fogh.¹⁵⁵ Den 27,5 cm høje kande i lige knækket barok har cirkulær fod på fodplade, pæreformet korpus og kuplet låg, alt med parvis anbragte, lodrette knæk. Låget har pokalformet lågknop og volutoprullet gæk med et ansigt omgivet af viltre krøller. Hanken er svejst og fliget. Under kandens bund er fire stempler (fig. 96): mesterstempel,¹⁵⁶ guardejnmærke for Peter Nicolai von Haven, Københavns bymærke 1735 og månedsmærke skorpionen.

Fig. 49. Sygesæt, o. 1860, udført af Niels Christopher Clausen, Odense (s. 4148). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Communion set for the sick, c. 1860, made by Niels Christopher Clausen, Odense.*

Fig. 50. Alterkande, 1735, udført af Tyge Madsen Werum, København, skænket af Birgitte Fugl, enke efter kammerråd Christian Nielsen Fogh (s. 4149). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar jug, 1735, made by Tyge Madsen Werum, Copenhagen, donated by Birgitte Fugl, widow of counsellor Christian Nielsen Fogh.*

†Alterkande, 1863, af porcelæn.³⁴

To *alterskåle*, begyndelsen af 1900-tallet, den ene fra Den Kongelige Porcelænsfabrik, den anden fra Bing & Grøndahl, af sort porcelæn med guld Kors, opbevares henholdsvis i kirken og på loftet.

Alterstager (fig. 51), o. 1550, tidligst omtalt 1589 af biskop Jakob Madsen.³⁰ Stagerne, 40,5 cm høje inklusiv lysepig (33 cm uden pig), har cirkulær, profileret fod, der hviler på tre ranke løvefigurer, som sidder på hver sin konkave plint. Skaftet er cylinderformet med base og to skarpe ringe, og lyseskålen er profileret. Næsten tilsvarende stager findes i Øster Skerninge (s. 1983).

Syvstige, 1907,³⁴ en variant af den såkaldte Titusstige. Af messing, 35 cm høj, med ottekantet, aftrappet fod med akantus, kugleskaft og buede, leddelte arme med vaseformede lyseholdere. Stagen opbevares ved kirken.

Bibel, »Biblia«, København 1855, indbundet i brunt skind med forgyldt rankeslyng og indskrift med forgyldte versaler på forsiden: »Søn-

derbroby Kirke«. Biblen lå på alteret til 1887.⁸³ Ifølge håndskrevet notits forrest i bogen blev den 1906 af sognepræst Mathias Bryndum foræret til husmand Hans Jakob Knudsen i Tørringe. Den opbevares nu ved kirken.

Alterbordskrucifiks, antagelig o. 1900, 86 cm højt. Kristusfiguren, af flødefarvet gips, hænger tungt i armene, hovedet falder mod højre skulder, benene er parallelle med bøjede knæ og fødderne fæstnet med to nagler; lændeklædet er bundet på højre hofte. Over figurens hoved er et tilsvarende banner med »INRI« med fordybede versaler. Korset er af sortlakeret træ og har øsken til op-hæng foroven. Krucifikset stod på alteret og har derpå været ophængt på nordvæggen over prædikestolen.¹⁵⁷ Det opbevares nu på loftet.

†*Messehagler*. 1) 1769, skænket af Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell og Christiane Sophie Ernst sammen med †alterklæde nr. 2 og †prædikestolsbeklædning nr. 1. Hagelen var af rødt fløjel med kant og kors af brede guldgaloner.²⁰

2) Omtalt 1869, med uægte guldgaloner.³⁴

3) 1870, 'særdeles smuk', af silkefløjel med ægte guldgaloner.¹⁵⁸

To †*messeklodder* er omtalt 1589 af biskop Jakob Madsen.¹⁰ De hang i †messekloddespiret (s. 4123).

Fig. 51. Alterstager, o. 1550 (s. 4150). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar candlesticks, c. 1550.*

Fig. 52-55. Detaljer af den romanske døbefont (s. 4151). 52. Vestside. 53. Sydside. 54. Nordside. 55. Østside. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Details of the Romanesque font. 52. West side. 53. South side. 54. North side. 55. East side.*

Alterskranke (jf. fig. 13), antagelig o. 1856, af træ, bestående af kegleformede balustre under en profileret håndliste og opsat i hesteskoform. Skranken er sortmalet med forgylde detaljer; på knæfaldet ligger hynder af gul uld. 1879 blev skranken egetræsmalet med bronzerede balustre.³⁴ 1886 skulle knæfaldet gøres bredere,³⁴ og 1901 blev det polstret med rødt fløjls med guldbesætning.⁸³ 1939 blev skranken malet af maler Niels Lindberg,²⁸ og o. 1965 polstret med skind.⁹⁰ 2018 blev den afkortet i hver side og trukket tilbage mod alteret.⁷¹

†*Alterskranke* (jf. fig. 40), 1700-tallet(?), med flade, udsavede balustre under en håndliste. 1851 skulle knæfaldet polstres med nyt læder.⁸³

Døbefont (fig. 56), romansk. Fonten består af en fod af rødlig granit, ca. 20 cm høj, og en kumme

Fig. 56. Døbefont, romansk (s. 4151). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Font, Romanesque.*

af grå granit, ca. 73 cm i diameter. Begge dele har korte skaftled, som mødes i en bred cementfuge; fontens samlede højde er ca. 77 cm. Foden er formet som en uregelmæssig keglestub og prydet med hængetunger under en vulst med tovsno-ning. Kummen har foroven og forneden et bånd med cirkelornamenter, mens fladen imellem båndene har rig reliefudsmykning med akantus-ranker og figurer, hvis hoveder og fødder bryder båndene. På undersiden er hængetunger under en bort med tovsno-ning, og ved overgangen til skaftet er en tovsnoet vulst.

Reliefudsmykningen på kummens vestvendte side (fig. 52) viser Kristus som verdenshersker (*Majestas Domini*), siddende frontalt på en tronstol. Han har korsglorie om hovedet og er klædt i en lang kjortel. Højre hånd er løftet til velsig-nelse, og i venstre holder han en bog.

På den sydvendte side, th. for Kristus, er en løve, der bider en mand i bagdelen (fig. 53). Løven har opretstående, runde ører, dybe panderynker over de store øjne og løftet, tvedelt hale, der ligger hen over ryggen og ender i to fligede blade. Manden, der er klædt i en knælang kofte, hænger forover-bøjet med sprællende ben fra løvens gab med en

Fig. 58. Dåbskande, o. 1906 (s. 4154). Foto Arnold Mikkel- sen 2024. – *Baptismal jug*, c. 1906.

Fig. 57. Dåbsfad, o. 1625–50, skænket 1667 af Børge Trolle og Pernille Bille (s. 4154). Foto Arnold Mikkel- sen 2023. – *Baptismal dish*, c. 1625–50, donated in 1667 by Børge Trolle and Pernille Bille.

økse i hænderne; foran ham er et palmetræ, som han synes på vej til at angribe med øksen.

På nordsiden, tv. for Kristus, er en bladmaske, udformet som et mandshoved med dybe pande-rynker, kraftig moustache med snoede ender og lokket skæg (fig. 54). Det ene øje er åbent med tydelig pupil, det andet synes lukket. Fra munden udgår til begge sider frodigt rankeslyng med lan-ge, fligede blade omkring et dråbeformet midter-blad eller en knop.¹⁵⁹

Endelig er på østsiden, modsat Kristus, en sid-dende mand med albuerne på knæene (fig. 55). Han er klædt i en lang kjortel og har hænderne under hagen og trækker sig i skægget.

Løven, der i bibelsk sammenhæng ikke en-tydigt kan tolkes som god eller ond, skal sand-synligvis her opfattes som et billede på den sej-rende kristendom (Åb. 5,5), der overvinder det onde, nemlig manden med øksen, der er på vej til at hugge i Livstræet.¹⁶⁰ De frodige bladran-

ker må repræsentere paradiset,¹⁶¹ og bladmasken skal formentlig også tolkes positivt,¹⁶² mens den skægtrækkende mand må opfattes som tynget af syndens byrde.¹⁶³ Samlet set synes ikonografien at fremstille kampen mod synden over for den frelse, som dåben giver, illustreret gennem konfrontationen mellem det gode og det onde.

Under kummens øverste cirkelbånd er sekundært boret to modstående, cirkulære huller med kraftige spor af rust (jf. fig. 53–54 og 56). De stam-

mer sandsynligvis fra en lukkemekanisme, der har fastholdt et *†fontelåg*. På foden og på kummens underside er spor af sort og grå farve. 1882 skulle fonten afrenses, så granitten fremstod 'ren'.³⁴

Fonten tilhører den mere rigt udsmykkede gruppe af den midtfynske type (V b) med figurlig skulptur af fortællende art. Den er tilskrevet stenhuggeren Hvicmanne eller hans værksted efter den signerede, men stærkt ophuggede font i Åstrup (s. 3114).¹⁶⁴ Til denne gruppe hører også

Fig. 59. Indre set mod sydvest med romansk døbefont (s. 4151) og *†*therskabspulpitur fra o. 1736 (s. 4163). Foto fra begyndelsen af 1900-tallet. I NM. – Interior looking south west with Romanesque font and *†*family gallery from c. 1736.

fontene i Hillerslev (s. 4314), Næsbyhoved-Broby og Søndersø (DK Odense 2710 og 6271) samt Rørup (Odense Amt); endvidere Nørre Lyndelse (DK Odense 3950), der dog i figurvalg og komposition adskiller sig noget fra de førstnævnte. Fælles for disse er ud over de dekorative ornamenter forekomsten af den tronende, velsignende Kristusfigur, som findes på alle fire fonte, mandshovedet, der optræder på fontene i Rørup og Næsbyhoved-Broby, og løven, som er på fontene i Søndersø, Rørup og Hillerslev.¹⁶⁵ Mackeprang peger i øvrigt på, at gruppen af fynske fonte kan være påvirket fra Sydslesvig, især af fonten i Munkbrarup på Angel, hvor særligt løvens hoved har stor lighed med løvehovedet i Sønder Broby.¹⁶⁶

Ved Jacob Madsens visitats 1589 stod fonten i tårnet (jf. s. 4122).³⁰ Formentlig ikke længe efter blev den flyttet til koret, hvor den stod i korbuens nordside (jf. fig. 59).⁶⁰ 2018 er den flyttet til skibets sydøsthjørne.

Dåbsfad (fig. 57), o. 1625–50, antagelig af nederlandsk oprindelse, skænket 1667 af Børge Trolle og Pernille Bille. Fadet, af messing, 50,5 cm i diameter, har i bunden en hvælvet medaljon med sekundær, graveret udsmykning i form af givernes alliancevåben ledsaget af initialer »BT« og »PB« samt årstallet »1667«. På fanen er en bort med drevne, mandelformede bukler hvorimellem tilsvarende romber arrangeret i firpas, alt indrammet af kæder af punslede ringe og med treringsrosetter i sviklerne. Beslægtede fade findes i bl.a. Ubberud, Allerup (DK Odense 2979 og 3636) og Drejø kirker (s. 2851). 1882 skulle fadet loddess,³⁴ og 1889 skulle det tætnes i bunden.¹¹⁴

Dåbskande (fig. 58), o. 1906,³⁴ af messing, 41 cm høj, med rund, profileret fod, korpus formet som en omvendt keglestub, høj, kantet hank og slank hals med bred hældetud. På korpus er et graveret kors med trepasender og bladornamentik. En tilsvarende kande findes i Sahl Kirke (DK Ringkøbing 2864).

Prædikestol (fig. 60), o. 1625, vistnok oprindeligt opsat som en lektorieprædikestol foran korbuen (jf. ndf.). Kurvens fire arkadefag flankeres af jonske hermer, skiftevis mandlige og kvindelige, med armene krydset foran maven. De kvindelige har langt, bølget hår, der falder bag skuld-

rene, de mandlige kraftig moustache. På skafterne er forskelligt udformede frugtklaser, ophængt i bånd og flankeret af draperier. Storfelternes arkader har bueslag med buefrise og tandsnit båret af kanelerede pilastre med profilkapitæler og diamanbossesmykkede baser; sviklerne udfyldes af englehoveder. Postament- og frisefelterne adskilles af profilerede hjørnefremspring, førstnævnte med løvemasker med åben flab, sidstnævnte med diademhoveder. Postamentfelterne er glatte, mens frisefelterne har beslagværk i forskellige udformninger: i de to yderfelter med nærmest fugleliggende profil ledsaget af frugter og frøstande (jf. fig. 61), i de midterste omkring henholdsvis et englehoved og en mandsmaske. Øverst er en flad håndliste. Kurvens afsluttende karm mod opgangen er nyudført 1965.

Kurven hviler på en bærepille med hulkelprofileret base fra 1965, og den samtidige opgang er en trappe ved korbuens nordside.

Staffering. Prædikestolen står siden 1965 i afrenset eg med forgyldte detaljer på nær det nordligste fag, der har oprindelig, polykrom staffering, som blev afdækket 1965 (fig. 61).¹⁶⁷ I storfeltet er en fremstilling af *Kristus på korset* flankeret af Maria og Johannes og omgivet af en bræmme af mørkegrå skyer. Kompositionen er beslægtet med kobberstik af Hieronymus Wierix og Raphael Sadeler II.¹⁶⁸ Kristus, med lys karnation med røde blodspor, hænger i skrå arme på et T-kors. Hovedet med tornekrone er faldet mod højre skulder. Det smalle, hvidgrå lændeklæde er bundet fortil med flagrende snip ved venstre hofte, benene er drejet mod venstre med optrukne knæ, og venstre fod er lagt over højre. Øverst på korset er et hvidt banner med sorte versaler (»INRI«) fastnaglet. Tv. for korset står Maria med hvidt hovedlin, violet kjole og blålig kappe. Hun har hænderne samlet i bøn. Th. står Johannes i grøn kjortel og rød kappe. Han har højre hånd mod brystet og venstre arm langs siden, idet han med hånden griber om kappens stof. Over deres hoveder svæver ringglorier, og i baggrunden anes Jerusalems tårne og

Fig. 60. Prædikestol, o. 1625 (s. 4154). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Pulpit, c. 1625*.

Fig. 61. Prædikestolens nordvestvendte fag med afdækket, oprindelig bemaling (s. 4154). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The north-west-facing bay of the pulpit with uncovered, original paintwork.*

spir under en bleggul himmel. I det tilhørende postamentfelt er indskrift med forgyldt kursiv på rød bund: »Pater in manus tuas comendo spiritum meum Lvc 23« (Fader, i dine hænder betror jeg min ånd Lukas 23). De øvrige tre storfelter må ligeledes have haft $\dagger$ malerier med bibelske motiver ledsaget af $\dagger$ indskrifter i postamentfelterne.

$\dagger$ *Stafferinger.* Ved en undersøgelse af nordfaget 1965 konstateredes mindst tre farvelag over det oprindelige.¹⁶⁷ Som det næstældste lag lå en mørk, rødbrun overmaling, måske udført ved flytningen af stolen o. 1730 (jf. ndf.). Denne var afløst af en gråhvid overmaling med næsten sort marmorering og enkelte forgyldte lister, som må

være udført ved nymalingen af inventaret 1769 (jf. †)altertavle nr. 1). Som yngste lag fandtes en egetræsådring med guldbronzerede lister og detaljer (jf. fig. 38), antagelig fra 1880 (jf. ndf.).

Ændringer og istandsættelser. Ifølge degn Knud Pedersen Næraaes sognebeskrivelse 1778 var prædikestolen oprindeligt opsat som en såkaldt *lektorieprædikestol*, dvs. som en fremspringende karnap på et pulpitur foran korbuen, til den o. 1730 blev taget ned og opsat i skibets sydøsthjørne: »Prædike-Stolen har tilforn staaet lige over Korsdøren, men som opgangen var besværlig, blev den, for henved 50 Aar siden, flyttet ned til den eene side, hvor den endnu staaer». ¹⁶⁹ En rødbrun overmaling, der også dækkede malerierne, kan være udført i denne forbindelse (jf. ovf.). Ved hovedreparationen 1804 blev prædikestolen flyttet til sin nuværende plads ved nordvæggen i skibets første fag, øst for vinduet. ¹⁷⁰ En paneldækket *†*underbygning og en *†*trappe fra koret med gelænder (jf. fig. 40) må være udført senest på dette tidspunkt. ¹⁷¹ I forbindelsen med fornyelsen af stolestaderne 1880 blev underbygningen erstattet af en svejftet og ribbedelt *†*underbaldakin af fyrretræ og trappen af en *†*opgang med rundbuede gen-

nembrydninger ved korbuens nordside (jf. fig. 38 og 62). ¹⁷² Formentlig samtidig blev prædikestolen afrenset og brunlakeret på nær det nordlige fag, som blev overmalet med egetræsfarve. ¹⁷³ 1965 blev underbaldakinen fjernet og opgangen fornyet, den oprindelige bemaling i nordfaget blev afdækket og det øvrige træ afrenset for lak. 2018 er tilføjet forgyldte detaljer. ¹⁷⁴

*†*Prædikestol, omtalt 1589 af biskop Jacob Madсен, opsat i sydsiden (»Prædickestoel Synderside«).

*†*Prædikestolsbeklædninger. 1) 1769, skænket af Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell og Christiane Sophie Ernst sammen med *†*alterklæde nr. 2 og *†*messehagel nr. 1, af rødt, blomstret fløjel med guldgaloner og frynser. ²⁰ 2) 1831. ³³

Stolestader (jf. fig. 38-39, 62 og 68), 1880, ³⁴ til dels med ældre ryglæn, som må være genanvendt fra *†*stolestaderne. Stolene har 111 cm høje fyldingsgavle med pyramideformet afdækning og buet armlæn og ben mod midtergangen, retkantede gavle med vandret afdækning mod væggene og fyldingsryglæn af varierende udformning. ¹⁷⁵ I sydrækken ved udgangen til våbenhuset er for- og bagpanel med fyldinger. Stolene er 2018 malet ly-

Fig. 62. Indre set mod øst, o. 1920. Foto Peter Kronvang. I Sønder Broby Lokalhistroiske Arkiv. – *Interior looking east, c. 1920.*

segrå med forgyldte profiler på gavlene, og på sæderne ligger gule hynder. De var oprindeligt malet med lys egetræsfarve,³⁴ og 1965 blev de malet i grågrønne nuancer.²⁷ De er opstillet med 11 stole i sydrækken og 12 i nord; et tilsvarende stolestade står som bæk i våbenhuset (jf. fig. 18). 2018 blev 15 stolestader, som stod i tårnrummet under pulpituret, fjernet. Tilsvarende stolestader findes i Øster Hæsinge (s. 4236). Endegavlne er en forenklet udgave af en gavltype, der er anvendt i flere fynske kirker i midten af 1800-tallet, bl.a. Brahetrolleborg (1847, s. 3423) og Kirkeby (1868, s. 2098).

†*Stolestader* (jf. fig. 40), antagelig 1642; i følge Knud Pedersen Næraaes sognebeskrivelse 1778 var dette årstal skåret to steder på dem.²⁰ Gavlene havde rundet afslutning foroven, og stolene var lukket med døre, hvorpå var malede numre.³⁴ I 1820'erne skulle nogle stole repareres.³³ 1862 var deres antal 50.³⁴ 1863/64 blev de bageste stole forsynet med rygstød på samme måde som de forreste, og der blev sat fodskamler i alle stole.³⁴ 1879 fandt man, at sædet var for smalt, og stolene trængte desuden til maling.³⁴ Året efter blev de erstattet af de nuværende. Endnu o. 1920 var to topstykker med årstallet »1642« angiveligt bevareret i kirken, men de må siden være kasseret.¹⁷⁶

Fordeling af†stolestaderne. 1801 blev stolestaderne fordelt på ny efter klage fra en del af sognets beboere, der efter udskiftningen boede i nyopførte gårde og ikke havde fået et fast stolestade. Fordelingen blev foretaget af sognepræst Jørgen Strøberg, degn og kirkeværge Knud Pedersen Næraae, sognefoged Peder Rasmussen og forvalter på Brobygård Vincent Riber på kirkeejers vegne. Staderne blev som hidtil fordelt efter hartkornet, uanset om gården var ny eller gammel, og den, der havde været gift længst, fik pladsen nærmest midtergangen. I mandsrækken tilhørte de tre forreste stole Brobygårds ejere som kirkeejere, og i den fjerde stol havde sognefogeden og lægdsmanden plads. I den syvende stol var der tre pladser til præstegården, og den ottende stol var til tjenestefolkene på Ølstedgård. I den tolvte stol havde degnen stadt nærmest gangen. Stol nr. 24 og 25 var til inderster og hospitalslemmer, og om nødvendigt var der også en plads til en inderste i nr. 26, den bageste stol i mandsrækken.

Fig. 63. Servante, 1903 (s. 4159). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Washstand, 1903.*

I kvindesiden var de to forreste stole til Brobygårds ejere, og i den tredje var der to pladser til sognefogedens og lægdsmandens hustruer. Den syvende stol var til præstekonen med familie, og den ottende til Ølstedgård. I den tolvte var der to pladser til præstegården, og i den trettende havde degnkonden og degnens pige en plads. Nr. 20–21 var til kvinder fra jordløse huse, til inderster og hospitalslemmer, og nr. 22–25 til piger fra sognets landsbyer, henholdsvis Sønder Broby, Allerup, Tørringe og Ølsted.

På pulpituret ('loftet') (s. 4162) var der fire stole til gårdens karle, og her havde karlene fra præstegården plads i den forreste stol.¹⁷⁷

1843 blev stolene atter fordelt, fordi der var kommet flere beboere i sognet. Hartkornet blev fortsat lagt til grund for fordelingen, og den med det højeste hartkorn fik pladsen ved gangen. I mandsrækken var den forreste stol til kirkeejeren og den næste til præsten, beboeren på Ølsted-

gård, sognefogeden og lægdsmanden. Nr. 25-26 var til indsidderne, hospitalslemmer og beboere i 'familiehuset'. I kvindesiden tilhørte den forreste stol kirkeejeren, nr. 6 var til præstekonen og Ølstedgård, i nr. 9 sad bl.a. degnens kone, nr. 20 var til beboeren i jordemoderboligen i Sønder Broby (s. 4114), i nr. 22 sad beboere fra hospitalet (s. 4114) og 'familiehuset', og endelig var nr. 23-24 til sognets tjenestepiger. Sognets tjenestekarle og svendene i væveriet på Brobygård havde plads på pulpituret.¹⁷⁷

†*Præste- og degnestole*. 1) Antagelig o. 1600.¹⁷⁸ Stolene, beskrevet som 'pulte', stod på hver sin side af alteret.³⁴ De blev nedtaget 1863/64,³⁴ og præstestolen var derefter i apsiden (jf. ndf.).

2) 1778 nævnes, at apsiden tjente som sakristi.²⁰ I midten af 1800-tallet synes rummet at have været skærmet af paneler med rundbuede, korskronede åbninger lukket med halvlåger (jf. fig. 40, sammenlign f.eks. med Øster Hæsinge s. 4224). 1861 fremgår, at det var skærmet med rødt klæde (jf. fig. 38 og 62).³⁴ Efter nedtagningen af nr. 1 fungerede alene apsiden som præstestol, der fik lys gennem et nyt vindue (s. 4132).

3) 1863/64,³⁴ en *degnestol* med front af fyldingspanel og skråpult (jf. fig. 38). Stolen stod i korets sydvesthjørne. Nedtaget 1927.³⁴

4) 1885 skulle der købes en *†armstol* til præsten.³⁴

²⁰ *løse stole*, 1964,⁹⁰ af eg med flettet sæde.

To *bænke*, o. 1900, lysegrå, på pulpituret.

To *†bænke*, omtalt 1861, i koret.³⁴

Panel, antagelig fra 1600-tallet,¹⁷⁹ ca. 110×210 cm, med fem højrektangulære, profilerede fyldinger hvorover en kronliste med tandsnit. Panelet, hvis oprindelige sammenhæng er uvis, var tidligere opsat ved triumfbuens sydside, hvor det sammen med et yngre *†panel* (ndf.) i nord dannede en korskranke, der på hver side af åbningen til koret var afsluttet af en *†fyldingsgavl*.¹⁸⁰ Panelet er 2018 malet lysegråt med mørkegrå fyldinger; 1965 blev det malet grågrønt. Ved istandsættelsen 2018 blev det opsat på pulpiturets nordvæg bag (*†*)altertavle nr. 1 (jf. fig. 44).¹⁸¹

†*Paneler* fra 1700- og 1800-tallet,¹⁸² af fyldingspanel, det ældre opsat langs skibets sydvæg foran stolestaderne strækkende sig ind i koret, det

yngre opsat under prædikestolen i skibets nordøsthjørne langs nordvæggen og triumfvæggens nordside.¹⁸³ Panelerne var siden 1965 malet grågrønne. De blev taget ned 2018.

Servante (fig. 63), 1903,¹⁸⁴ til præsten, af metal, cylinderformet, hvilende på tre løvepoter. Servanten har låge i forsiden og fladt, hængslet låg. Egetræsådre. Den opbevares på loftet.

†*Kiste*, omtalt 1667, da der blev købt en lås til den. Kisten anvendtes til opbevaring af messeklæderne.³¹

Et muligt (*†*)*vægskab*, antagelig senmiddelalderligt, kan have været indmuret i en niche i korbuens nordside (jf. s. 4117 og fig. 14).

Pengeblok (fig. 64), antagelig o. 1750-1800, af eg med beslag af jern, 105 cm høj. Blokken har hul-

Fig. 64. Pengeblok, antagelig o. 1750-1800 (s. 4159). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Poor box, presumably c. 1750-1800.*

Fig. 65-66. Pengebøsser. 65. Nr. 1, o. 1850 (s. 4160). 66. Nr. 2, antagelig slutningen af 1800-tallet (s. 4160). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Money boxes. 65. No. 1, c. 1850. 66. No. 2, presumably from the end of the 1800s.

kelfileret postament, glat skaft og fremspringende, profileret blokhus med tre omløbende jernbånd, hvoraf de to er hængslet over forsídens låge med overfaldslukker (moderne hængelås). Øverst er en jernhætte med to pengeriller. Blokken er umalet med sortlakerede beslag. Den står ved våbenhusets vestvæg (jf. fig. 18).

Pengebøsser. 1) (Fig. 65), o. 1850,¹⁸⁵ af blik, 15,5 cm høj, keglestubformet med hængslet låg med overfaldslukke og stor pengetragt. Sortlakeret med indskrift med gul skriveskrift: »Gud elsker en glad Giver«. Bøssen opbevares ved kirken.

2-3) (Fig. 66), antagelig slutningen af 1800-tallet, af metal, 17,5 cm høje, formet som en halv cylinder med låge i forsíden og fladt låg med pengetragt. Bøsserne er sortlakerede, og den ene har indskrift med lys skriveskrift: »Til de fattige«. De er opsat på skibets sydvæg på hver side af døren til våbenhuset (jf. fig. 15).

Dørfloje. *Udvendige.* 1) 1900-tallet, fladbuet, i trappehusets sydmur. Fløjen er blåmalet med sorte gangjern med splittede ender og overfaldslukke.

2) (Jf. fig. 17), 2018, i indgangen til våbenhuset. Enkeltfløj af fyrretræ med fast sideparti hvorover et ældre, fladbuet vindue med lodrette sprosser. Udført med forbillede i $\dagger$ forgængerens (ndf.) med profilerede lister i sildebensmønster på ydersíden og profilerede fyldinger på indersíden svarende

til den indvendige dørfloj mellem våbenhuset og skibet. Dørgreb af messing. Ydersíden er blåmalet, indersíden er gråmalet med lysegrå fyldinger.

Indvendig, (jf. fig. 18), 1800-tallets anden halvdel, dobbeltfløj mellem skibet og våbenhuset med rektangulære og kvadratiske fyldinger og ældre, genanvendt dørgreb af smedejern. Bredden på den ene fløj er øget 2018 (jf. s. 4130).⁷¹ I våbenhuset krones døren af en profileret overligger. Fløjene er gråmalede med lysegrå fyldinger.

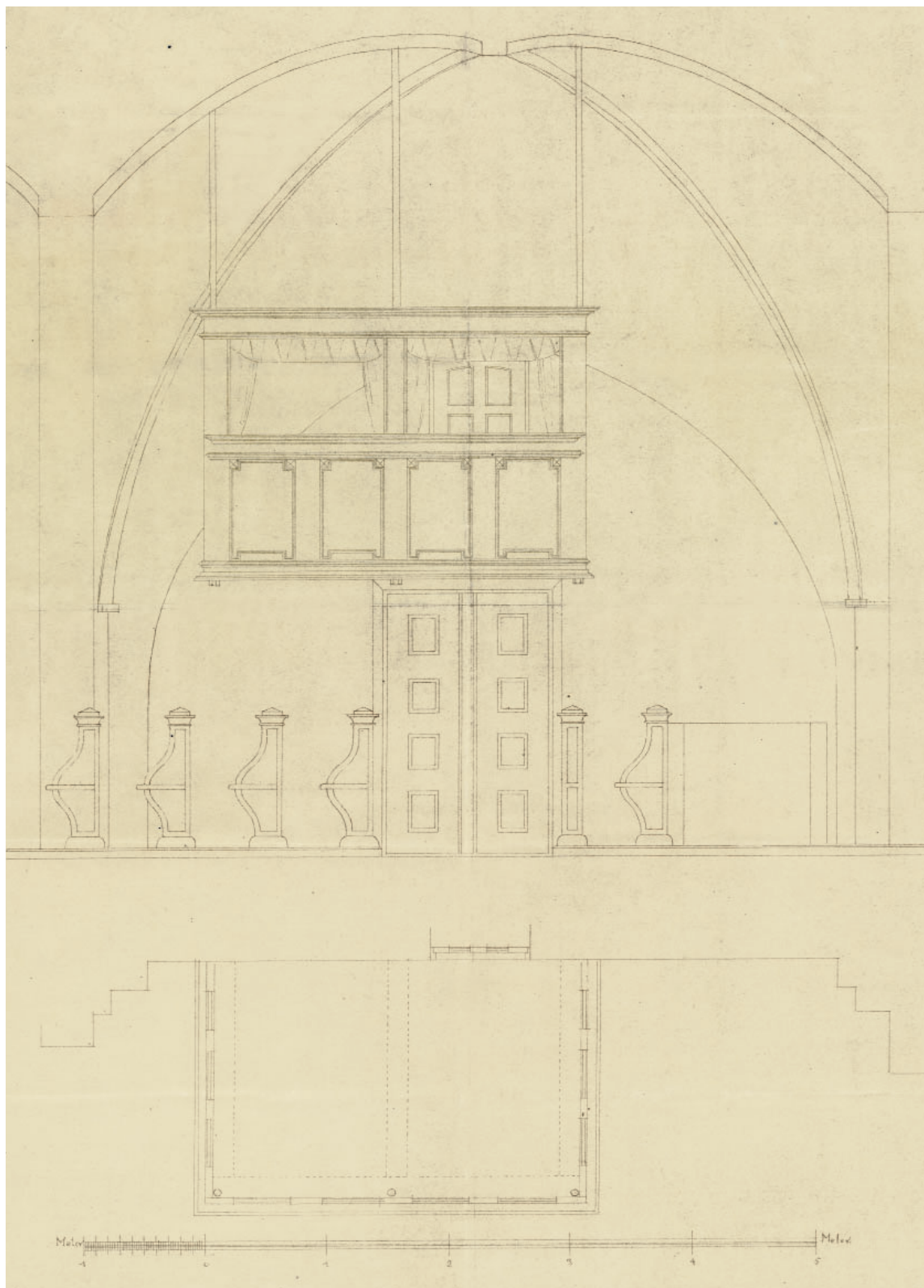
$\dagger$ *Dørfloje.* *Udvendige.* 1) 1667, i våbenhuset, udført af tykke egeplanker og beslået med jern, hængsler og lås på ydersíden. Døren blev indsat i en egetræsramme, som murermesteren blev betalt for at indmure.¹⁸⁶

2) (Jf. fig. 23-24), antagelig o. 1850, dobbelt fyldingsfløj i våbenhuset. 1904 skulle døren rettes op og males i egetræsfarve.⁸⁰

3) 1870 ønskedes anskaffet en ny, rundbuet dørfloj for opgangen til $\dagger$ herskabspulpituret (s. 4163).¹⁸⁷

4) Antagelig o. 1921,¹⁸⁸ en dobbeltfløj i våbenhuset. Fløjene havde profilerede lister i silde-

Fig. 67. $\dagger$ Herskabspulpitur, opsat o. 1736 (s. 4163). 1:50. Målt og tegnet af Knud Lehn Petersen 1926. I NM. – $\dagger$ Family gallery, set up in c. 1736.

bensmønster på ydersiden, mens indersiden var af lodrette brædder. 1972 var ydersiden blåmalet.²⁷

5) O. 1913, tofløjet tremmedør, opsat inden for indgangsdøren.³⁴ Formentlig nedtaget 1973.

6) 1973, tegnet af arkitekt Lars Mindedal,¹⁸⁹ en enkeltfløj i våbenhuset, svarende til den nuværende (ovf.).

Pulpitur (jf. fig. 68), antagelig 1600-tallet, opsat i tårnrummet foran vestvæggen, stærkt ombygget. Pulpituret er tidligst omtalt 1718, da alle stolene på det var forfaldne (jf. s. 4158).¹⁹⁰ I sin nuværende skikkelse hviler det på indmurede bjælker, hvoraf de nord-sydgående er af ældre dato, mens de øst-vestgående ligesom fire understøttende piller er fra en ombygning i første halvdel af 1960'erne. Brystningspanelet mod øst, 71 cm højt, har profilerede, kvadratiske fyldinger hvorover tandsnit og profileret håndliste, og mod vest er et nyere rækværk med

firkantede, diagonalt satte tremmer under en flad håndliste. Opgangen er ad en trappe langs vestvæggens sydlige del. Brystningen står siden 2018 malet lysegrå med mørkegrå fyldinger og forgyldt tandsnit; underbygningen, rækværket og trappen er mørkegrå. Formentlig 1965 blev brystningen gråmalet med røde fyldinger og sort håndliste.²⁷

1827-28 skulle trappen til pulpituret istandsættes.³³ 1830/32 blev tre drejede piller anbragt på pulpiturets 'forklædning' og malet 'som de gamle'.¹⁹¹ 1864 anførte synet, at bjælkerne under pulpituret og trappen burde fornyes,³⁴ hvilket kan være sket før 1868, hvor kirkens første orgel blev anbragt på det (jf. *†orgel* nr. 1). 1892 skulle der lægges sivmætter på pulpiturets gulv for at dæmpe lyden af fødderne for dem, der havde stolestade under det.³⁴ I begyndelsen af 1960'erne overvejede man at fjerne pulpituret, men i stedet blev

Fig. 68. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Interior looking west.*

Fig. 69. Præsterækketavle, 1934 (s. 4164). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Parson list board, 1934.

det afkortet mod øst og istandsat med bl.a. understøttende piller og rækværk mod vest.

†Herskabspulpitur (jf. fig. 40, 59, 62 og 67), o. 1736, opført af kaptajn Jens Erik Himmelstrup, Ølstedgård (†1738).²⁰ Pulpituret, der var opsat i skibets sydside over døren til våbenhuset, hvilede på indmurede bjælker. Det havde brystning af fyldingspanel med profilerede fyldinger med hjørneindsnit, og afsluttedes foroven af en profileret gesims; i vinduesåbningerne var draperede gardiner. Opgangen var fra kirkegården gennem en dør i skibets sydvesthjørne (jf. fig. 15) ad en trappe i selve kirken,¹⁷⁷ som 1880 blev erstattet

Fig. 70. †Kirkestævnetavle, o. 1750-1800 (s. 4165). Foto Kirsten Weber 1943 (no known rights). I NM. – †Parish meeting board, c. 1750-1800.

Fig. 71-72. Lysekroner. 71. Nr. 1, antagelig o. 1769, skænket af gehejmeråd Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell (s. 4164). 72. Nr. 2, barokkopi (s. 4165). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chandeliers*. 71. No. 1, presumably c. 1769, donated by Geheimrat Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell. 72. No. 2, Baroque copy.

af en trappe i våbenhuset til en ny $\dagger$ dør i skibets sydmur over syddøren (jf. s. 4126).⁸⁴ O. 1900 var pulpituret egetræsmalet. Det blev nedtaget 1927/28, mens trappen blev bibeholdt som adgang til våbenhusloftet (jf. fig. 18).¹⁹²

Orgel, 1961, med syv stemmer, ét manual og pedal. Bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa, efter tegning af arkitekt Axel Jacobsen. Disposition: Manual (C-f³): Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Rørfløjte 4', Oktav 2', Mixtur 3-4 kor. Pedal (C-d¹): Subbas 16'. Kobling: M-P. Opstillet på pulpituret i tårnrummet med østvendt facade og spillebord i orgelhusets søndre gavl.

$\dagger$ *Orgler*. 1) 1868, bygget af P. M. Gudme, Svendborg,¹⁹³ bekostet af Erik Engelke Schaffalitzky de Muckadell og menigheden.¹⁹⁴ 1904 blev det beskrevet som gammelt og spinkelt, men ganske brugbart.⁸³ Opsat på pulpituret i tårnrummet.

2) O. 1919, med fem stemmer, oktavkobbelt og svelle. Bygget af Horsens Orgelbyggeri v. M. Sørensens. Pneumatisk aktion, bælgventilvindlade.¹⁹⁵ På pulpituret i tårnrummet.

1960 vedtog man at købe det $\dagger$ *harmonium*, der stod i kirken, hvis det kunne erhverves for 1.000 kr.¹⁹⁶

Salmenummertavler (jf. fig. 39 og 62), o. 1906,¹⁹⁷ 118×63 cm, med rundbuet gavlstykke over profileret gesims, til skydenumre. Tavlerne er sortmalede, nummerbrikkerne har hvide cifre. To tavler er ophængt i skibet, tre tilsvarende er hensat på loftet.

Fem $\dagger$ *salmenummertavler* (jf. fig. 38 og 40), o. 1850, med svejftet afslutning foroven. Sortmalede med indskrift med hvid fraktur: »Før Prædiken« og »Efter Prædiken«; salmenumrene blev skrevet på med kridt.³⁴

Præsterækketavle (fig. 69), 1934, skænket af en anonym giver.³⁴ Af træ, 146×146 cm. Skriftfeltet, der er lodret delt i to, indrammes af kannelerede pilastre på baser med pyramidebasser, mens kapitælerne er prydet med knapper. Frisen er glat, og tavlen kronet af et fladbuet topstykke med volutter. Rammeværket er grønt med detaljer i rødt og forgyldning, topfeltet er rødt og har indskrift

Fig. 73. Kirkeskib, »R. W. Rasmussen«, 1930-35, bygget af befragtningsagent R. W. Rasmussen, Thurø, og skænket af lærer Jørgen Mosebo (s. 4165). Foto Arnold Mikelsen 2023. – Church ship “R. W. Rasmussen”, 1930-35, built by the chartering agent R. W. Rasmussen, Thurø, and donated by the teacher Jørgen Mosebo.

med forgyldt antikva: »Sognepræster i Sdr. Broby, Efter Reformationen,« og selve tavlens felter er sorte med præsternes navne og embedsår anført med forgyldt skriveskrift. Tavlen hænger på våbenhusets østvæg (jf. fig. 18).

†*Kirkestævnetavle* (fig. 70), antagelig o. 1750-1800, af træ med svejftet afslutning foroven. Tavlen var sortmalet med indskrift i lys antikva: »Advares til Kirkestævne efter Tiænesten«. 1943 fremstod tavlen beskadiget (jf. fig. 70). Endnu 1999 hang den i våbenhuset over pengeblokken.¹⁹⁸

Lysekroner. 1) (Fig. 71), antagelig o. 1769, skænket af Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell. Kronen, der formentlig er identisk med en krone omtalt 1778,¹⁵⁵ har 2×6 s-slyngede, leddelte og fligede arme med muslingeskalsformede lydeskåle og vaseformede lysholdere. Mellem armene er små pyntearme. Balusterskaftet afsluttes forneden af en stor hængeskugle med drueklaseknop og foroven af en topfigur i form af en siddende skikkelse med en fane i venstre hånd hvorover en trepasformet ophængsring. Ophængt

i skibets østfag i en kæde af sort jern med mes-singkugler og en messingstjerne øverst (jf. fig. 34).

2) (Fig. 72), nyere barokkopi, med 2×6 s-slyngede arme, udformet som småkviste med takkede blade, hvorpå sidder fugle og derover seks små pyntearme med refleksblomster. Balusterskaftet afsluttes forneden af en profileret hængeskugle med knop og foroven af en svejftet ophængsring. Kronen hænger i skibets vestfag i ophæng svarende til nr. 1.

Lampetter (jf. fig. 15), 2018,⁷¹ af messing med buede arme, fordelt med to femarmede i koret, tre i skibet og to trearmede i tårnrummet.

Kirkeskib (fig. 73), 1930-35, »R. W. Rasmussen«, bygget af befragtningsagent R. W. Rasmussen, Thurø, og skænket af lærer Jørgen Mosebo.¹⁹⁹ Brigantine med sort skrog med hvid vandlinje og forgyldt bund. Navnet står agter med forgyldte versaler. Skibet er istandsat 2018 og ophængt i buen mellem skibets to hvæl.

Klokker. 1) (Fig. 74), 1300-tallet,²⁰⁰ 92 cm i diameter. Om halsen og ved overgangen til slagkan-

Fig. 74. Klokke nr. 1, 1300-tallet (s. 4165). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Bell no. 1, 1300s.

ten er tre rundstave. 1938 blev revner i klokken svejset, og den blev omhængt på en ny vuggebom i klokkestolens nordside.²⁰¹ 1981 blev klokken istandsat.²⁰²

2) (Fig. 75), 1597, støbt af Matthias Benninck, Lübeck. 109 cm i diameter. Om halsen er en bort med vingede fantasivæsener med vaser, akantusopsatser og englehoveder, og derunder er versalindskrift mellem rammelinjer: »Dvm trahor avdite voco vos ad gavdia vitæ Matthias [Bennik me fecit anno]²⁰³ 1597« (Hør, når jeg trækkes. Jeg kalder jer til livets glæder. Mattias Benninck gjorde mig i året 1597). På den ene side af legemet

er et våben for Ulfeldt ledsaget af navnet »Iacob Wlefedt« (Jakob Ulfeldt) (fig. 76).²⁰⁴ Ved overgangen til slagkanten og om munden er rundstave, og hankene er prydet med langskæggede mandsmasker (fig. 97). Der er bevaret klokker fra samme støber i adskillige kirker, bl.a. Kværndrup (1589, s. 2294), Odense Vor Frue (1589, *DK Odense* 1136), Vester Skerninge (1594, med tilsvarende støberindskrift, s. 3189) og Bredsten (1597, *DK Vejle* 2785).

1938 blev flere lange revner i legemet svejset, og klokken blev omhængt på en ny vuggebom i klokkestolens sydside knap 40 cm længere inde

Fig. 75. Klokke nr. 2, 1597, støbt af Matthias Benninck, Lübeck (s. 4166). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Bell no. 2, 1597, cast by Matthias Benninck, Lübeck.*

end tidligere (jf. også fig. 23–24).²⁰¹ 1981 blev klokken istandsat og genophængt samme sted.²⁰²

†*Klokker.* 1) En stor klokke på 4 skippund og 3 lispund (664 kg) blev afleveret ved klokkeskatten 1528–29.²⁰⁵

2) Omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen sammen med nuværende klokke nr. 1.³⁰

Fig. 76. Jakob Ulfeldts navn («Jacob Wlefedt») og våbenskjold på klokke nr. 2 (s. 4166). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The name of Jakob Ulfeldt ("Jacob Wlefedt") and his coat of arms on bell no. 2.*

Fig. 77. Mindetavle, o. 1728, over sognepræst Matthias Nielsen Gudme (†1728), hans første hustru Margreta Dinesdatter Pontoppidan (†1711), samt hans ældste datter af andet ægteskab Margreta Elisabet Matthiasdatter Pontoppidan (†1718) (s. 4168). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Memorial tablet, c. 1728, of the parson Matthias Nielsen Gudme (†1728), his first wife Margreta Dinesdatter Pontoppidan (†1711), and his oldest daughter from his second marriage Margreta Elisabet Matthiasdatter Pontoppidan (†1718).

GRAVMINDER

Kirken rummer en mindetavle fra o. 1728 og tre gravsten, hvoraf den ene er en usædvanlig romansk gravsten med to figurer, mens de to andre er fra 1600-tallet. I koret og skibet er to utilgængelige gravkrypter indrettet i anden halvdel af 1600-tallet af ejerne af Brobygård og Ølstedgård. Endvidere to mindeskjolde for faldne i De Slesvigske Krige.

Mindetavle (fig. 77), o. 1728, over Matthias Nielsen (Nielsen) Gudme, *1667 i Gudme præstegård »af de paa dend tid der værende hæderlig præstefolch«, kapellan i 12 år og sognepræst i 19 år i Sønder Broby, 1° g.m. Margreta Dinisdatter (Dinesdatter) Pontoppidan, †1711 i sin første barselsseng og begravet her, 2° g.m. Anna Dorothea Hansdatter Møller, med hvem han fik tre

børn, af hvilke den ældste datter Margreta Elisabeth Mattisdatter (Matthiasdatter) Pontoppidan, †1718, også er begravet her; †12. okt. 1728. Efter personalia et skriftsted (Åb. 2,10).

Tavle af sortmalet støbejern, 101×75 cm, med indskrift med forgyldte reliefversaler i forsænkede bånd. Skriftfeltet har hjørneindsnit og er indrammet af akantusslyng. Tavlen er indmuret i skibets nordvesthjørne på hvælvingens nederste del (jf. fig. 68). Den har været omgivet af et †kalkmalet draperi (s. 4139).

(†)Epitafium, o. 1703/05, over Mouritz Christensen, forpagter på Brobygård og Søbo, †1703, 53 år gammel, og hustru Dorte Jørgensdatter, †1705, 44 år gammel. Af indskriften fremgik, at epitafiet var opsat af parrets datter Pernille Mouritzdatter og hendes 'kæreste' (d.e. ægtemand) Jørgen Jørgensen.²⁰

Fra epitafiet stammer formentlig en *skulptur* af en sørgende kvinde, af eg, 63 cm høj, i antikiserende stil (fig. 78). Hun står svøbt i et folderigt klæde med blottet overkrop og remsandaler på fødderne. Det lange hår er bundet med et bånd over panden og falder i en lok frem over højre skulder. I højre hånd har hun en brændende fakkel, og hendes højre fod hviler på et kranium. Figuren er afrenset, men har uden tvivl oprindeligt været bemalet. Den blev fundet på loftet 1959³⁴ og er opsat på en konsol på pillen ved tårnarkadens sydside (jf. fig. 15).

†Epitafium(?). I *Resens Atlas* omtales et epitafium i kirken over Anna (Lauridsdatter) (†1670), g.m. (enke efter) Erik Knudsen (jf. gravsten nr. 2).²⁰⁶ Sandsynligvis refererer Resen til et trykt mindeskrift, forfattet og udgivet af afdødes yngste søn, Erik Eriksen Pontoppidan, der var biskop i Trondheim.²⁰⁷ Der har således næppe været tale om et stort epitafium i billedskærerarbejde, men det kan ikke udelukkes, at et indrammet ark eller en simpel tavle af træ med teksten kan have været ophængt i kirken.²⁰⁸

Gravsten. 1) (Fig. 79), romansk, af rød granit, trapezformet med figurudsmykning i relief, 168×45/33 cm. Stenen er omtrent på midten brækket tværs over og samlet med en fuge af cement.²⁰⁹

Stenen er ved et tværbånd delt i to felter, hvoraf det øvre er størst; et tilsvarende bånd afslutter

Fig. 78. Skulptur af sørgende kvinde, begyndelsen af 1700-tallet, formentlig fra (†)epitafium over forpagter Mouritz Christensen (†1703) og Dorte Jørgensdatter (†1705) (s. 4169). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Sculpture of a mourning woman, beginning of the 1700s, presumably from the (†)sepulchral tablet of the leaseholder Mouritz Christensen (†1703) and Dorte Jørgensdatter (†1705).*

den forneden.²¹⁰ Hvert felt har en arkade med rundbueslag hvilende på pilastre med profilerede kapitæler og baser. Under den øverste arkade står en frontalvendt mand med tætsluttende hovedklædning, der er skåret vandret over panden, antagelig en præst. Han er klædt i lang kjortel med ornamenteret bort forneden samt kappe og træder med tåspidserne ud over tværbåndet under ham. Hans arme er bøjede, og i venstre hånd

Fig. 79. Gravsten nr. 1, romansk (s. 4169). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Tombstone no. 1, Romanesque.*

holder han en bog foran brystet, mens den højre hånd med spredt tommelfinger er vendt med håndfladen mod beskueren i en gestus, der udtrykker lydhørhed og accept.²¹¹ Under den nedre arkade står en ligeledes frontaltvendt, formentlig mandlig figur med hovedet bøjet en smule mod højre. Håret er vandret afsluttet over panden og falder bag skuldrene.²¹² Han er klædt i lang kjortel med ornamentet bort hvorover en form for overklædning, der hænger ned foran, samt en

kappe, og tåspidserne berører rammen forneden. Armstillingen er som ovenfor.

Der kendes ingen paralleller til stenen, og det er uvist, hvem den er lagt over. Det har været antaget, at den med sine to figurer har dækket over en dobbeltgrav for to personer, som det kendes fra enkelte andre, romanske gravsten.²¹³ Figuren i det øverste felt er formentlig en præst, mens figuren i det nederste felt er vanskelig at tolke. Det kunne være en slægtning eller måske en helgenfigur, men identifikationen er usikker.²¹⁴

De to stykker sten var indmuret vandret i tårnets sokkel mod vest.²¹⁵ 1886 skulle de afrenses for overkalkning.²¹⁶ Formentlig i forbindelse med ombygningen af tårnet 1919 (s. 4128) blev de udtaget og indmuret lodret over hinanden under vinduet i tårnets vestmur (jf. fig. 19).²¹⁷

2) (Fig. 80), o. 1631, over Erich Kn[udson] (Erik Knudsen), †[1. feb. 1631], foged på Søbo og Brobygård, og hustru [Anna] (†1670). Af den stærkt slidte indskrift fremgik, at parret fik 12 børn, af hvilke de fem blev 'gejstlige mænd'.²¹⁸

Mørkegrå kalksten, 232×154 cm, med ortoceratitter. Stenen er stærkt slidt, og indskrifterne med fordybede versaler er delvist udviskede. Personalialia er anført i to kolonner med parvise midt- og enderim på skriftfeltet på stenens midte. I hjørnerne er medaljoner med allegoriske fremstillinger af liv og død ledsaget af indskrifter på rammen samt rosetter i sviklerne. Øverst tv. Adams skabelse (Gud, med skæg og stråleglorie, bøjer sig med fremstrakte arme over en liggende skikkelse under et træ): »Af støf oc iord G[v]d mensken giord«. Øverst th. Døden (et kranium over krydslagte knogler): »Til støf vor been oc r... hen«. Nederst tv. Opstandelsen (en engel med langt hår og stråleglorie blæser i en trompet over en siddende skikkelse med oprakte arme): »Sta ... møde ...«. Nederst th. Æren (to skyhænder løfter en krone): »Den kron oc pract er dig aflagt«. I topfeltet mellem de øvre medaljoner er indskrift i to linjer med afdødes dødsdag: »Anno 1[631 d 1st fe]brvar/ Christvs [er død for v]jore synder«, og derunder et udsparet rundbuet felt med en gengivelse af Kobberslangen flankeret af svejfede volutornamenter. I fodfeltet er en medaljon med et brystbillede af Kristus med sejrfa-

nen, flankeret af to draperiophængte skjolde, hvis motiv er helt udvisket. Længs de lodrette sider er en latinsk indskrift i to vers: »FebrVa prIma orItVr sIC en Is VIVere VaDI[!]/ LVX erat annvs ei Lvx datvr ecce Dei« (1. februar bryder frem, dermed [ophører]²¹⁹ han at leve. / LVX (55 eller 65) var hans år, nu får han Guds lys). Første vers rummer et kronogram, dvs. et skjult årstal, idet de bogstaver, der kan læses som romertal, er gjort større end de øvrige. Årstallet, '1631', fremkommer ved addition af romertallene, og angiver Erik Knudsens dødsår og formentlig også året for stenens udførelse. I andet vers er kun de tre første bogstaver fremhævet som romertal; de giver ved addition 65 (år) eller, hvis de læses som et romertal, 55 (år), sandsynligvis hans levealder.²²⁰

Fig. 80. Gravsten nr. 2, o. 1631, over foged på Søbo og Brobygård Erik Knudsen (†1631) og hustru Anna (s. 4170). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Tombstone no. 2, c. 1631, of the bailiff of Søbo and Brobygård Erik Knudsen (†1631) and his wife Anna.*

Fig. 81. Gravsten nr. 3, 1697, over forpagter på Brobygård og Gelskov Christen Knudsen Viborg (†1697) og hans to sønner Knud Christensen og Andreas Christensen (s. 4171). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Tombstone no. 3, 1697, of leaseholder at Brobygård and Gelskov Christen Knudsen Viborg (†1697) and his two sons Knud Christensen and Andreas Christensen.*

'LVX' kan desuden opfattes som ordet 'lux' (lys), der gentages i slutningen af verset: 'nu kommer Guds lys'.²²¹

Gravsten med hjørnemedaljoner med tilsvarende motiver findes bl.a. i Bogense og Middelfart (begge o. 1598, *DK Odense* 2191 og 2350) og kendes også fra en række gravsten i Maribo og Præstø amter fra første halvdel af 1600-tallet.²²² Stenen ligger i gulvet i tårnrummet.

3) (Fig. 81), 1697, over Chresten [K]nvdsonViborrig (Christen Knudsen Viborg), forpagter på Brobygård og Gelskov, †3 april 16[97]²²³ »vdi sin

Fig. 82. Kister fra 1700-tallet i gravkrypt nr. 1 set mod øst (s. 4172). Foto Margit Larsen 1985. I Sønder Broby Lokalhistoriske Arkiv. – *Coffins from the 1700s in burial crypt no. 1 looking east.*

alders 48 aar oc 5 maaneder», og hans to sønner Knud Christensøn (Knud Christensen) og Andreias Christensøn (Andreas Christensen).

Rød kalksten, 150/145×89 cm. Stenen er skråt afskåret foroven og lige afskåret forneden og har to store revner. Den delvist udslidte indskrift er med fordybede versaler, og i hjørnerne er medaljoner med englehoveder. Stenen lå i gulvet, formentlig i midtergangen; den er sekundært anbragt i gulvet ved udgangen til våbenhuset.

Gravkrypter. 1) *Børge Trolle og Pernille Bille til Brobygårds begravelse* i koret. Antagelig indrettet o. 1660; i anden halvdel af 1700-tallet tilhørende *Hans Frederik Windtz til Brobygård*. Den hvælvede krypt strækker sig under kor og apsis og havde oprindeligt adgang gennem en lem i gulvet under korbuen, som blev tillukket 1962 (jf. s. 4124).²²⁴ I krypten står seks kister fordelt i to nord-sydgående rækker (jf. fig. 82).

1755 rummede krypten 12 navngivne kister, hovedsagelig med medlemmer af Trolleslægten,

samt et antal børnekister, der stod under de andre, så man ikke kunne se indskrifterne på dem.²²⁵

1767 stiftede kirkeejer Christiane Sophie Ernst, enke efter generalmajor Hans Frederik Windtz (i hendes andet og hans fjerde ægteskab, jf. kiste nr. 3 s. 4173), et legat på 200 rdlr., hvis afkast skulle anvendes til at vedligeholde begravelsen. Desuden skulle degnen have 1 rdlr. om året for at rengøre den.²²⁶ Efter 1770 forgæves at have eftersøgt nogen, der mente at have ret til begravelsen, lod Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell 1771 kisterne med medlemmerne af Trolleslægten begrave i jorden under krypten.²²⁷ I årene o. 1830 ønskedes både denne og gravkrypt nr. 2 fyldt op og tilmuret, hvilket dog ikke skete.³³

Krypten og dens indhold af kister er undersøgt flere gange, bl.a. 1755 med udtog af kistepladernes indskrifter,²²⁸ og 1985, hvor kisterne er registreret og kistepladernes indskrifter afskrevet.²²⁹

Begravede: Sophie Trolle †8. marts 1668; Gustav Trolle †8. april 1673; Christian Reedtz †5. jan. 1676; Børge Trolle †13. april 1676; Holger Trolle †1677; Børge Trolle †6. febr. 1677; Pernille Bille †1684; Niels Trolle †26. maj 1697; Jørgen Kaas †28. juli 1698; Anders Trolle †21. nov. 1715; Jens Erik Himmelstrup †1738; Anne Helvig Sophie Fogh †1748; Hans Frederik von Windtz †1. april 1765; Johan Sigismund de Ehrenfeldt †26. maj 1768; Christiane Sophie Ernst †15. febr. 1771; Susanne Dorothea Køneman †12. nov. 1771.

*Kister og kisteplader.*²³⁰ 1-2) Henholdsvis o. 1738, over Jens Erik Himmelstrup på Ølstedgård, kaptajn, †1738, og o. 1748, over Anne Helvig Sophie Fogh, 1° g.m. kaptajn Jens Erik Himmelstrup, 2° g.m. oberst Johan Sigismund Bahlmann, †1748.¹⁵²

To barokprofilerede *kister* af træ uden kisteplader.²³¹ Kisterne står i østrækken som den første og anden fra syd (jf. fig. 82).

3) O. 1765, over Hans Friderich (Frederik) von Windtz, generalmajor og ridder, †12. juli 1702 på Sandagergård på Fyn, søn af kancelliråd Nicolai von Windtz til Sandagergård og Margaretha Catharina (Margrethe Catharine) de Hoppe, datter af afdøde admiral de Hoppe. 1718 indtrådte han som fændrik, blev af tre store konger ophøjet »fra et Æres Trin til andet, nu ved Fodgarden, nu ved

Infanteriet, indtil Han blev virkelig General Major af Infanteriet, i Hvilken Charge Ham Ordenen af Dannebrog blev meddeelt 1 Sept 1764«. Han var 1° g.m. Isabella Christiana (Christine) von Stockfleth fra Brahesholm, † i sin anden barselsseng, 2° g.m. Christiana (Anna Cathrine) von Charisius fra Constantinsborg, † i sin første barselsseng, 3° g.m. Dorothea Valentina von Blöcher (Valentine Dorothea von Blücher), enke efter generalmajor Lottig, fra 1746 til hendes †1760, og 4° g.m. Christiana Sophia (Christiane Sophie) Ernst til Brobygård, enke efter kancelliråd Marcus Fogh; »Denne høyst Kierlige Forening varede kun fra 24 Febr. 1764 til 1 Apr. 1765, da Hand døde«. Ingen af hans børn overlevede ham. Efter personalia hædrende omtale, hvoraf blandt andet fremgår, at hans valgsprog var »Candide et Constanter« (oprigtigt og bestandigt).

Barokprofileret *kiste* af træ med *kisteplade* (jf. fig. 82). Kisten står som den sydligste i vestrækken.

4) O. 1768, over Johan Sigismund de Ehrenfeldt,²³² †11. sept. 1697 på Mühlenhof i Stift Bremen, oberst af infanteriet, 1° g.m. »Enke Frue af Himmelstrup fød Fogh« (Anne Helvig Sophie Fogh, enke efter Jens Erik Himmelstrup

Fig. 83. Kiste nr. 6 over Susanne Dorothea Køneman (†1771) i gravkrypt nr. 1 (s. 4174). Foto Margit Larsen 1985. I Sønder Broby Lokalhistoriske Arkiv. – *Coffin no. 6 of Susanne Dorothea Køneman (†1771) in burial crypt no. 1.*

til Ølstedgård), 2° g.m. Maria (Marie) Elisabeth de Beenfeldt, datter af generallojtnant Beenfeldt (til Lammehave), †26. maj 1768 på Ølstedgård i Sønder Broby. Efter personalia hædrende omtale. I pladens fire hjørner er anført afdødes efterstræbelsesværdige karaktertræk: Foroven »Rædelighed« og »Forsigtighed«, forneden »Mandighed« og »Behendighed«.

Barokprofileret *kiste* af træ, betrukket med læder og beslået med søm med mønstervirkning. På låget ligger en *kisteplade* (jf. fig. 82). Kisten står som den nordligste i østrækken.

5) O. 1771, over »een stoer Troens Heltinde«, Christiana Sophia (Christiane Sophie) af Ernst, gehejmerådinde, *14. okt. 1711, datter af afdøde etatsråd Ernst i København. »Hun overlevede 2de Brave Mænd,²³³ med ømmeste Kierlighed Tog afskeed fra den 3die«, gehejmeråd Albrecht Christopher Schaffalitzky Muckadell, †15. febr. 1771, 59 år, 4 måneder og 1 dag gammel.

Barokprofileret *kiste* af træ; på låget ligger en *kisteplade*. Kisten står som den midterste i vestrækken (jf. fig. 82).

6) O. 1771, over Susana Dorteia Kønemann (Susanne Dorothea Køneman), g.m. etatsråd Walter, †12. nov. 1771 »i sit Alders 41 Aar«.²³⁴

Barokprofileret *kiste* af træ beslået med søm med mønstervirkning. På låget ligger en *kisteplade* (jf. fig. 82). Kisten står som den nordligste i vestrækken.

†Kister og *kisteplader*.²³⁵ 1) O. 1668, over Sophie Trolle, datter af Børge Trolle og Pernille Bille, *8. marts 1668 på Brobygård, † samme dags aften.

2) O. 1673, over Gustav Trolle, *1. maj 1669 på Brobygård, søn af Børge Trolle til Trolholm og Pernille Bille til Brobygård, †8. april 1673 smst.

3) O. 1676, over Christian Reedtz, *□ 1670 i København, søn af Jørgen Reedtz til Vedø og Mette Trolle til Trolholm, †5. jan. 1676 på Ølstedgård på Fyn.

4) 1676, over Borge (Børge) Trolle til Trolholm, *22. sept. 1638 på Københavns Slot, søn af afdøde Niels Trolle til Trolholm, statholder i Norge, rigsråd, ridder og assessor i stats- og justitskollegiet »etc.« og Helle Rosenkrands (Rosenkrantz) til Gavno, †13. april²³⁶ 1676 »udi hans alders 38de Aar« på Snedinge på Sjælland. Efter personalia

hædrende ord: »Den salig mand(s) Siel er udi de Levendes Kropper indbunden, hans beromelig Navn og Røgte ere Dydefuld Livets Fremdrag er udodeligt og Legomet hviler i sit Sovekamer til den yderste Dommedag«.

5) O. 1677, over Holger Trolle, *21. maj 1673 på Brobygård, søn af Børge Trolle og Pernille Bille, †på Trolholm »1ste 1677«.

6) O. 1677, over Børge Trolle, *2. april 1676, søn af Børge Trolle og Pernille Bille, †6. febr. 1677 på Brobygård.

7) O. 1684, over Pernille Bille til Brobygård, »Salig Velbyrdig Byrge Trolles til Trolholmb«, *29. dec. 1640 på Arensborg Slot på Øsel, datter af Anders Bille til Damsbo, ridder, tidligere rigsmarsk og rigsråd »e: c:« (etc.), og Sophie Rosenkrantz til Løgismose, †(1684) »udi hendes Alders 44, og Enkestands 9 Aar« på Broholm på Fyn.

8) O. 1697, over Niels Trolle til Brobygård, kammerjunker, *1665 på Trolholm, søn af afdøde Børge Trolle til Trolholm og Pernille Bille til Brobygård, †26. maj 1697 »udi hans Alders 32. Aar« i Flensborg.

9) O. 1698, over Jørgen Kaas, *21. juli 1698 på Holsegård, søn af Friderich (Frederik) Kaas, lojtnant til hest, og Sophie Trolle, †28. juli samme år og sted.

10) O. 1715, over Anders Trolle til Hellestrup, *1665 (1666)²³⁷ på Brobygård på Fyn, søn af Børge Trolle til Trolholm og Pernille Bille til Brobygård, g.m. Charlotte Amalie Wind (Vind) 5. febr. 1692, †21. nov. 1715 »udi sit alders 50. Aar«.

†Gravudstyr. Tre *kårder*, formentlig fra første halvdel af 1700-tallet, er bortstjålet 2014-16.²³⁸

2) *Familien Foghs begravelse* i skibets første fag. Krypten blev antagelig indrettet i anden halvdel af 1600-tallet af Caspar Pedersen Due til Ølstedgård og hustru Regitze Oldeland. I 1700-tallet tilhørte den familien Fogh til Brobygård og Ølstedgård. Oprindeligt kunne krypten kun rumme et par kister, men i første halvdel af 1700-tallet lod Niels Fogh den udvide, så den strækker sig i hele skibets bredde (jf. s. 4126).²⁰ Adgangen var gennem en lem i skibets gulv ad en trappe, der førte ned til en fladbuet dør; lemmen blev tildækket 1880.⁷⁴ Det hvælvede rum rummer seks kister, der står tæt sammen tre og tre på hver side af døren, samt

to barnekister, der er sat ovenpå de andre (jf. fig. 84 og 85–86). Krypten er undersøgt flere gange, bl.a. i forbindelse med istandsættelsen i begyndelsen af 1960'erne, hvor kisterne blev registreret og kistepladernes indskrifter afskrevet,²³⁹ og senest ved istandsættelsen 2017–18.²⁴⁰

Begravede: To børn af Christian Nielsen Fogh og Birgitta Rasmusdatter Fugl †o. 1705; Christian Nielsen Fogh †10. marts 1716; Dorothea Sophia Fogh †21. aug. 1735; Birgitta Rasmusdatter Fugl †1. dec. 1741; Niels Fogh †1. dec. 1747; Anna Fogh †1760; Marcus Fogh †25. nov. 1762.

*Kister og kisteplader.*²⁴¹ 1–2) (Fig. 85–86), o. 1705, over to børn af kammerråd Christian Nielsen Fogh til Brobygård og Birgitta Rasmusdatter Fugl, † som små. *Kisterne*, af træ, står oven på forældrenes kister (nr. 3 og 5).²⁴² Begge har kistebeslag af metal på låget. På den ene er en krans med

et Jesusmonogram »ih̄s«, initialerne »KCF« og årstallet »1[7]05« samt forgængelighedssymboler i form af et kranium hvorover et udløbet timeglas (fig. 85). På den anden er otte kranieformede beslag langs lågets kanter (fig. 86).

3) O. 1716, over Christian Nielsen Fogh til Brobygård og Ølstedgård, kammerråd, ★1. aug. (»D: 7. Trin:«)²⁴³ 1652 i Kolding af fornemme folk, »Opfødt Fra Aar 1665 Til 1685 i Blant Høydellige Folck«, blev 1685 amtsforvalter over Assens og Hindsgavls amter på Fyn, g.m. Birgitte (Birgitta) Fugl, med hvem han fik 13 børn, hvoraf syv endnu levede, æret for 27 års tro amtsforvaltertjeneste af Frederik IV med »Cammer raads Karakter og titul«, †10. marts 1716 på Brobygård efter mange måneders svagheit i sit 64. år.

Barokprofileret *kiste*, af træ, betrukket med læder og beslået med ranke- og bladværk af metal, 205×90/78 cm, 72/62 cm høj. På kisten ligger

Fig. 84. Kister fra 1700-tallet i gravkrypt nr. 2 set mod nord (s. 4174). Foto K. Lundeman 1963. I NM. – *Coffins from the 1700s in burial crypt no. 2 looking north.*

en *kisteplade* af tin med indskrift med fordybet kursiv, flankeret af engle, og på siderne er våbenskjolde. Kisten, der er beskadiget af fugt, står som den sydligste i rækken.

4) O. 1735, over Dorothea Sophia Fogh, datter af kammerråd Christian Nielson (Nielsen) Fogh til Brobygård og Berthe (Birgitta) Fugl, *4. febr. 1692 på Brahesborg, 'straks derpå' døbt i Gamtofte Kirke, »levede Sin tiid Ugift hos Hændis Moder paa Brobyegaard«, †21. aug. 1735 på Brobygård efter nogle måneders svaghed i sit 44. år. Efter personalia et hædrende vers.

Barokprofileret *kiste* af træ, betrukket med læder og beslået med søm med mønstervirkning langs kanterne. På låget *kisteplade* af kobber. Kisten, der står som den nordligste, er beskadiget.²⁴⁴

5) O. 1741, over Birgitta Rasmusdatter (Rasmusdatter) Fugl, * »Sidst i Aaret« 1665, datter af Rasmus Fugl, handelsmand i Assens, og Anna Leth, døbt i Assens Kirke anden søndag i advent samme år (10. dec.), opvokset i sine forældres hus, 'et års tid, før hun blev gift, var hun i København i byfoged Eisenbergs hus', 1686 g.m. kammerråd Christian Nielson (Nielsen) Fogh, amtsforvalter over Assens og Hindsgavls amter; parret fik sammen fire sønner og ni døtre, hvoraf tre sønner og to døtre endnu levede. Hun blev enke 1716

og †1. dec. 1741. Indskriften indledes af en lang, hædrende omtale.

Barokprofileret *kiste*, af træ, betrukket med læder og beslået med rankeværk af tin, 205×95/86 cm, 74/68 cm høj. På låget ligger en *kisteplade* af kobber med indskrift med fordybet skriveskrift, flankeret af engle af tin. Kisten står som den anden fra syd.

6) O. 1747, over »De Jordiske og Forkrænkeli-ge Lævninger Af Det Beste Ægte Pars og Dydige Forældres Ældste Søn« Niels Fogh til Brobygård, †1. dec. 1747, 54 år, 3 uger og 1 dag gammel.²⁴⁵ Efter personalia et langt, hædrende vers, afsluttet af en ikke umiddelbart opløselig forkortelse: »F : D/ P:/ M et K F:«.

Barokprofileret *kiste* af træ, betrukket med læder og beslået med hjørnebeslag og rankeværk langs kanterne af tin, 212×92/85 cm, 75/70 cm høj. På låget ligger en *kisteplade* af kobber flankeret af engle, og på siderne er våbenskjolde. Kisten, der er noget beskadiget, står som den anden fra nord.

7) O. 1760, over Anna Fogh, †1760.

Barokprofileret *kiste*, af træ, betrukket med læder og beslået med søm med mønstervirkning langs kanterne, 200×86/75 cm, 74/67 cm høj. Der er ingen *kisteplade*.²⁴⁶ Kisten står som den tredje fra nord.

Fig. 85-86. To barnekister, o. 1705, i gravkrypt nr. 2 (s. 4175). Fotos 2017/18 i Sønder Broby Lokalhistoriske Arkiv. – *Two children's coffins, c. 1705, in burial crypt no. 2.*

Fig. 87. Mindeskjold nr. 1, o. 1850, over fire faldne i treårskrigen (†1850), og nr. 2, o. 1864, over tre faldne i krigen i 1864 (†1864) (s. 4177). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Memorial shield no. 1, c. 1850, of four soldiers who fell in the First Schleswig War (†1850), and no. 2, c. 1864, of three who fell in the Second Schleswig War (†1864).

8) O. 1762, over Marcus Fogh til Brobygård, kancelliråd, søn af kammerråd Christian Nielson (Nielsen) Fogh og Birgitta Fugl, blev »efter en utrættet flid og vigtige videnskaber, en Fornuftig anstillet reise til Udenlandske Academier en ret-Skaffen Omgang hos Alle, en nøye samlet magtpaaliggende erfaring» byfoged i Odense og med »Cammer raads Charactere benaadet», g.m. Christiane Sophia Ernst, datter af afdøde etatsråd og politimester Ernst (Ernst) i København, i 19 år uden børn, †25. nov. 1762 »i sin Alders 64de Aar« på sin fædrene gård Brobygård, »Den Han for nogle Aar siden efter en Kier Broder tog i eye«.

Barokprofileret *kiste* af træ, betrukket med læder og beslået med søm med mønstervirkning langs kanterne, 205×92/79 cm, 72/67 cm høj. På kisten ligger en *kisteplade* af tin med indskrift med fordybet kursiv. Kisten står som den tredje fra syd.

†*Kister*.²⁰ 1-2) Henholdsvis o. 1676, over Caspar Pedersen Due til Ølstedgård, †1676, og slutningen af 1600-tallet, over Regitze Oldeland, †efter 1676, enke efter Caspar Pedersen Due. I forbindelse med Niels Foghs udvidelse af krypten

i første halvdel af 1700-tallet blev de to kister, der var ødelagt af 'ælde og fugtighed', begravet i jorden under krypten.

Præstebegravelse, muligvis blot en *jordfæstebegravelse*. 1755 indberettede Clemens Høeg, at i hvert fald præsterne Dines Hansen (†1709), Matthias Gudme (†1728) og Thomas Amager (†1747) var begravet i kirken, og at det samme muligvis gjaldt deres formænd i embedet.¹⁶

Mindeskjold. 1) (Jf. fig. 87), o. 1850, skænket af mølleren i Søndersø Broby,³⁴ over fire faldne i treårskrigen, nemlig Hans Rasmussen, 3. jægerkorps, Hans Rasmussen, 3. forstærkningsbataljon, Christen Madsen, 5. forstærkningsbataljon og Peter Sørensen, 3. jægerkorps, †25. juli 1850.²⁴⁷

Af træ, 63×45 cm, sortmalet med indskrift med forgylt fraktur og skriveskrift. Tavlen hang oprindeligt på sydvæggen i skibets første fag (jf. fig. 62).³⁴ 1976 blev den opmalet og ophængt på vestvæggen under pulpituret nord for vinduet sammen med nr. 2 (jf. fig. 68).³⁴

2) (Jf. fig. 87), o. 1864, over tre faldne i krigen i 1864, nemlig Lauritz Rasmus Bonde, 5. infan-

Fig. 88. *Kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1829, over Kirsten Christensdatter (†1829) (s. 4178). I Sønder Broby Lokalhistoriske Arkiv. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Churchyard monument no. 1, c. 1829, of Kirsten Christensdatter (†1829).

teriregiment, 5. kompagni, †21. juli (1864), Lars Mortensen, 16. infanteriregiment, 1. kompagni, †11. juli (1864) og Andreas Andersen, femte infanteriregiment, fjerde kompagni, †24. april 1864.

Af træ, 61×46 cm, sortmalet med indskrift med forgyldt fraktur og skriveskrift. Tavlen var oprindeligt ophængt på sydvæggen sammen med nr. 1 (jf. fig. 68); 1976 blev den opmalet og ophængt på vestvæggen (jf. fig. 87).³⁴

†*Mindekrans*, o. 1928, af sølv, med egelev bundet med en sløjfe hvorpå var indskrift over »N. S. E. Wille Sognepræst i Sdr. Broby 1905–28. Fra Menigheden«. Kransen hang i en glasmontre på skibets nordvæg, som 1965 blev flyttet til sydvæggen under orgelpulpituret,²⁴⁸ men siden er borttaget.

Kirkegårdsmonument. *1) (Fig. 88), o. 1829, over Kirsten Christensdatter, *10. marts 1748, †13. april 1829.

Monument af egetræ, 72×26 cm, den øverste spids samt pælen til nedgravning er afbrækket. Monumentet består af en oval tavle, der hviler på et udsavet fodstykke og krones af et tilsvarende topstykke med dråbeformet spids. Det står i blank eg; dog er sidefladerne sortmalede og kanterne optrukket med sort kontur. På topstykket er et bladornament med sort farve og på fodstykket to nedadvendte hvide fakler med sorte flammer. Indskriften med sort skriveskrift omfatter på forsiden personalia samt et vers i fire linjer: »Det er Godt at gøre Bytte/ med Døden, at Gaae over/ fra Timelig Kummer/ til Evig Roe«. På bagsiden er et næsten helt udvisket vers i otte linjer.

Monumentet er fundet under gulvet i jordemoderhuset (s. 4114) i forbindelse med en renovering 2023–24 og overladt Sønder Broby Lokalhistoriske Arkiv.²⁴⁹

2) (Fig. 89), o. 1834, over »trende elskede forudgangne«: Jørgen Strøbyerg, *29. juli 1766, sognepræst i Sønder Broby fra 1794, †21. dec. 1834, hans første hustru, Birgitte Kirstine f. Breckling, *2. juli 1769 i Espe, †20. jan. 1803, og hans anden hustru Ane Margrethe f. Jensenius, *30. dec. 1772 i Vejlbj, †30. jan. 1818. »De forenedes i evigheden med fire forudgangne børn, og deres fem efterladte børn satte dem dette minde«.²⁵⁰

Cippusstele af rød sandsten med indfældet tavle og ornament af hvidt marmor, 182×76 cm. Postamentet er i to afsæt med karnisprofil foroven. Midtstykket har indfældet tavle med indskrift med forgyldt antikva, udfyldt med sort, og nederst en rundbuet niche, som må have rummet et tornament. Det stærkt fremspringende gavlstykke har volutter og palmet, hvorunder er indfældet et lille, femsidet ornament, hvis motiv er næsten helt udvisket. På gravsted øst for kirken.

3) (Fig. 90), 1865, over Johan Martin Skobel, soldat af 20. regiment, 2. kompagni nr. 510, *på Skovlund Mark, †10. maj 1864 på Brobygård. Efter personalia et firelinjet vers samt oplysning om, at monumentet blev sat af »hans Vaaben Brødre og Sognets Beboere 1865«.

Fig. 90. Kirkegårdsmonument nr. 3, o. 1865, over soldat Johan Martin Skobel (†1864) (s. 4179). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Churchyard monument no. 2, c. 1865, of the soldier Johan Martin Skobel (†1864).

Grotte og sokkel af grå kunststen med tavle og kors af hvidt marmor, 113×56 cm. Grotten og soklen har vedbend i relief. I grottens forside er indfældet en fladbuet tavle med indskrift med fordybet antikva, og øverst er et nedfældet kors. Opstillet i kirkegårdens sydvestlige hjørne.

Fig. 89. Kirkegårdsmonument nr. 2, o. 1834, over sognepræst Jørgen Strøberg (†1834), hans første hustru Birgitte Kirstine (†1803) og hans anden hustru Ane Margrethe (†1818) (s. 4178). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Churchyard monument no. 1, c. 1834, of the parson Jørgen Strøberg (†1834), his first wife Birgitte Kirstine (†1803), and his second wife Ane Margrethe (†1818).

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Sønder Broby Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Svendborg Amt i almindelighed jf. også s. 59 ff. Henvisninger til Danmarks Kirker, Kbh. 1933-, er angivet som DK, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Svendborg Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. Rigsarkivet, København (RAK). *Reviderede Regnskaber, Kirkeregnskaber.* Regnskaber Fyn 1662-1837. 4. Nyborg Provsti Salling Herred 1662-71 (*Rev. rgsk. Rgsk. Fyn. 4.*). – 5. Nyborg Provsti Gudme, Sunds, Salling, Ærø og Als Herreder 1671-74 (*Rev. rgsk. Rgsk. Fyn. 5.*).

Rigsarkivet, Odense (RAO). *Fyns bispearkiv:* Synsforretninger over kirker 1718-35 (*Bispeark. Syn over kirker*). – Salling Herreds breve 1539-1805, 1805-1968 (*Bispeark. Salling Hrds. breve*). – Indberetninger om kirkeejere og patronatsret 1695-1786 (*Bispeark. Indb. om kirkeejere*). – Visitatsprotokol 1732-1803, 1835-96 (*Bispeark. Visitatsprotokol*). – Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812-43 (*Bispeark. Indb. om kirker og kirkegårde*). – Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-98 (*Bispeark. Syn over kirker og præstegårde*). – Sunds og Salling Herreder 1853-67 (*Bispeark. Sunds og Sallinge Hrdr.*). *Svendborg Amtsprovsti:* Synsprotokol for Sunds og Sallinge herreder 1824-39 (*Svendborg Amtsprovsti. Synsprot.*). *Sallinge Herreds provstiarkiv:* Breve fra biskop, amtmænd, stiftsøvrighed, guvernør og amtsprovst 1683-1824. – Breve fra forskellige 1719-1823 (*Provstiark. Breve fra forskel-*

lige). – Forskelligt 1712-1821 (*Provstiark. Forskelligt*). – Sager vedr. de enkelte sogne 1851-1909 (*Provstiark. Sager*). – Returnerede cirkulærer 1851-64 (*Provstiark. Returnerede cirkulærer*). – Synsprotokol for kirker og præstegårde 1915-75 (*Provstiark. Synsprot. for kirker og præstegårde*). *Sønder Broby Sogn:* Diverse dokumenter og breve 1597-1932 (*Sogneark. Div. dok.*). *Sønder Broby Menighedsråd:* Tegninger over kirke og kirkegård m.m. 1868-1983 (*Menighedsrådsark. Tegninger m.m.*). – Forhandlingsprotokol 1903-84 (*Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.*). – *Muckadell Gods:* Dokumenter og breve vedr. kirker 1768-1876 (*Muckadell Gods. Dok. og breve vedr. kirker*). *Søbysøgaard Gods:* Diverse dokumenter 1666-1932 (*Søbysøgaard Gods. Div. dok.*). *Fyn i almindelighed. Topografica:* 17a. Fyn St-U. Kort beskrivelse over Sønder Broby Sogn af sognedegn Knud Pedersen Næraae, 1778 (*Fyn i alm. 17a. Næraae 1778*) og Forsøg til en Topografi over Sønder Broby Sogn af sognepræst Jørgen Strøberg, o. 1829 (*Fyn i alm. 17a. Strøberg o. 1829*). *Gustav Ludvig Baden:* 13. Samlinger til Salling Herreds præstehistorie 1768-1840 (*G. L. Baden. Salling Herreds præstehistorie*). – 17a. Fyn St-U. Sønder Broby. Kort beskrivelse over Sønder Broby. Forsøg på Topografi. Skrivelse og 3 breve. 1778-1831 (*Fyn i alm. 17a. Sønder Broby*).

Kirkens arkiv. Synsprotokol 1862-2001 (Kirkens arkiv. Synsprot.).

Det Kongelige Bibliotek (KB). Kallske samling. 377. 4°. Kopi af beskrivelse over kirkerne og herregårdene i Fyn og i Langeland, af sognepræsterne til Thuras brug forfattet 1755 (*Kallske saml. 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755*).

Nationalmuseet (NM). Antikvarisk-Topografisk Arkiv (ATA). Manuskripter. C. T. Engelstoft, *Kirkerne i Fyns Stift (Tillæg til Jacob Madsens Visitatsbog)*. Begyndt 1853 (NM. ATA. Manuskripter. Engelstoft 1853 ff.). *Notebøger.* Henry Petersen, IX, 6 f. (1889). – J. J. Worsaae, III, 74 (1851). *Indberetninger.* J. C. Strøberg 1808 (inventar). – J. B. Løffler 1886 (bygning, inventar, gravminder). – E. Wille 1924 (præstegård). – Mogens Larsen 1960 (inventar). – Knud Lundeman 1962 (gravkrypt). – Carl Egon Andersen 1965 (prædikestol). – M. Aaman Sørensen 1968 (Dyrehøj). – Henrik Græbe 1970 (kalkmalerier). – Peder Bollingtoft 1986 (kalkmalerier). – Peter Kristiansen 1991 (kirkegård). – Karin Vestergaard Kristiansen 2015 (inventar). – Kirsten Trampedach 2017 (kalkmalerier). – Hans Mikkelsen 2018 (gulve).

Sønder Broby Lokallistoriske Arkiv. Materiale vedr. Sønder Broby Kirke.

Tegninger og opmålinger. NM. C. O. Zeuthen 1852 (to tegninger af romansk døbefont). – J. Magnus-Petersen 1888 (tegning af romansk gravsten). – Axel Jacobsens Tegnesteue 1961 (plan, tvær- og længdesnit af bygning). – Carl Egon Andersen 1965 (skitse af oprindelige farver på prædikestol). – Lars Mindedal 1985 (plan, tvær- og længdesnit af bygning).

Fig. 91. Kirken gengivet i biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604. I RAO. – *The church as shown in Bishop Jacob Madsen's Book of Visitations, 1588-1604.*

Fig. 92. Kirkegårdens tidligere hovedindgang, opført 1931 og før ombygningen 1942/43, set fra syd (s. 4113). Foto i NM. – *The churchyard's former main entrance, built in 1931, before the rebuilding in 1942/43, seen from the south.*

Litteratur. Gustav Ludvig Wad, »Sønder Broby Sogn«, *Fra Fyens Fortid*, Gustav Ludvig Wad (udg.), 3, Kbh. 1921, 1–58 (*Wad 1921*). – Ulla Haastrup, »Sønder Broby kirkes kalkmalerier«, *Broby Lokalhistorie* 1996, 12–17 (*Haastrup 1996*). – Gunnar Holmstrøm, »Om Sønder Broby Kirke«, *Broby Lokalhistorie* 1989, 1–10 (*Holmstrøm 1989*). – Jens Peter Ægidius, *Sønder Broby kirke beskrevet i historisk lys*, Kolding 1999 (*Ægidius 1999*). – Margit Larsen, »Den gemte og glemte historie i Sønder Broby Kirke«, *Broby Lokalhistorie* 2019, 11–20 (*Larsen 2019*). – »Sønder Broby Kirke. Restaureringen maj 2017 til december 2018«, *Broby Lokalhistorie* 2019, 44–49 (*Sønder Broby Kirke 2019*). – Jørgen J. Wackes, *Kirken i Sønder Broby – en forandret kirke*, 2019 (*Wackes 2019*).

Historisk indledning ved Rikke Ilsted Kristiansen, kirkens omgivelser, bygning og kalkmalerier ved Pia Katrine Lindholt, inventar og gravminder ved Rikke Ilsted Kristiansen, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Arkivalielæsning ved Bjørn Westerbeek Dahl, Kathrine Faust Larsen og Lukas Kristian Svane Nielsen m.fl. Oversættelse ved James Sander Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet marts 2024.

¹ *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie (udg.), I, Kbh. 1894–95, nr. 1593 (1. okt. 1330); *Wad 1921* 14.

² *Diplomatarium Danicum*, Det danske Sprog- og Litteraturselskab (udg.), 3, III, Kbh. 1963, nr. 63–64.

³ *Diplomatarium Danicum* (note 2), 4, IV, Kbh. 1994, nr. 579.

⁴ *Diplomatarium Danicum* (note 2), 4, VI, Kbh. 1998, nr. 426.

⁵ *Scriptores Rerum Danicarum mediævi*, Jacob Langebæk (udg.), I, Kbh. 1772, 322; *Repertorium diplomaticum* (note 1), III, Kbh. 1906, nr. 5623 (22. nov. 1416). Jf. også Jens Vellev, »Altre og alterindvielser – særligt i Odense stift«, *Fynske Minder* 1975, 25–28.

⁶ *Diplomatarium Danicum* nr. 14380605001, online siden: 2010, besøgt: 2023-11-01+01:00, <http://diplomatarium.dk/dokument/14380605001>; *Repertorium diplomaticum* (note 1), 1, III, Kbh. 1906, 520 f. (5. juni 1448). Det omtalte jordstykke kunne muligvis være identisk med en have på Ølsted mark, betegnet 'Kirkeholm', som ved dom 1604 blev stadfæstet at skulle følge kirken; *Wad 1921* 4 og 14.

⁷ *Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536*, Alfr. Krarup og Johs. Lindbæk (udg.), IV, Kbh. 1910, 13 (nr. 2474).

⁸ »Regnskabsbog over Indtægten af Landehjælpen 1524–26«, *Danske Magazin* IV, 2, 1873, 50.

⁹ *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660*, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1885–2005 (18. maj 1583 og 27. juni 1584); RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Wad 1921* 4.

¹⁰ *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Jens Rasmussen og Anne Riising (udg.), Odense 1995, 254.

¹¹ *Kancelliets Brevbøger* (note 9) (28. jan. 1594).

¹² *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden*, Rigsarkivet (udg.), II, Kbh. 1908, 458 f.; RAO. *Bispeark.* Salling Hrds. breve.

Fig. 93. Prospekt af Broby og Brobygård set fra sydøst. Fremstillingen af kirken er stiliseret. Malet af M. Bjørnøe 1811. I NM. – Prospect of Broby and Brobygård seen from the south east. The depiction of the church is stylized.

¹³ RAO. Bispeark. Salling Hrds. breve.

¹⁴ RAO. Provstiark. Synsprot. for kirker og præstegårde; Kirkens arkiv. Synsprot.

¹⁵ Biskop Jacob Madsens visitatsbog (note 10), 254; jf. også S.V. Wiberg, *Personalhistorie, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie* 1, Odense 1870, 222. En tidligere annektering og senere adskillelse af Sønder Broby og Vejle/Allested kan dog ikke påvises, jf. Wad 1921 15.

¹⁶ KB. Kallske saml. 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

¹⁷ Kancelliets Brevbøger (note 9) (8. marts 1591).

¹⁸ Aage Fasmer Blomberg, *Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-1660*, Odense 1973, 415; Wad 1921 15.

¹⁹ RAO. Fyn i alm. 17a. Næraae 1778. I stedet for toskillingen havde man tidligere givet en lille ost, men det var gået af brug.

²⁰ RAO. Fyn i alm. 17a. Næraae 1778.

²¹ Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas VI*, Kbh. 1774, 743.

²² NM. Indb. ved M. Aaman Sørensen 1968; Jakob

Kieffer-Olsen, *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*, Odense 2018, 187 og 224.

²³ Om våbenfabrikken se f.eks. Arne Hoff, »Bidrag til våbenfabrikken Brobyværks historie«, *Aarbøger for Svendborg Amt*, 1933, 75-94, og Esben Klinker Hansen, »Brobyværk Våbenfabrik. Teknologi, fremstillingsprocesser og effektivitet i 1600-tallets danske våbenproduktion«, *Smedens Rum* 4, Henriette Lyngstrøm (red.), Kbh. 2012, 41-54.

²⁴ Hans Krog, »Indberetning om Sønder Broby Kirkes omgivelser«, *Arkitekten* 5, 1978, 106-08.

²⁵ RAO. Bispeark. Syn over kirker og præstegårde; Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.

²⁶ RAO. Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.; Kirkens arkiv. Synsprot.

²⁷ NM. ATA. Korrespondance.

²⁸ RAO. Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.

²⁹ RAO. Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.; Ægidius 1999 7.

³⁰ Biskop Jacob Madsens visitatsbog (note 10), 255.

³¹ RAK. Rev. rgs. Rgs. Fyn. 4.

³² RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Wad* 1921 14.

³³ RAO. *Svendborg Amtsprovsti.* Synsprot.

³⁴ Kirkens arkiv. Synsprot.

³⁵ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot. På et luft-fotografi fra 1939 kan muren ses, jf. Sylvest Jensen Luftfoto 1939 i KB.

³⁶ NM. *ATA.* Indb. ved Peter Kristiansen 1991. Det blev også foreslået at være fundament til $\ddagger$ kirkeladen, som lå tæt derved (s. 4114).

³⁷ RAO. *Sogneark.* Div. dok.; *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot. Inden for den tidligere hovedindgang i syd er der i dag en trappe af chausséen, så køreporten ikke kan benyttes til kørsel. Det kan allerede være sket ved indgangens ombygning 1942-43, idet der synes at være en trappe 1951, jf. fig. 15.

³⁸ Den nordvestlige indgang blev betalt af Erik Schaf-falitzky de Muckadell. RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; Kirkens arkiv. Synsprot.

³⁹ En låge af træ omtales 1965, da den skulle males. Kirkens arkiv. Synsprot.

⁴⁰ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. *ATA.* Korrespondance. Menighedsrådet overtog kapellet 1942.

⁴¹ Det nævnes, at kapellets nordgavl blev repareret 1987, hvilket var året efter graverbygningen blev indrettet, hvorfor kapellets mindre rum kan have ændret funktion på dette tidspunkt. Kirkens arkiv. Synsprot.

⁴² Kirkens arkiv. Synsprot.; *Sagnet Sønder Broby* 118, forår 2012, 5.

⁴³ RAO. *Veflinge Menighedsråd.* Diverse sager 1885-1998.

⁴⁴ Jf. BBR-registret.

⁴⁵ *Sagnet Sønder Broby* 125, vinter 2013-14, 4 f.

⁴⁶ NM. *ATA.* Indb. ved E. Wille 1924; *Wad* 1921 1 ff. Hvor præsten har boet i de 30 år fra $\ddagger$ gårdens brand til den nyes opførelse, vides ikke.

⁴⁷ RAO. *Sogneark.* Div. dok.

⁴⁸ NM. *ATA.* Korrespondance; *Wad* 1921 14.

⁴⁹ NM. *ATA.* *Manuskripter.* Engelstoft 1853 ff.; *Wad* 1921 14.

⁵⁰ RAK. *Rev. rgsk.* Rgsk. Fyn. 4 og 5.

⁵¹ NM. *ATA.* *Manuskripter.* Engelstoft 1853 ff.; Korrespondance.

⁵² RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Wad* 1921 4 og 20 f.

⁵³ 1978 fandtes rækkerne af tuja for 'skematisk og upersonlig', og kirken forsvandt i et 'virvar af kompakte, zigzaggende nåletræer'. *Krog* 1978 (note 24), 106-08.

⁵⁴ RAO. *Fyn i alm.* 17a. Strøberg o. 1829; *Bispeark.* Indb. om kirker og kirkegårde; *Wad* 1921 14.

⁵⁵ Tilmuringen i tegl er ca. 130 cm bred.

⁵⁶ NM. *ATA.* Indb. ved J. B. Løffler 1886.

⁵⁷ Vinduet måler ca. 80 cm i bredden i facaden, og det sad ca. 260 cm over soklens overkant. I bagmuren var det ca. 110 cm bredt. Højden kendes ikke grundet det nye vindues placering.

⁵⁸ Hvælvets materiale og konstruktion kendes ikke, da loftet er meget svært tilgængeligt (jf. note 59).

Fig. 94. Profileret sokkel under koret, set fra syd (s. 4115). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Profiled footing of the chancel, seen from the south.*

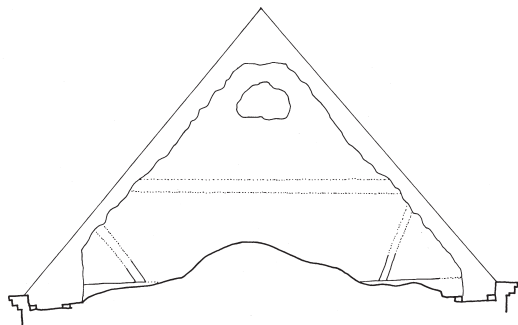

Fig. 95. Opmåling af skibets østgavl med aftryk af det romanske tagværk (s. 4133). Nederst aftryk af bindbjælke og skråstivere og øverst markering af hanebånd. 1:150. Målt af Cæcilie H. M. Thomsen og Pia K. Lindholt, tegnet af sidstnævnte 2024. – Scale drawing of the nave's eastern gable with impressions from the Romanesque roofing. Below are the marks of a tie beam and struts and above is the mark of the collar beam.

⁵⁹ I korets gavltrekan er der en rektantet åbning til apsidens loft, mens der i skibets østre trekant kun er et mindre, højsiddende hul (jf. fig. 9), som gør adgangen til korets loft meget vanskelig. 1985 skulle der hugges et lille ventilationshul i korets østgavl oven for apsidens tag, men det nævnes 1988–89, at hullet skulle genåbnes. Kirkens arkiv. Synsprot.

⁶⁰ NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstof 1853 ff.

⁶¹ I den midterste planke er der to langovale huller, som kan have støttet et indbygget tårn (jf. s. 4159). Plankerne kan også være genanvendte. Nichen blev opdaget og fritlagt ved istandsættelsen 1986 (s. 4130).

⁶² Det måler i dag ca. 180×160 cm i facaden, ca. 130×65 cm i lysningen og ca. 180×130 cm i flugt med bagmuren.

⁶³ 1865/71 omtales et 'Belte' (bælte) på gavlene, som sandsynligvis var facadens savskifter. NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstof 1853 ff.

⁶⁴ Døren måler ca. 122 cm i bredden og ca. 188 cm i højden.

⁶⁵ Gavlene omtales at have samme 'forsiring' som våbenhuset, hvilket formentlig var kamtakernes tand-snit. NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstof 1853 ff.

⁶⁶ Gennem en revne i trappeskaktens nordside kan tårnets sydmur af munkesten ses.

⁶⁷ Fotos i Sønder Broby Lokalhistoriske Arkiv.

⁶⁸ RAO. *Provstiark*. Returnerede cirkulærer; NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstof 1853 ff.; Korrespondance; Fotos i Sønder Broby Lokalhistoriske Arkiv.

⁶⁹ RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Provstiark*. Returnerede cirkulærer; *Wad* 1921 8.

⁷⁰ RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Wad* 1921 8; Kirkens arkiv. Synsprot.

⁷¹ Wackes 2019.

⁷² RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Wad* 1921 11.

⁷³ NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstof 1853 ff.; Korrespondance. Lemmen var af egetræ, og 2017–18 konstateredes, at der ved istandsættelsen i 1960'erne var blevet lagt en træplade over nedgangen.

⁷⁴ RAO. *Provstiark*. Sager.

⁷⁵ RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Wad* 1921 7.

⁷⁶ Døren var ca. 2 m høj og 90 cm bred.

⁷⁷ NM. ATA. Korrespondance; Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; *Sogneark*. Div. dok.

⁷⁸ Holmstrøm 1989 5.

⁷⁹ RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Wad* 1921 5 f.

⁸⁰ RAO. *Provstiark*. Returnerede cirkulærer; Kirkens arkiv. Synsprot.

⁸¹ RAK. *Rev. rgsk.* Rgsk. Fyn. 5.

⁸² RAO. *Muckadell Gods*. Dok. og breve vedr. kirker; *Fyn i alm.* 17a. Strøberg o. 1829.

⁸³ RAO. *Provstiark*. Returnerede cirkulærer.

⁸⁴ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; Kirkens arkiv. Synsprot.

⁸⁵ Kirkens arkiv. Synsprot.; NM. ATA. Korrespondance.

⁸⁶ J. P. Trap, *Kongeriget Danmark*, 4. udg., Gunnar Knudsen (udg.), Kbh. 1923, IV, 745.

⁸⁷ Formen på tårnets vestvindue fra 1919 er magen til de yngre vinduer, om end det er lidt højere.

⁸⁸ I bagmuren er forbandtet dog i store partier blokskifte. Det er muligt, at de røde teglsten er fra 1870, da de ligger nederst i det ombyggede murværk og har mere varierende størrelser end de gule normalsten.

⁸⁹ Tårnets åbninger er placeret omtrent de samme steder som i den nedrevne tårnoverdel. Dog er gavltrekanernes glamhuller hævet.

⁹⁰ RAO. *Menighedsrådsark*. Tegninger m.m.

⁹¹ *Ægidius* 1999 16.

⁹² NM. ATA. Indb. ved Peter Kristiansen 1991.

⁹³ Wackes 2019; Kirkens arkiv. Synsprot.

⁹⁴ Niels-Holger Larsen, »Stemplede Vingetagsten«, *Bygningsarkæologiske Studier* 1986, Hans Henrik Engqvist, Torben Hjelm, Ebbe Hædersdal, Bi Skaarup og Mogens Vedso (red.), Herning 1986, 101–10, kat.nr. 6; Jørgen G. Bertelsen og Verner Bjerger, *Stemplede mursten og gulvtegl*, Varde 2021, 114.

⁹⁵ NM. ATA. Indb. ved Hans Mikkelsen 2018.</

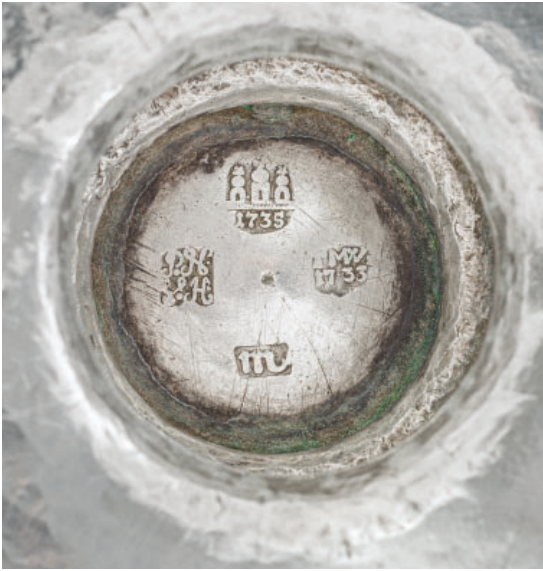

Fig. 96. Stempler under alterkandens bund (s. 4149). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Stamps on the bottom of the altar jug.

¹⁰¹ RAO. *Sogneark.* Div. dok. Ifølge *Ægidius* 1999 8 skulle de være indsat o. 1930.

¹⁰² RAO. *Fyn i alm.* 17a. Strøbyberg o. 1829. 1918 nævnes, at de firkantede vinduer sad i 'spidsbuede blændinger', men sådanne kan ikke genfindes i bygningen; RAO. *Sogneark.* Div. dok.

¹⁰³ RAO. *Provstiark.* Returnerede cirkulærer; Sager.

¹⁰⁴ RAO. *Fyn i alm.* 17a. Strøbyberg o. 1829.

¹⁰⁵ Korets og apsidens loftrum er meget svært tilgængelige (jf. note 59), hvorfor apsidens tagværkskonstruktion ikke kendes yderligere.

¹⁰⁶ 1981 blev nogle spær i skibets nordside udskiftet. Kirkens arkiv. Synsprot.

¹⁰⁷ 1983 nævnes, at spærfooden og -stiveren i første fag mod nord burde bibeholdes i tagværket eller henlægges på loftet til dendrokronologisk datering. De er ikke bevaret. NM. ATA. Korrespondance.

¹⁰⁸ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. ATA. Korrespondance; *Ægidius* 1999 9; *Wackes* 2019; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Sønder Broby K.

¹⁰⁹ Tagmaterialerne nævnes flere gange i KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Provstiark.* Forskelligt; *Wad* 1921 5.

¹¹⁰ Blyet, som vejede 67 skippund, 11 lispund og 2 pund, blev solgt for 2.319 rdlr. 2 mk. 7 13/16 sk. RAO. *Muckadell Gods.* Dok. og breve vedr. kirker; *Provstiark.* Breve fra forskellige; *Fyn i alm.* 17a. Strøbyberg o. 1829.

¹¹¹ *Ægidius* 1999 9.

¹¹² I sydvesthjørnet blev der 2017 fundet et betonfundament, som formentlig har hørt til kaloriferen; *Wackes* 2019.

¹¹³ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; Tegninger m.m.; NM. ATA. Korrespondance.

¹¹⁴ RAO. *Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde.

¹¹⁵ *Fyns tidende* 26. juni 1965; NM. ATA. Indb. ved Peder Bøllingtoft 1986.

¹¹⁶ *Haastrup* 1996 12–17.

¹¹⁷ NM. ATA. Indb. ved Kirsten Trampedach 2017.

¹¹⁸ *Haastrup* 1996 17.

¹¹⁹ *Haastrup* 1996 14.

¹²⁰ *Haastrup* 1996 14–16 og fig. 5. Pga. motivernes ringe størrelse og tekniske lodighed er det blevet foreslået, at de kan have haft forlæg i bogillustrationer eller var direkte malet af miniaturemalere.

¹²¹ *Haastrup* 1996 14–16.

¹²² Pudslaget indeholder for lidt kalk til at være en god base for freskomalerierne, hvorfor de igennem tiden har haft en dårlig bevaring. *Haastrup* 1996 13.

¹²³ NM. ATA. Indb. ved Lise Thillemann 2006, 6 (Nørre Broby).

¹²⁴ Denne type kors var meget almindelige og fandtes i et utal af kirker, se f.eks. Allested Kirke (s. 3875) og Vissenbjerg Kirke (DK Odense 3388).

¹²⁵ Malerierne er tidligere blevet koblet til den såkaldte Træskomalers værksted, som i nyere forskning er blevet opdelt i flere værksteder. Fragmenterne i Sønder Broby kan ikke sikkert henvises til et bestemt værksted, men deler nogle få træk med Mesingeværksted: brugen af grøn farve ud over rød og sort og blomsterbuketter med og uden kande (f.eks. Flødstrup Kirke). Henrik M. Jansen, *Træskomaleren – Et fynsk kalkmaleriværksted i 1400-tallet*, Svendborg 1991, 35; Sissel Plathe, *Gotikkens kalkmalerier*, Kbh. 2019, 26 ff. og 212 ff.; Peder Bøllingtoft, »Primitive murermeisterdekorationer«, *Danske kalkmalerier. Sengotik 1475-1500*, Ulla Haastrup (red.), Kbh. 1991, 86 f.

¹²⁶ NM. ATA. Indb. ved Peder Bøllingtoft 1986.

¹²⁷ *Haastrup* 1996 12 og fig. 3.

¹²⁸ *Haastrup* 1996 16 f.

¹²⁹ NM. ATA. Indb. ved Henrik Græbe 1970. Datering er meget usikker, idet en mandorla i apsis er et typisk romansk motiv, jf. *Danske kalkmalerier. Romansk tid 1080-1175*, Ulla Haastrup og Robert Egevang (red.), Kbh. 1986, 48.

¹³⁰ Karin Vestergaard Kristiansen, *Den farverige kirke. Dansk farvehistorie fra 1500-tallet til nutiden* 1, Kbh. 2023, 133–38.

¹³¹ Jf. også *Danske Atlas VI*, 1774 (note 21), 742.

¹³² *Wackes* 2019; *Sønder Broby Kirke* 2019 44–49.

¹³³ Kortsiderne er mulig

fremdragne og genskabte partier. Jf. også *Vestergaard Kristiansen 2023* (note 130), 299 f.

¹³⁵ Ifølge Mogens Larsen er bagsiden ældre end de øvrige dele. Den er udført af eg og består af tre fyldingsfag, hvoraf de to er ensartede og sammenhængende, mens det tredje fag, som har en højere og slankere fylding, er samtidigt, men tilføjet senere. NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1960.

¹³⁶ NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1960.

¹³⁷ Drejede, halve balustre ses også på prædikestolen i Hemmeshøj (1580'erne, *DK Sorø 750*), på prædikestolen og på stolestadernes forpanel i Sludstrup (o. 1590, *DK Sorø 698*) samt på prædikestolen i Hvejsel (1582, *DK Vejle 2289*); jf. også NM. ATA. Korrespondance.

¹³⁸ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; *Danske Atlas VI*, 1774 (note 21), 742.

¹³⁹ RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Danske Atlas VI*, 1774 (note 21), 742.

¹⁴⁰ Kirkens arkiv. Synsprot.; *Ægidius 1999* 21.

¹⁴¹ Under indskriftens sidste del er spor af en oprindelig $\dagger$ indskrift.

¹⁴² De sidste tre ord står med mindre skrift under det øvrige.

¹⁴³ På bagsiden ca. 40 cm over postamentets overkant er i hver side en ca. 20 cm høj indskæring, formentlig til revler, der kan have båret vinger. NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1960.

¹⁴⁴ *Fyns Tidende* 26. juni og 20. dec. 1965; NM. ATA. Korrespondance.

¹⁴⁵ NM. ATA. Indb. ved J. C. Strøyberg 1808; *Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. Bornholm, Lolland-Falster og Fyn*, Christian Adamsen og Vivi Jensen (red.), Højbjerg 1997, 263.

¹⁴⁶ Chr. A. Bøje, *Danske guld- og sølvmedlemærker før 1870*, 4. udg., revideret og udvidet af Henrik Jakobsen, Odense 2022, nr. B4-3183.

¹⁴⁷ *Bøje 2022* (note 146), nr. B4-3196.

¹⁴⁸ Finn Grandt-Nielsen, *Fynsk kirkesølv*, Odense 1983, 47.

¹⁴⁹ *Grandt-Nielsen 1983* (note 148), 124. Sammenlign med oblatæskan i Odense Skt. Knud fra 1703, der er udført af samme guldsmed (*DK Odense 552*).

¹⁵⁰ *Bøje 2022* (note 146), nr. B4-3122.

¹⁵¹ *Bøje 2022* (note 146), nr. B4-3367.

¹⁵² KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778.

¹⁵³ RAO. *Fyn i alm.* 17a. Strøyberg o. 1829; NM. ATA. Indb. ved J. C. Strøyberg 1808; *Indberetninger til Oldsagskommissionen* (note 145), 263.

¹⁵⁴ *Wad 1921* 3 og 13.

¹⁵⁵ RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; Strøyberg o. 1829.

¹⁵⁶ *Bøje 2022* (note 146), nr. B4-399.

¹⁵⁷ *Ægidius 1999* 31; *Sognet Sønder Broby* 94, forår 2006, 3 f.

¹⁵⁸ RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve; Kirkens arkiv.

Synsprot. Nye messehagler ønskedes anskaffet 1886, 1931, 1954 og 1968, jf. Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

¹⁵⁹ Ebbe Nyborg, »Bladmasken eller den grønne mand – et antikt motiv i dansk middelalderkunst«, Ingrid Gustin m.fl. (red.), *Mellan slott och slagg. Vänbok till Anders Ödman*, Lund 2016, 202.

¹⁶⁰ Lise Gotfredsen og Hans Jørgen Frederiksen, *Troens billeder. Romansk kunst i Danmark*, Kbh. 2003, 247. Løven kan dog også være et billede på djævelen, og motivet er tidligere tolket ud fra Sl. 22,22 ('frels mig fra løvens gab'); M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 60 og 127 f.; Lise Gotfredsen og Hans Jørgen Frederiksen, *Troens billeder. Romansk kunst i Danmark*, Herning 1988, 255 og 335 f. Se også *Gotfredsen og Frederiksen 2003* 316 f. og Morten Stige, »Dyr eller udyr? Løvens ikonografi i romansk kirkekunst«, *Ecce leones! Om djur og udjur i Bildkonsten*, Lars Berggren & Annette Landen (red.), Lund 2018, 25-59, særligt s. 25-30 og 50 f.

¹⁶¹ *Gotfredsen og Frederiksen 2003* (note 160), 89-98 og 197.

¹⁶² *Nyborg 2016* (note 159), 201 f.; *Gotfredsen og Frederiksen 2003* (note 160), 247.

¹⁶³ *Gotfredsen og Frederiksen 1988* (note 160), 336.

¹⁶⁴ *Mackeprang 1941* (note 160), 124-32.

¹⁶⁵ *Mackeprang 1941* (note 160), 127 f.; *Gotfredsen og Frederiksen 2003* (note 160), 197.

¹⁶⁶ *Mackeprang*

Fig. 97. Mandsmasker på hankene af klokke nr. 2 (s. 4166). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Masks on the canons of bell no. 2.

del af endestykket fra et stolestade med årstallet 1642 hang i tårnet; NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886.

¹⁷⁷ RAO. *Muckadell Gods*. Dok. og breve vedr. kirker.

¹⁷⁸ Præste- og degnestolene er tidligst omtalt af Næraae, der vurderede, at de var ældre end $\ddagger$ stolestaderne (med årstallet 1642); RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778. Den ene ses på fig. 40 i korets sydside.

¹⁷⁹ NM. *ATA*. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2015.

¹⁸⁰ *Sønder Broby Kirke* 2019 44 f. og 48. Det er uvist, hvornår denne indretning blev etableret; antagelig er det sket i forbindelse med ændringerne i anden halvdel af 1800-tallet (jf. s. 4142).

¹⁸¹ I forbindelse med flytningen blev panelet vist nok beskåret et fag, fra seks til de nuværende fem; jf. NM. *ATA*. Korrespondance.

¹⁸² NM. *ATA*. Indb. Ved Karin Vestergaard Kristiansen 2015; Korrespondance.

¹⁸³ *Sønder Broby Kirke* 2019 44 f. og 48.

¹⁸⁴ RAO. *Provstiark.* Returnerede cirkulærer. Tilsvarende servanter er bevaret i bl.a. Landet, Bjerreby (s. 2669 og 2744) og Øster Hæsing (s. 4237).

¹⁸⁵ Omtalt 1861; Kirkens arkiv. Synsprot.

¹⁸⁶ De samlede udgifter beløb sig til 84 mark. RAK. *Rev. rgsk.* Rgsk. Fyn. 4.

¹⁸⁷ Kirkens Arkiv. Synsprot.; RAO. *Bispeark.* Salling Hrds. Breve.

¹⁸⁸ RAO. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde; *Sogneark.* Div. dok.

¹⁸⁹ Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. *ATA*. Korrespondance.

¹⁹⁰ RAO. *Bispeark.* Syn over kirker.

¹⁹¹ RAO. *Svendborg Amtsprøvti.* Synsprot.; *Muckadell Gods*. Dok. og breve vedr. kirker. Sammenlign med alterbordet s. 4143. Det kan ikke udelukkes, at den nuværende brystning er sekundær, udført af genanvendte paneler i forbindelse med en ombygning af pulpituret.

¹⁹² Kirkens arkiv. Synsprot.; *Sogneark.* Div. dok.; *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. *ATA*. Korrespondance.

¹⁹³ *Fyens Stiftstidende* 11. sept. 1868.

¹⁹⁴ *Wad* 1921 6.

¹⁹⁵ Ifølge brev fra Walther Frobenius 13. juli 1956; RAO.

Menighedsrådsark. Tegninger m.m. Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

¹⁹⁶ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. Der kan have været tale om et instrument, man har lånt, mens orgeludskiftningen fandt sted.

¹⁹⁷ Dette år skulle der anskaffes nye salmenummertavler. Kirkens arkiv. Synsprot.

¹⁹⁸ *Holmstrøm 1989 3; Ægidius 1999 11.*

¹⁹⁹ Henning Thalund, *Fynske kirkeskibe*, Svendborg 1989, 84.

²⁰⁰ F. Uldall, *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker*, Kbh. 1906, 53.

²⁰¹ NM. *ATA*. Korrespondance; Kirkens arkiv. Synsprot.; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

²⁰² NM. *ATA*. Korrespondance; *Provstiark*. Returnerede cirkulærer.

²⁰³ KB. *Kallske Saml 377*. 4. Beskrivelse over kirkerne 1755. Indskriften er delvist utilgængelig.

²⁰⁴ Det er uvist, hvordan en klokke med Jakob Ulfeldts navn og våben er endt i Sønder Broby Kirke, jf. også *Wad 1921 6*. Den kunne måske oprindeligt være udført til en anden kirke.

²⁰⁵ RAK. *Rentekammeret. Regnskaber 1433-1559*. Fortegnelser over indkrævede klokker 1528-29.

²⁰⁶ *Resens Atlas Fyn*, Jacob Isager (udg.), Svendborg 1984, 303.

²⁰⁷ Erik Eriksen Pontoppidans mindeskrift er trykt i Holger Fr. Rørdam, »Dr. Erik Eriksen Pontoppidan, Biskop i Trondhjems Stift«, *Kirkehistoriske Samlinger IV*, 2, Kbh. 1891-93, 246-52 (efter J. C. Blochs Samlinger til den fynske Gejstligheds Historie i KB. *Additamenta 238*. 4°); det omfatter dels en gravskrift på latin over faren Erik Knudsen (ikke omtalt i *Resens Atlas*), dels en dansksproget gravskrift over moren Anna Lauridsdatter, der, med supplerende kommentarer, beretter om hendes særdeles præsterige slægt. Afskrifter findes desuden i RAO. G. L. Baden. Salling Herreds præstehistorie. Jf. også Christopher Giessing, *Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubel-Lærere, med Slægt-Registere og Stam-Tavler 2*, 2, Kbh. 1783, 178 ff.; E. P. Pontoppidan, *Slægten Pontoppidan samt nogle tillæg angaaende slægterne Aagaard, Hofman Bang og Møller*, Nykøbing F 1905, V; Anna Marie Lebech-Sørensen, »Den ældre slægt Pontoppidan og Sønder Broby«, *Broby Lokallhistorie* 1995, 25-41.

²⁰⁸ Sammenlign f.eks. med et *†epitafium* på papir i Bjerreby Kirke (s. 2801).

²⁰⁹ Torkild Hinrichsen, *Corpus der »romanischen« Grabsteine Dänemarks V*, Hamburg 1988, 1740 (nr. 599).

²¹⁰ Felterne er henholdsvis 85 og 63 cm høje.

²¹¹ *Gotfredsen og Frederiksen 2003* (note 160), 70.

²¹² Løffler tolkede figuren 'med langt, til siderne nedbølgende hår' som kvindelig; J. B. Løffler, *Danske Gravstene fra Middelalderen*, Kbh. 1889, 16. Hinrichsen drager tvivl om dette og nøjes med at anføre, at der på stenen er to figurer 'i lange kirkelige gevandter'; Hin-

drichsen 1988 (note 209). Figuren har ingen entydige, kvindelige kendetegn.

²¹³ J. B. Løffler, »Flere Gravstene over samme Person«, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1888, 88; og *samme 1889* (note 212), 16; jf. også *Hindrichsen 1988* (note 209). Løffler havde i første omgang opfattet de to stykker af den knækkede gravsten, som var indmuret i tårnets sokkel, som to forskellige sten: den øverste del som en gravsten lagt over en mand, formentlig en præst, med højre hånd løftet til velsignelse og med en bog i venstre, den nederste del som en dobbeltgravsten lagt over to grave i forlængelse af hinanden, formentlig for to gejstlige, med en mandlig figur i det nedre felt og underdelen af en lignende figur i det afbrækkede øvre; NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886. Sammenlign også med dobbeltgravstenene i Anst, muligvis over et ægtepar (*DK Ribe 2504*) og ved Vestervig Kirke, der ifølge indskriften er lagt over 'en bror og en søster' (*DK Tisted 646*).

²¹⁴ *Løffler 1889* (note 212), 16, nævner muligheden for, at begge de to figurer kunne opfattes som gengivelser af helgener (en mandlig og en kvindelig).

²¹⁵ NM. *ATA*. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff.; Indb. ved J. B. Løffler 1886; Henry Petersen, notebog IX, 1889, 6; Kirkens arkiv. Synsprot.

²¹⁶ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde; Kirkens arkiv. Synsprot. Det er antagelig sket umiddelbart efter, idet Løffler ved sit besøg samme år kunne notere, at stenene var 'af rødbrun kamp'; NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Løffler 1886.

²¹⁷ NM. *ATA*. Korrespondance; *Wad 1921 7*.

²¹⁸ Indskriften er afskrevet i KB. *Kallske saml. 377*. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778. De sidste fire linjer af indskriften mangler dog, og stenen har måske været delvist dækket af inventar. Om afdøde, jf. også note 207.

²²⁷ RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Wad* 1921 8 og 36.

²²⁸ KB. *Kallske Saml* 377. 4. Beskrivelse over kirkerne 1755. Disse udtog er lagt til grund for beskrivelsen af kiste nr. 1-2 og $\ddagger$ kisterne, jf. også note 235.

²²⁹ Undersøgelsen er publiceret i *Ægidius* 1999 47-51 og lagt til grund for beskrivelsen af kiste nr. 3-6. Krypten er også undersøgt af bl.a. degn Knud Pedersen Næraae, jf. RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; jf. også *Larsen* 2019 14-16 og 18.

²³⁰ *Ægidius* 1999 47-51; jf. også *Wad* 1921 9-11.

²³¹ Næraae anfører, at der ingen indskrift var på kisten; RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778.

²³² Johan Sigismund Bahlmann, adlet 6. okt. 1758 med navnet 'af Ehrenfeldt'; RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Wad* 1921 10.

²³³ Hun var 1° g.m. kancelliråd Marcus Fogh til Brobygård (kiste nr. 8 s. 4177), 2° g.m. generalmajor Hans Frederik Windtz (kiste nr. 3 s. 4173).

²³⁴ Ifølge Næraae var hun ankommet syg fra København til et besøg på Brobygård; RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778.

²³⁵ Indskrifterne på $\ddagger$ kistepladerne er som nævnt ovf. (note 228) gengivet i udtog i sognepræst Clemens Pedersen Høegs indberetning 1755, som er bevaret i to afskrifter, henholdsvis i KB. *Kallske Saml* 377. 4. Beskrivelse over kirkerne 1755, og i RAO. *Fyn i alm.* 17a. Sønder Broby. Der er enkelte afvigelser mellem de to afskrifter. Jf. også *Wad* 1921 8 f.

²³⁶ I RAO. *Fyn i alm.* 17a. Sønder Broby er datoen 30. april.

²³⁷ *Wad* 1921 8.

²³⁸ Oplyst af Margit Larsen, Sønder Broby Lokalhistroiske Arkiv, marts 2024.

²³⁹ NM. *ATA*. Indb. ved Knud Lundeman 1962. Indberetningen er lagt til grund i det følgende. Hele indberetningen er trykt i *Ægidius* 1999 43-47.

²⁴⁰ *Larsen* 2019 17 f. Krypten er tidligere undersøgt af bl.a. degn Knud Pedersen Næraae 1778 og af sognepræst C. P. Gad o. 1880, jf. RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; *Provstiark*. Sager.

²⁴¹ NM. *ATA*. Indb. ved Knud Lundeman 1962; jf. også *Wad* 1921 11 f. samt fotos i Sønder Broby Lokalhistroiske Arkiv.

²⁴² RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778; NM. *ATA*. Indb. ved Knud Lundeman 1962.

²⁴³ 7. søndag efter trinitatis, jf. RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778. I NM. *ATA*. Indb. ved Knud Lundeman 1962 er datoen udeladt; formentlig har den været utydelig.

²⁴⁴ Kisten var vanskeligt tilgængelig, og målene er ikke angivet; NM. *ATA*. Indb. ved Knud Lundeman 1962.

²⁴⁵ Tallene er anført med romertal; NM. *ATA*. Indb. ved Knud Lundeman 1962.

²⁴⁶ Også Næraae anfører, at der ingen indskrift var på kisten; RAO. *Fyn i alm.* 17a. Næraae 1778.

²⁴⁷ Sidstnævnte blev dog såret ved Mysunde 12. sept. og døde på Slesvig lazaret 20. sept., jf. <https://gravminder.blogspot.com/search/label/S%C3%B8nder%20Broby>

²⁴⁸ *Ægidius* 1999 36; NM. *ATA*. Korrespondance.

²⁴⁹ Oplyst af Margit Larsen, Sønder Broby Lokalhistroiske Arkiv, april 2024. Jf. også Margit Larsen, »Et gravtræ under gulvet«, *Kirkegårdskultur* 2024-25, 64-67.

²⁵⁰ Jf. også KB. *Ny kongelige Samling* 2246. 4°. Frederik Algreen-Ussing, *Gravskrifter og andre monumentale Optegnelser. Samlede paa Fodvandring* II, 1856-64.

SØNDER BROBY CHURCH

The church was indirectly mentioned in 1330. It was paid indulgences in 1392 and 1397, and in 1416 an altar was consecrated by the assistant bishop Søren.

In 1678 the advowsons of Sønder Broby and several other churches were granted to Geheimrat Jens Juel of Juellinge, who sold it the following year to Pernille Bille of Brobygård, widow of Børge Trolle of Trolholm, with the church ownership following that of Brobygård from then on. In 1784 Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell united Brobygård, Ølstedgård, Arreskov, and Gelskov under the count's estate of Muckadell, to which the church belonged until it passed into freehold in 1924.

It is possible the church had Vejle as an annexe in the 1500s, prior to this parish becoming an annexe to Allested at the end of the century at the latest (cf. p. 3851 and 3916). The church has not had an annexe since. In 2022 Sønder Broby was added to the benefice of Allested-Vejle.

The village of Brobyværk, originally called Sønder Broby, lies in the middle of the parish which is divided by the Odense River (cf. fig. 3). The church lies east of the river, towering over the river valley, yet it is still low compared to the surrounding landscape. Across the river, there was a weapons factory from 1648–58 which gave the village its name.

The churchyard has an irregular shape due to three separate expansions in 1878, 1936, and 1976–79 (cf. figs. 2 and 4). It is surrounded by walls of split and whole fieldstones. There are five entrances: the main entrance to the north, the former main entrance to the south, both set up in 1931, a gate from 1942–43 to the north west, a gate possibly from 1936 to the south east, and a gate from 2006 to the north.

At the northern entrance stands a mortuary chapel from 1911 (fig. 7) which replaced the medieval [†]tithe barn. The half-timbered sexton's building was presumably built in 1877 and furnished in 1986 (fig. 6).

Building. The church must have been built in c. 1200 considering the Late Romanesque wall paintings in the apse (cf. below). The Romanesque ground plan consists of an approximately square chancel with a semicircular apse to the east and a trapezoidal nave to the west. The church has a profiled granite footing (fig. 94) and walls of raw and split fieldstone with corner ash-lars. The church has two doors westernmost in the long walls of the nave, of which the rebuilt south door is still in use. In the apse was a round-arched east window (cf. fig. 11) which was replaced by the current one in 1863. The chancel's original windows must have disappeared with the installation of newer, larger windows. The nave had three windows in each long wall (cf. fig. 15). They were all round-arched and presumably double-bevelled. The apse is covered by a semi-dome vault. The chancel and nave were probably covered by flat wooden [†]ceilings.

In the Late Middle Ages, a cross-vault was constructed in the chancel, borne by square piers (cf. fig. 13). Presumably around the same time as the construction of the vault, the chancel arch was expanded and rebuilt into its current shape (cf. fig. 13). On the south side of the church, three large windows were installed. The westernmost and best preserved one can be seen in the back wall as a segmentally arched window in medieval brick with quadruple-rabbeted side members (cf. fig. 15).

The porch on the church's south side is presumably Late Medieval at its core, but it has been heavily rebuilt in 1779 and later (figs. 17–18). The walls seem to have been extensively reset, but several courses of medieval brick in monk bond have been preserved. The interior is characterized by a refurnishing in 1880. The partially original gable is decorated with three pointed-arched tall recesses.

Above the nave two octuple rib vaults were constructed, dated to 1486 by a wall-painted inscription on the western vault (figs. 35 and 39).

They rest on carved ledges as well as rabbeted piers. The eastern vault is higher than the western one.

In the Late Middle Ages a tower was added at the western end of the nave, but as part of renovations in 1877 and 1919 the upper walls were taken down and the south and west facades were faced with dressing (cf. figs. 23–24). The tower's ground plan is approximately square, and it stands three floors tall. The walls are of red medieval brick in monk bond. In the south wall, there was a segmentally arched †door that accessed the tower interior, which was used at baptisms. The nave's western wall was broken through, and a slightly pointed-arched arcade was built. The tower interior is covered by a cross-vault. Due to the renovations, the appearance of the upper part of the tower in the Middle Ages is not known from the building itself, but several sources illuminate this with varying degrees of trustworthiness (p. 4122). Most likely, the upper part of the tower must have appeared largely similar to today (cf. fig. 24).

Under the chancel and nave, two burial crypts for the church owners were established, presumably in c. 1660 and in the second half of the 1600s. In c. 1736 an †entrance was broken through the south west corner of the nave to a †family gallery above the south door. Two †buttresses were constructed at the tower. In 1779 the porch was presumably rebuilt, and the tower saw two major rebuildings in 1877 and 1919. Further major refurbishings happened in 1804, 1961–66 and 2017–18.

Wall paintings. At an interior refurbishing in 1986 traces of Late Romanesque and Gothic wall paintings were found respectively in the apse and on the nave's walls and vaults (figs. 32–37).

Furnishings. The oldest piece of furnishing is the Romanesque font (figs. 52–56) ascribed to the stonecutter Hvicmanne or his workshop. The smallest bell (fig. 74) is from the 1300s and the paten (fig. 47) is presumably Late Medieval.

The altar candlesticks (fig. 51) are from c. 1550. The Communion table (fig. 41) is presumably

from the end of the 1500s and the largest bell (fig. 75) was cast in 1597 by Matthias Benninck in Lübeck. The gallery in the tower interior (cf. fig. 68) is assumedly from the 1600s, as is a kneeler (fig. 42) stored in the loft. The pulpit in the north east corner of the nave (figs. 60–61) is from 1625, and the baptismal dish (fig. 57) is from c. 1625–50, donated in 1667 by Børge Trolle and Pernille Bille.

The wafer box (fig. 48) was made by Matthies Simonsen, Odense, at the start of the 1700s. An (†)altarpiece from c. 1720–30 (fig. 44), donated by Birgitte Fugl, widow of the counsellor Christian Nielsen Fogh, is set up in the gallery. She also donated the altar jug (fig. 50), made in 1735 by Tyge Madsen Werum, Copenhagen. The poor box (fig. 64) assumedly comes from the second half of the century. The chalice (fig. 46) was made in 1764 by Rasmus Rasmussen Møller, Odense, and donated by Major-General Hans Frederik Windtz, and the chandelier in the nave's eastern bay (fig. 71) was a gift from Geheimrat Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell in c. 1769.

A money box is from c. 1850 (fig. 65). The church's second (†)altarpiece is a painting by Niels Simonsen from 1856 depicting the Baptism of Jesus (fig. 45); it was donated by the chamberlain Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell and hangs on the south wall in the gallery. The altar rail (cf. fig. 13) is presumably roughly contemporary, and the kneeler as well as the door wing between the nave and the porch (cf. fig. 18) are likely from the second half of the 1800s.

The Communion set for the sick (fig. 49) was made in c. 1860 by Niels Christopher Clausen, Odense. The pews (cf. figs. 38 and 68) are from 1880, but they have partially re-used back rests which must come from their †predecessors. Two money boxes (fig. 66) are presumably from the end of the 1800s.

A washstand (fig. 63) stored in the loft is from 1903, and the baptismal jug (fig. 58) and the hymn boards (cf. fig. 39) are from c. 1906. The church ship "R. W. Rasmussen" (fig. 73) was built in 1930–35 by the chartering agent R. W. Rasmussen, Thuro, and donated by the teacher Jørgen

Mosebo. The parson list board (fig. 69) was a gift from an anonymous donor in 1934. The organ was built in 1961 by Marcussen & Søn, Aabenraa, to a design by the architect Axel Jacobsen. The altarpiece of gilded paper and glass depicts the Good Shepherd (fig. 43). It was made by Sonia Brandes in 2002.

The *colour scheme* was last changed in 2018 when the pews were painted light grey with yellow cushions. The pulpit is of stripped oak with gilded details, the Communion table has its original colouring of red and green, the altar rail is black with yellow padding, and the gallery is grey.

Older colour schemes. The Communion table's red and green and the pulpit's north-facing bay with polychroming tell of the colour scheme of the early 1600s. In 1769 the furnishings were

painted with black and grey marbling as well as coloured and gilded details, and in 1880 they were painted a light oak colour. In 1965 the pews were painted a greyish green and on the Communion table panel, on (†)altarpiece no. 1, and on the pulpit older layers of colour were uncovered and refurbished.

Sepulchral monuments. The church houses a memorial tablet from c. 1728 (fig. 77) and three tombstones, of which one is an unusual Romanesque tombstone with two figures (fig. 79), while the other two are from the 1600s (figs. 80–81). In the chancel and nave are two inaccessible burial crypts furnished in the second half of the 1600s by the owners of Brobygård and Ølstedgård (cf. figs. 82–86).